

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 138 (№ 11)

Ч. 3. Політичні науки

Київ – 2018

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Фахове видання
з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
 № 747 від 13 липня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
 масової інформації: серія KB № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:
 Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
 (протокол № 3 від 26 жовтня 2018 р.)

Збірник входить до міжнародних баз
 Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Кивлюк О. П., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Муляр В. І., д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)

Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України (Україна, Київ)

Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з політичних наук:

Андрусишин Б. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент), (Литва, Маріямполь)

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)

Варзар І. М., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Васильчук С. О., д-р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)

Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)

Картунов О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. – К. : «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 138 (11). Ч. 3. Політичні науки. – 78 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

ISSN 2076-1554

NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Academy of Sciences of Ukraine

Publish House Hileya

Hileya
SCIENTIFIC BULLETIN

Volume 138 (No. 11)
Part 3. Political sciences

Kyyiv – 2018

The collection is founded in 2004. Printed on a monthly basis

**Scientific professional publication
on philosophy and politics order of the Ministry of Education and Science
No. 747 dated July 13, 2015**

Certificate of printed mass media's state registration (re-registration): Series KB № 22632-12532IIP from April 17th, 2017

Printed by decision

of National Pedagogical Dragomanov University (*protocol № 3 from October 26th, 2018*)

The collection is a member of international database

Google Scholar; Index Copernicus (Poland); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (India).

Honored Chief Editor:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Chief Editor:

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Co-editor:

Kyviuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Senior Scientist, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Muliar V. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Zhytomyr)

Editorial board:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Zelenkov A. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Kolesnyk V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)

Myrzakhanian R., Doctor of Historical Sciences, (Armenia, Ierevan)

Mykhalchenko M. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)

Rafalskii O. O., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Saveliev V. L., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Soldatenko V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)

Stepyko M. T., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Editorial board Political Sciences:

Andrusyshyn B. I., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Andriukaitene R., Doctor of Social Sciences (Management) (Lithuania, Marijampole)

Babkina O. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Balabanov K. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Mariupol)

Varzar I. M., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Vasylichuk E. O., Doctor of Political Sciences, Associate Professor, (Ukraine, Cherkasy)

Voinalovych V. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Ivanov M. S., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Mykolaiv)

Kartunov O. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Kizima S. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Kotygorenko V. O., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Kras I., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Cheshstohov)

Lapina S. V., Doctor of Social Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Makarenko L. L., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Ostapenko M. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Rymarenko S. Y., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Srogoshu T., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Cheshstohov)

Hileya: Scientific Bulletin. – Kyiv : «Publishing house «Hileya», 2018. – Volume 138 (№ 11). Part 3. Political Sciences. – 78 p.

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of formation of informational civilization. The main headings cover areas of historical, philosophical and political sciences. It is designed for specialists in the humanities and socio-political sciences.

©Editorial board, 2018

©Authors of articles, 2018

©National Pedagogical Dragomanov University, 2018

© Academy of Sciences of Ukraine, 2018

ПРЕДСТАВНИЦТВА
збірника «Гілея: науковий вісник» в Україні

Вінницьке представництво

(Вінницький національний технічний університет)
керівник Денисюк С. Г., доктор політичних наук, професор
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

Дніпропетровське представництво

(Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара)
керівник Вершина В. А., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: vivi.dp@ukr.net

Запорізьке представництво

(Запорізький національний технічний університет)
керівник Ємельяненко Є. О., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Івано-Франківське представництво

(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник Дзвінчук Д. І., доктор філософських наук, професор
e-mail: fuid@ua.fm

Луганське представництво

(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Старобільськ)
керівник Михайлюк В. П., доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

Львівське представництво

(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник Карівець І. В., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

Маріупольське представництво

(Маріупольський державний університет)
керівник Булик М., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vorlok@ukr.net

Миколаївське представництво

(Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського)
керівник Макарчук С. С., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор Шкуренко К. О., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

Одеське представництво

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
керівник Барвінська П. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barwinskaja@ua.fm

Подільське представництво

(Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський)
керівник Колосюк І. А., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

Полтавське представництво

(Полтавський факультет Національної юридичної академії
України ім. Ярослава Мудрого)
керівник Куцєпал С. В., доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

Сумське представництво

(Сумський державний університет)
керівник Дегтярьов С. І.,
доктор історичних наук, професор
e-mail: starsergo@bigmir.net

Тернопільське представництво

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)
керівник Кліш А. Б., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

Ужгородське представництво

(Ужгородський національний університет)
керівник Мелеганич Г. І., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: melgi@ukr.net

Уманське представництво

(Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини)
керівник Кривошея І. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

Харківське представництво

(Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»)
керівник Владленова І. В., доктор філософських наук, професор
e-mail: vladlenova@email.ua

Хмельницьке представництво

(Хмельницький національний університет)
керівник Гоцуляк В. М., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: gotsylak@ukr.net

Черкаське представництво

(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)
керівник Васильчук Є. О., доктор політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

Чернігівське представництво

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник Горобець С. М., молодший науковий співробітник
e-mail: olen-g@yandex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника «Гілея: науковий вісник» в Азербайджані

(Національна Академія Наук Азербайджану, м. Баку)

керівник Махмудов М. А., доктор філософії

e-mail: matlabm@yandex.com

координатор Рагімлі Р., науковий співробітник

e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Білорусі

(Академія управління

при Президентові Республіки Білорусь, м. Мінськ)

керівник Алейникова С. М., кандидат соціологічних наук, доцент

e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru

(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)

керівник Шостак Г. В., кандидат педагогічних наук

e-mail: shostak1964@brest.by

(Гомельський державний університет

імені Франціська Скорини, м. Гомель)

керівник Мезга М. М., доктор історичних наук, професор

e-mail: nmezga@gsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)

керівник Димчик Р., доктор, викладач,

e-mail: dymczyk@wp.pl

(Інститут історії Академії імені Яна Дługоша в Ченстохові)

керівник Моравець Н., доктор, викладач

e-mail: mornor@wp.pl

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

**Див. також: Сайт Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal**

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Ukraine

Vinnitsia Agency

(Vinnitsia National Technical University)
Director **Denysiuk S.G.**, Doctor of Political Sciences, Professor
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

Dnipro Agency

Dnipro National Honchara University
Director **Vershyna V.A.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: vivi.dp@mail.ru

Zaporizhia Agency

(Zaporizhia National Technical University)
Director **Iemelianenko E.O.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Ivano-Frankivsk Agency

(Prykarpatskii National Stefanyk University, Ivano-Frankivsk)
Director **Dychkovska G.O.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

Luhansk Agency

(Eastern Ukraine National Dal University, Starobilsk)
Director **Mykhailiuk V.P.**, Doctor of Historical Sciences, Professor
e-mail: vital_mih@ukr.net

Lviv Agency

(National University "LvivslaPolitechnika")
Director **Karivets I.V.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: sacre@ukr.net

Mariupol Agency

(Mariupol National University)
Director **Bulyk M.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: vorlok@ukr.net

Mykolaiv Agency

(Mykolaiv National Sukhomlynskii University)
Director **Makarchuk S.S.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
Coordinator **Shkurenko K.O.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: sh_kamila@mail.ru

Odesa Agency

(Odesa National Mechnykov University)
Director **Barvinska P.I.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: barvinskaja@ukr.net

Podilskyi Agency

(Podilskyi National Agro-Technical University, Kamianets-Podilskyi)
Director **Kolosiuk I.A.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: ikolosiuk@ukr.net

Poltava Agency

(Poltava Department of National Juridical Academy)
Director **Kucepal S.V.**, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

Symu Agency

(Symu National University)
Director **Dehtiarov S.I.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: starsergo@bigmir.net

Ternopil Agency

(Ternopil National Pedagogical Hnatiuk University)
Director **Klish A.B.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: klish_andriy@ukr.net

Uzhgorod Agency

(Uzhgorod National University)
Director **Meleganych G.I.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: melgi@ukr.net

Uman Agency

(Uman National Pedagogical Tychyna University)
Director **Kryvosheia I.I.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

Kharkiv Agency

(National Technical University "KharkivPolitechnical Institute")
Director **Vladlenova I.V.**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
e-mail: vladlenova@email.ua

Khmelnysk Agency

(Khmelnysk National University)
Director **Gotsuliak V.M.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: gotsuliak@ukr.net

Cherkasy Agency

(Cherkasy National Khmelnytskii University)
Director **Vasylychuk E.O.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

Chernigiv Agency

(Chernigiv National Institute of Economy and Management)
Director **Topol O.V.**, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: topololga@ukr.net
Coordinator **Horobets C.M.**, Junior Scientist
e-mail: olen-g@yandex.ru

Agency of collection «Hileya scientific bulletin» in Azerbaijan

(Azerbaijan National Scientific Academy, Baku)
Director **Mahmudov M.A.**, Doctor of Philosophy
e-mail: matlabm@yandex.com
Coordinator **Rahimli R.**, Scientist
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Belarus

(Management Academy by the President of Belarus Republic, Minsk)
Director **Aleinikova S.M.**, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Brest National Pushkin University, Brest)
Director **Shostak G.V.**, Candidate of Pedagogical Science
e-mail: shostak1964@brest.by
(Homel National Skoryni University, Homel)
Director **Mezga M.M.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: nmezga@gsu.by

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Poland

(Adam Mitskevich University, Poznan)
Director **Dymchyk R.**, Doctor, Lecturer
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Institute of History of Dlugosha Academy, Chenstohov)
Director **Moravets H.**, Doctor, Lecturer
e-mail: mornor@wp.pl

You are welcome to visit our webpage: www.gileya.org
e-mail: gileya.org.ua@gmail.com

Also visit: Webpage of National Vernadskyi Library of Ukraine:
www.nbu.gov.ua/portal

Section: Scientific Publications of Ukraine: magazines and collection of scientific papers

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 141.32

**ОСОБЛИВІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ***SPECIAL DETERMINANTS
OF POLITICAL CHOICE***Гіоане І. М.,**здобувач, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: zhzhkot@gmail.com**Gioane I. M.,**applicant, National Pedagogical
Dragomanov University (Kyiv, Ukraine),
e-mail: zhzhkot@gmail.com

Політичний вибір як процес вибору варіантів політичної діяльності здійснюється під впливом різноманітних чинників, серед яких важлива роль належить соціально-політичній ситуації, конфігурації політичних сил, а також політичним традиціям, що домінують тощо. Вибір є результатом розуміння взаємодії цих чинників, або ж як наслідок дії найбільш впливового серед них. В залежності від рефлексії чинників, усвідомлення суб'єктом власної відповідальності, вибір може бути істинним (результативним) або ж хибним. Автор підкреслює необхідність врахування викликів різних груп чинників, розпочинаючи з ситуації, що склалась, до можливих прихованих чинників, які вступають у силу тільки при наявності певних змін ситуації під впливом реалізації політичного вибору.

Ключові слова: людина, політика, політичний вибір, культура.

Political choice as a process of choosing political options is carried out under the influence of various factors, among which an important role belongs to the socio-political situation, the configuration of political forces, as well as to the dominant political traditions, etc. The choice is the result of understanding the interaction of these factors, or as a consequence of the most influential among them. Depending on the reflection of factors, awareness of the subject of own responsibility, the choice may be true (productive) or false. The author emphasizes the need to take into account the challenges of various groups of factors, starting with the situation, to the possible hidden factors that come into force only if there are certain changes in the situation under the influence of the implementation of political choices.

Keywords: man, politics, political choice, culture.

Оскільки об'єктивні умови, що склалися у країні, підштовхують до певного рішення всіх суб'єктів суспільно-політичних процесів, важливим чинником, каталізатором політичного вибору особистості є соціально-політична ситуація у державі. З цього приводу науковці наголошують, що про політичний вибір (як акт) варто говорити, коли має місце спеціально організована ситуація, в якій індивід зобов'язаний враховувати об'єктивно існуючу дійсність (зробити вибір), прийняти рішення і взяти відповідальність за це рішення. Коли йдеться про вибір особистості, як її позицію щодо існуючої соціально-політичної дійсності, то розглядається насамперед залученість до інтеграційних і суспільно-політичних процесів

суспільства. Обидва ці вибори взаємозалежні [1, с. 39].

Наприклад, соціально-політична ситуація багато в чому визначає політичний вибір особистості під час електоральної кампанії. На думку С. Походенко, коли ми говоримо про політичний вибір як акт прояву електоральної активності перш за все маємо на увазі певний усвідомлений вчинок в день голосування. Певна частина виборців дійсно робить свій політичний вибір безпосередньо на виборчій дільниці, але таких людей не дуже багато. Для більшості виборців такий вчинок є результатом певного політичного вибору, який було зроблено раніше. З політологічної точки зору саме цей акт є найбільш цікавим, бо він має значення об'єктивації пануючих і настанов, рівня політичної культури, ефективності проведених виборчих кампаній, загального ставлення до влади [2, с. 30].

Як відомо соціально-політична ситуація у країні може бути стабільною, або навпаки демонструвати ознаки кризи, наявності різноманітних ризиків для певних соціальних верств населення. Саме від того, наскільки соціально-політична дійсність є стабільною або ризикованою для суб'єкта соціальних відносин, буде залежати його політичний вибір.

Варто зауважити, що політичний ризик залежить від розвитку геополітичної ситуації, стану політичної системи та системи державного управління, їх відповідності (невідповідності) геополітичній та соціально-економічній ситуації країни, діяльності держави. Політичні ризики спекулятивні за своєю природою, можуть створювати шанс при позитивній реалізації або приносити шкоду при негативній. У свою чергу політичну стабільність розглядають як динамічний стан відносин всередині країни, так і зовнішньоекономічних відносин, які дозволяють соціально-політичній системі зберігати свої якісні базові характеристики, основні напрямки та тенденції розвитку. Важливою умовою політичної стабільності, як відмічають експерти, є передбачуваність політики. Критерієм внутрішньополітичної стабільності є ступінь взаємопов'язаності інтересів різних соціальних груп суспільства, держави, окремих громадян. Виділяють три рівні внутрішньополітичної стабільності: 1) стабільність влади – відносна тривалість існування уряду, незмінність його основного складу; 2) стабільність політичного режиму – збереження існуючої політичної і

соціальної системи, еволюційний характер політичної ситуації, відсутність політичного насилля; 3) стабільність суспільства – збереження територіальної цілісності держави, забезпечення особистої безпеки і добробуту громадян, покращення стану навколишнього середовища, підтримка демографічного балансу [3, с. 227].

Якщо соціально–політична ситуація у країні кризова, то громадяни демонструють підвищену чутливість до політичних питань, а їх вибір може бути більш емоційним, ніж раціональним. У випадку домінування стабільних соціально–політичних відносин вибір громадян має як правило більш виважений, традиційний характер, а їх активність під час електоральної кампанії може бути недостатньо високою. Це пов'язано з тим, що громадяни впевнені у подальшому курсі соціально–політичного та економічного розвитку країни й проявляють соціальну апатію.

Продовжуючи вищезначену логіку О. Свідерська зазначає, що стійка, конструктивна масова політична поведінка зазвичай спостерігається у стабільних суспільствах. Однак ці властивості не дозволяють характеризувати таку поведінку як активну, швидше навпаки: громадяни йдуть на вибори, беруть участь у референдумах як політично слухняні особи. У них немає потреби брати активну участь у діяльності громадських об'єднань, рухів, політичних партій тощо, оскільки вони не пропонують радикальних змін, а громадяни зосереджують свою активність на неполітичних інтересах. Навпаки, нестабільні суспільства позначені глибокими соціально–економічними, політичними, духовними зламами та трансформаціями, характеризуються або високою політичною активністю громадян, або ж глибокою апатією та соціальною аномією. Перша передуює радикальним політичним змінам, коли громадяни покладають на них величезні очікування та сподівання. Друга, навпаки пов'язана з кризою цих очікувань та втратою віри у зміни на краще. Інтерес до політики як сфери життя суспільства різко знижується, що негативно впливає й на прояви масової політичної поведінки [4, с. 289].

Окрім загальної соціально–політичної ситуації у країні політичний вибір суб'єкта визначається конфігурацією політичних сил, яка склалася у даний період часу. На здійснення політичного вибору громадянина з різним ступенем інтенсивності впливає діяльність політичних партій та рухів, громадських організацій, окремих політичних лідерів тощо.

Для демократичної держави діяльність політичних сил, їх рейтинг, позиція щодо суспільно–важливих питань, доступність до владних ресурсів є потужними важелями впливу на політичний вибір громадян. Разом з тим, для молодих демократій, України зокрема, притаманний низький авторитет партій у суспільстві, громадяни в першу чергу орієнтуються на лідерів певних політсил, а не на їх програми, ідеологічні постулати.

Узагальнюючи різноманітні точки зору, Н. Пробийголова констатує, що процес формування

політичного вибору наших громадян не залежить від партійних механізмів. До того ж маси діють лише в результаті наявності спільного інтересу будучи підготовленими, відповідним чином консолідованими, а також під впливом певного емоційного стану. Масова свідомість потребує спрощення складної картини політичних процесів, які відбуваються в суспільстві. Частина дослідників особливу увагу звертають на надто велику міфологізацію політичного, духовного життя українського суспільства. Наголошують, що при виборі кандидата наші люди керуються міфами і архетипами, які були ввібрані з молоком матері і є частиною нашої ментальності [5].

У розвинутих демократіях конфігурація політичних сил, визначається їх ідеологічною спорідненістю та співпадінням (або неспівпадінням) політичних інтересів. В свою чергу, громадяни враховують принципові ідеологічні позиції певних партій, здійснюючи політичний вибір.

Згідно дослідженню Ю. Біденко загальна модель впливу ідеологічних детермінант на політичний процес залежить щонайменше від двох основних параметрів – типу політичного режиму та стадії політичного процесу. Міра й форма впливу ідеологічних детермінант залежить від політичного режиму – у тоталітарних суспільствах ідеологія панує над політичним процесом та практично визначає його, а в умовах демократичної системи вона створюється та функціонує у конкурентному середовищі, реалізується в якості програм політичних партій, пріоритетів урядової політики, або стає одним з фільтрів прийняття політичних рішень. В авторитарних державах ідеологічна детермінація відіграє вторинну роль порівняно з інтересами правлячої групи, харизмою лідера або традиціоналістським чи релігійним обґрунтуванням режиму [6, с. 10–11].

Отже, політичний вибір громадянина у демократичній країні буде залежати від того наскільки запропонована політсилами програма, ідеологічні принципи відповідають його інтересам та переконанням.

Разом з тим, на різних стадіях політичного процесу ідеологічна детермінація також має неоднакове значення. Якщо на етапі створення та конституційного оформлення держави її ідеалістичний проект має найважливіше значення, то в умовах стабільного функціонування політики роль ідеології як такої (та окремих політичних ідеологій зокрема) може бути латентною. При наявності кризи ідеологічна детермінація залежить від низки інших соціальних чинників, але вона здатна консолідувати політиків та суспільство навколо проблеми подолання кризових явищ. При більш масштабних колапсах політики та економіки, як правило, виникають нові політико–ідеологічні рухи, що за умов фіаско існуючих ідеологій, втрати ними суспільної підтримки можуть спричинити повалення кризового режиму та побудову нової або переформатування існуючої політичної системи на основі альтернативних ідеологем [7, с. 101].

Можна констатувати, що позиціонування політичних суб'єктів у політичному полі країни створює для громадянина ситуацію вибору, якість якого буде залежати від низки чинників: чіткого усвідомлення громадянином власних інтересів як основи раціонального вибору; наявності вичерпної, об'єктивної інформації у суб'єкта вибору щодо програми та діяльності політичної сили; якісної комунікації між громадянами і політсилою, наприклад, наявності у партії ресурсів для донесення власної позиції до виборців; вміння громадянина відстоювати свій вибір на різних етапах політичного процесу.

Аналізуючи особливості впливу конфігурації політичних сил на політичний вибір громадян України, необхідно зауважити, що даний процес утруднюється ідеологічною невизначеністю (або мімікрією) деяких політсил, недостатньою структурованістю політичного поля нашої країни, низьким рівнем поінформованості наших співвітчизників про справжні інтереси та особливості діяльності політичних партій тощо.

З точки зору Л. Павлової, зростаюча кількість політичних партій України, розмитість їхніх ідеологічних орієнтирів, складність пошуку чітких світоглядних зв'язків між загальнонаціональними цінностями та цінностями певних соціальних груп ускладнює застосування інформаційної складової передвиборних програм аж до нівелювання їхнього значення на сучасному етапі розвитку українського політикуму. Передвиборні програми є лише формальним атрибутом суб'єкта виборчого процесу. Крім того, виборцям важко зробити усвідомлений виважений вибір, коли існує велика кількість політичних партій та виборчих блоків з невивірними передвиборними програмами [8].

Окрім проаналізованих вище зовнішніх чинників політичного вибору, не можна залишати поза увагою такий важливий фактор самовизначення громадян як політичні традиції.

Політична традиція кожної держави глибоко детермінована чинниками формування і внутрішнього розвитку системи політико-владних зв'язків. Також політична традиція впливає на характер формування державних і громадських інститутів, а, отже, – визначає напрям і темп соціальних процесів всередині держави [9, с. 135]. Саме тому, здійснюючи політичний вибір громадяни як свідомо, так і до певної міри несвідомо (стереотипно) діють в межах усталених традицій.

По суті політичні традиції полегшують вибір громадян, закладають норми й цінності, що забезпечують стабільність й прогнозованість політичної системи. Для того щоб зрозуміти особливості впливу політичних традицій на політичний вибір громадян необхідно навести їх основні ознаки [10, с. 375]:

– сакральність: явище традиції не можливо уявити без методологічного концепту, що підтримував би його на доцільному рівні, визначав його важливість і регламентував необхідність дотримання і сповідування. Саме

ця характеристика наділяє поняття традиції фундаментальним сенсом, слідувати якому варто, посилаючись лише на метафізичні умовності й ознаки. Отже, традиція у рамках історично сформованих суспільств постає явищем сакральним та єдиновірним;

– дієвість: політична традиція завжди спрямована у напрямку мотивації індивіда, визначення регламентуючих критеріїв стосовно його діяльності та взаємодії й з іншими суб'єктами політико-правової сфери, і з соціумом загалом. Дієвість обумовлює не лише змістовий аспект традиції, а й регламентує поле функціонального життя члена системи;

– авторитарність: значення традиційних принципів та установок прийнято розглядати через історичний аналіз, який засвідчує їхню значущість і фундаментальність на певних часових відрізках у житті громади. Ці установки в процесі постійної регламентації їх важливості та необхідності трансформуються і вбирають певну частину авторитаризму, а саме починають сприйматися «на віру», як єдиний успішний шлях подолання суперечностей або вирішення проблеми;

– універсальність: традиція як соціокультурний феномен впливає на всі ланки діяльності різноманітних систем, зокрема і політичної. Норми та принципи, котрі співіснують у ній, виступають загальними та можуть підлягати найрізноманітнішому трактуванню. Традиція – універсальна за своїм характером, вона поєднує категорично відмінні елементи, що лише в своїй сукупності постають значимим явищем;

– вибірковість: політична традиція постає вагомим явищем тільки в аспекті постійної культурної трансформації та модифікації відповідно до своїх історичних вимог. Отже, можна стверджувати, що основу традиції складають лише елементи, які пройшли апробацію часом, а як наслідок відбувся процес культурної селекції;

– ціннісний аспект: розуміння ментальних особливостей і детермінант розвитку конкретно визначеної спільноти можливий лише через процес охоплення аксіологічних установок, котрі побутують всередині неї [11, с. 32]. Аналіз комплексу традиції, що формують світогляд пересічного індивіда, дає змогу констатувати про цінності та моральні норми, які панують всередині політико-владної системи.

В свою чергу В. Кириченко, характеризуючи політичні відносини у нашій державі підкреслює, що феноменом українського соціокультурного простору є несформованість політичної традиції як такої. Порівняно з політичними системами країн Заходу, де існує історична традиція політичної діяльності, на політичній арені України з періодичністю в п'ять років з'являються і зникають політичні об'єднання. Щоправда, зникають їхні назви та ідейні переконання – не зникають люди, які можуть протягом свого політичного життя стояти «як по праву, так і по ліву руку короля». Віддаючи свій голос за політичну партію, людина намагається ототожнити себе із соціальною

групою, яка вже має певні можливості чи ресурси та може реально щось змінити чи долучитися до боротьби за громаду. У людей на підсвідомому рівні зберігається прагнення до об'єднання із сильною більшістю, лідер якої буде відстоювати їхні інтереси та персонально відповідає за «щасливе майбутнє». Результати соціологічних опитувань напередодні виборів оприлюднюються для того, щоб зорієнтувати цільову аудиторію на певну більшість, яка відображає інтереси окремих груп населення. Не визначившись у політичних уподобаннях, частина населення в останній момент може зробити свій вибір на користь політичної більшості, яка буде привабливою лише тому, що підсвідомо асоціюється із «силою» (фізичною, економічною, психологічною), яка здатна стати на захист особистих інтересів пересічних громадян, – порівняно з «меншістю», яка може сприйматися як захищена і вразлива. Свобода волі для пересічних людей – це насамперед можливості та права; незначна частина людей усвідомлює, що можливості передбачають ще й обов'язки. Страх перед обов'язками змушує людей перекладати увесь тягар своєї долі на чужі плечі. Загальна невизначеність у суспільстві залишає людям останню надію на те, що прийде «хтось», хто зробить їхнє життя кращим; люди звикають жити думкою про «недалеке колись», у якому буде краще, ніж сьогодні. Віра в «щасливу долю» формує ставлення до політичного вибору як своєрідної лотереї, у якій удача може нарешті усміхнутися, і якщо цього не трапляється – суспільна маса в чергове вірить, що нова влада буде кращою, ніж попередня, а новий «місяць» нарешті зробить їх щасливими.

На нашу думку, українське суспільство поступово вчиться робити раціональний вибір, перевіряти інформацію, тиснути на політиків у правовий спосіб, вимагаючи від них виконання передвиборчих обіцянок. Можна стверджувати, що стійкі, демократичні традиції у царині політичного вибору в Україні знаходяться на стадії формування.

Процедура політичного вибору – це складний феномен, розуміння якого передбачає як аналіз зовнішніх факторів, так і внутрішніх (рівень політичної свідомості та культури особистості, політичні уподобання, мотиви, очікування тощо) чинників політичного вибору.

Як відомо, в процесі політичної соціалізації людина інтеріоризує певні ідеї, стереотипні форми суспільної поведінки, навички захисту власних інтересів та прав, діючи у межах політичної культури соціуму та соціальної групи до якої вона належить. В результаті взаємодії з соціумом особистість формує власну політичну культуру та політичну свідомість, які визначають характер її політичного вибору.

У науковій літературі зазначається, що політична свідомість – це система теоретичних і повсякденних знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери соціальними суб'єктами –

індивідами, групами, класами, спільнотами [12, с. 481].

Фактично рівень розвитку політичної свідомості та політичної культури соціального суб'єкта визначає якість та особливості його політичного вибору.

На переконання фахівців, політична свідомість формується тоді, коли особистість усвідомлює свою групову належність та ідентичність, неможливість реалізації інтересів без участі в певних відносинах з політичною владою, а також громадянський статус суб'єкта, наділеного правами, свободами, можливостями впливати на владу. Політична свідомість формується шляхом: критичного осмислення соціально-політичної дійсності, узагальнення наявної інформації; усвідомлення мети партійного чи політичного руху, приєднання до оцінок і норм уже сформованого політичного руху; емоційної переконаності в справедливості певних політичних ідеалів. В свою чергу, політична культура – це сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру та способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи, які виявляються в діяльності суб'єктів політичного життя суспільства. Політична культура є складовою політичної системи й відіграє надзвичайно важливу роль у її функціонуванні. Вона впливає на розвиток політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку широких мас. Стійкість і життєздатність будь-якої політичної системи залежить від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури більшості громадян [13, с. 80–81].

Отже, політична культура є поняттям більш ширшим, ніж політична свідомість. Саме тому політична культура громадянина, соціальної верстви, суспільства в цілому, це те світоглядно-ментальне тло, яке детермінує політичний вибір всіх суб'єктів соціального простору.

Глибина розвитку компонентів політичної свідомості соціального суб'єкта визначає рівень його політичної освіченості та зрілості політичної культури в цілому. Звичайно, політичні знання, уявлення – відносні, як і людські знання взагалі. Нерідко вони мають різну ступінь адекватності реальному стану речей, оскільки ґрунтуються не лише на об'єктивних фактах, а й на домислах, неперевіреній інформації, необґрунтованих, упереджених теоріях тощо. Це зумовлює і незрілість політичної культури в суспільстві, необхідність її підвищення та збагачення [14, с. 79–80]. Відповідно від зрілості політичної свідомості й політичної культури конкретного суб'єкта залежить ступінь раціональності, виваженості та адекватності його політичного вибору.

Розвиненість політичної свідомості та політичної культури особистості як правило залежить від її потреб та інтересів, рівня освіти, включеності у суспільно-політичну діяльність тощо. Весь комплекс вищеперерахованих чинників детермінує політичну свідомість суб'єкта і як наслідок його політичний вибір у конкретних суспільно-політичних умовах.

Науковці стверджують, оскільки політична свідомість формується і функціонує в процесі життєдіяльності суспільства, його політичних інститутів і суб'єктів політики, то вона тісно пов'язана з реальними потребами й інтересами громадян, а тому досить динамічна, залежна від впливу різноманітних факторів – як позитивних, так і негативних. Реальні політичні відносини є першоджерелом формування й функціонування політичної свідомості. Тому першим рівнем духовного відображення політичного життя є емпірична політична свідомість, яка базується на безпосередньому практичному досвіді суб'єкта. Емпірична й буденна політична свідомість, як правило, відображають лише поверхневі процеси, не проникаючи в їхні сутнісні характеристики. Особливостями емпіричної й буденної політичної свідомості є її суспільно–психологічна вираженість через почуття, настрої, емоції, імпульсивність, гостроту сприймання політичних процесів і подій [15, с. 106].

Відповідно особистість для здійснення адекватного політичного вибору має намагатися еволюціонувати від буденного рівня політичної свідомості до теоретичного, досліджуючи наукові джерела, беручи до уваги коментарі експертів. Як зазначалося вище, суто емпіричний рівень розвитку політичної свідомості має значне емоційне забарвлення, характеризується несистемністю, але в той же час він є органічним доповненням до теоретичних знань особистості про політичну сферу. Можна констатувати, що політичний вибір суб'єкта має бути квінтесенцією емпіричного та теоретичного рівнів політичної свідомості.

В свою чергу, політична культура через виконувани нею функції обумовлює формування політичної картини світу суб'єкта та визначає детермінанти його політичного вибору як складного внутрішньо–особистісного процесу. До найбільш значущих функцій політичної культури, які чинять безпосередній вплив на політичний вибір особистості фахівці відносять такі: соціалізаційна (визначення базових умінь, характеристик і рис особистості, необхідних для реалізації її інтересів, громадянських прав та функцій у політичній взаємодії); ідентифікаційна (забезпечення умов для реалізації потреби індивіда в груповій належності, сприйнятті й обстоюванні політичних ідеалів своєї групи); адаптаційна (вироблення механізмів пристосування до мінливої політичної реальності); регуляторна (вибір моделі соціалізації, визначення процесуальних аспектів взаємодії на основі прийнятих у межах політичної культури норм і правил); комунікаційна (забезпечення взаємодії суб'єктів соціалізації на основі загальноприйнятих уявлень, символів, стереотипів тощо); ціннісно–смыслова (детермінація політичної взаємодії і окреслення простору конструювання політичної картини світу ідеалами та цінностями політичної культури) [16].

Важливим елементом політичної культури та політичної свідомості особистості є політичні цінності, які складають основу процедури

оцінювання нею різноманітних суспільно–політичних подій та визначення свого ставлення до них. Зокрема, Н. Ісхакова підкреслює, що політичні цінності є невід'ємною частиною політичної культури суспільства, що віддзеркалюються в політичній свідомості та є важливим джерелом політичної соціалізації особистості [17, с. 91]. Під політичними цінностями науковці розуміють не тільки ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких потрібно дотримуватися. Політичні цінності не можуть сприйматися безпосередньо. Але певні політичні ціннісні ідеали можуть мати предметне втілення. Такі політичні ідеали можна назвати політичними нормами, які вводять у структуру мотивації особистості додатковий досвід і колективні пріоритети, на основі яких людина вносить корективи в свої ціннісні орієнтації. Нормативна система жорсткіше, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей. Функціональні відмінності між політичними нормами і політичними цінностями полягають у тому, що останні є критеріями орієнтації в світі, тоді як норми належать переважно до способів досягнення мети. Такі політичні ідеали, як свобода особистості, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство та інші, до яких суспільство йшло впродовж багатьох століть, сьогодні зафіксовані в політичних легітимних нормах, які регулюють поведінку громадян у демократичних суспільствах. Регулювання суспільних відносин за допомогою політичних норм означає встановлення визначених оптимальних, з погляду суспільства, меж поведінки її учасників. Адже політичні норми регулюють політичні взаємовідносини класів, націй, політичних організацій, визначають діяльність держави [18, с. 95].

Наявність у політичній культурі та свідомості громадянина певних політичних цінностей та ідеалів обумовлює його політичні уподобання, мотиви, очікування, що у кінцевому підсумку детермінує його політичний вибір. З цього приводу Г. Артьомов стверджує, що мотивація є комплексом різноманітних, проте пов'язаних між собою внутрішніх переконань людини, які спонукають її до активної дії в конкретному напрямку. Дослідник виокремлює такі різновиди переконань як домінуючі (центральні) та периферійні. В структурі мотивації електорального вибору, Г. Артьомов виділяє емоційні, раціональні та оціночні елементи. До емоційних відносяться мотиви, які базуються на відчуттях (симпатії/антипатії, надії/сумніву, захоплення/розчарування), які виникають у виборців в результаті спостереження за поведінкою кандидатів і спілкування з ними. Раціональними можна вважати елементи мотивації, засновані на очікуванні певної поведінки кандидата, що зумовлене знанням програми кандидата чи партії. Ціннісними елементами мотивації електорального вибору можна вважати ті, які засновані на думці виборця про значущі якості кандидата [19].

Політичні уподобання, мотиви та очікування особистості визначають ступінь її зацікавленості

у громадсько-політичному житті держави, формують траєкторію її політичної поведінки. Вочевидь, через рівень власної зацікавленості людина усвідомлює потрібність та важливість певних суспільних благ, ефективність державних інститутів, а відтак і формує певне ставлення до них. В цьому випадку інтереси людини посідають основне місце серед мотивуючих чинників. Вони визначають політичну поведінку особи, що відображається на її політичній участі в житті власної держави [20, с. 347]. Разом з тим політичні мотиви, уподобання та очікування особистості мають вікову, класову, гендерну, національно-етнічну, релігійну та іншу обумовленість. Зокрема, аналізуючи самоідентифікаційні процеси серед українського студентства М. Сидоркіна виявила, що такий фактор як «мотивація досягнення та задоволення від суспільно-політичної участі» серед даної категорії населення є домінуючим у визначенні пріоритетів суспільної активності. При чому цей фактор впливає на схильність до самоідентифікації молоді з такими комплексами пропозицій у дискурсі, які відображають проактивну, громадсько зрілу позицію, та передбачають готовність до єднання з іншими заради відстоювання спільних суспільно-політичних інтересів. Мотиваційним чинником, який здійснює вплив на найбільшу кількість самоідентифікаційних факторів виявився такий – «мотивація громадянської відповідальності». Цей фактор є визначальним у плані того, чи буде молода людина схильна до самоідентифікації, в основі якої лежить громадянська відповідальність та суб'єктність (у випадку, якщо відповідна мотивація є розвиненою), чи навпаки – буде схильною до перекладання відповідальності на інших суб'єктів політичної взаємодії. Несформованість цієї мотивації є одним із чинників формування відчужено-розчарованої політичної самоідентифікації, в тому числі й зневіри у доцільність єднання з іншими громадянами заради відстоювання власних або спільних суспільно-політичних інтересів, схильності до пасивної громадянської позиції, відсутності патріотизму, політичної безпринципності [21, с. 265].

Політичні мотиви, уподобання та очікування особистості можуть трансформуватися в залежності від змін у соціумі, появи нових життєвих інтересів, пріоритетів та цінностей, що у свою чергу призведе до виникнення нової конфігурації політичного вибору.

Фахівці констатують, що поява нових потреб та інтересів у вітчизняному соціумі, що сьогодні артикулюються громадянами, та прагнення останніх впливати на процес прийняття рішень у суспільстві зумовили виникнення нових форм політичної діяльності та участі, нових колективних акторів, а також нових сфер для реалізації громадянських ініціатив. Окремі дослідники у цьому контексті фіксують зміну «патернів представництва і участі» або, за К. Манхеймом, «фундаментальну демократизацію суспільства», коли «все більше активізуються ті верстви та

групи, які до цього часу відігравали у політичному житті лише пасивну роль». Такого залучення має до свідомої кваліфікованої участі у справах держави й суспільства вимагає сама логіка розвитку всесвітньо-історичного процесу, потреби індустріального, а потім і постіндустріального суспільства [22, с. 288].

В якості прикладу зазначимо, що євро-інтеграційні очікування частини населення України стали мотивами для їх активної політичної діяльності, зміни політичних уподобань та політичної поведінки. Розчарування у діях влади й невиправдані очікування призвели до двох українських Майданів як акцій громадянської незгоди з політичним курсом влади. Фактично індивідуальна мотивація політичного вибору стала потужним підґрунтям для колективних дій наших співвітчизників.

Революція гідності стала вираженням кардинальних змін у світогляді громадян України. Вона стала можливою зокрема й тому, що частина громадян усвідомила важливість демократичних цінностей та свобод й була готова боротися за них.

Список використаних джерел

1. Казміренка, ВП., ред., 2008. 'Інтеграційні процеси в суспільстві та політичний вибір особистості: Монографія', К.: Міленіум, 360 с.
2. Походенко, СВ., 2012. 'Політичний вибір особистості як предмет психологічного дослідження', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, Вип.37, с.28–32.
3. Лук'янова, ВВ., 2015. 'Політичний ризик у функціонуванні суб'єктів підприємницької діяльності', *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, №2 (2), с.226–230.
4. Свідерська, О., 2013. 'Масова політична поведінка у індивідуалізованому суспільстві', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, Вип.3, с.286–294.
5. Пробийголова, НВ., 2013. 'Електоральна міфологія в структурі політичної діяльності', *Політологічні записки*, №7. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_14
6. Біденко, ЮМ., 2009. 'Ідеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри): автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»', Х., 18 с.
7. Доміна, ОС., 2015. 'Політико-правові цінності як детермінанти політичного процесу: структурно-функціональний аналіз', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, Вип.18, с.98–102.
8. Павлова, ЛІ., 2012. 'Електоральні уподобання громадян як основний чинник формування стратегій виборчих кампаній в сучасній Україні', *Політологічні записки*, №6. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_15
9. Лясога, А., 2005. 'Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи', *Трані: наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах*, №2 (40), с.133–138.
10. Хоменко, В., 2015. 'Теоретико-методологічні засади дослідження політичної традиції як соціокультурного феномену', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, Вип.7, с.373–380.
11. Усаченко, Л., 2008. 'Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою», *Стратегічні пріоритети*, №3, с.28–33.
12. Кириченко, ВВ., 2015. 'Політичний вибір студентської молоді: формування позиції «за» і «проти»', *Проблеми політичної психології: зб. наук. праць*, К.: Міленіум, Вип.2 (16), с.349–360.

13. Шляхтун, ПП., 2002. 'Політологія (теорія і історія політичної науки): [підруч.], К.: *Либідь*, 576 с.

14. Сервешкий, ІВ., Редька, ВВ., 2012. 'Проблеми формування політичної свідомості громадян в умовах демократичного суспільства', *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, №1 (3), с.78–83.

15. Дембицька, НМ., 2003. 'Когнітивний аспект політичної свідомості нового покоління', *Соціальна психологія*, №1, с.87–100.

16. Буш, КА., 2013. 'Специфіка прояву політичної свідомості сучасної української молоді', *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, Вип.12, с.103–110.

17. Жадан, ІВ., 2011. 'Методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структуризації політичної картини світу студентської молоді', *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць*, К.: Міленіум, Вип.12. [online] Доступно: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Zhadan.htm

18. Ісхакова, НГ., 2006. 'Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України', *Нова парадигма*, Вип.53, К.: *Від-во НПУ імені М. П. Драгоманова*, с.83–95.

19. Лещенко, СВ., 2007. 'Роль ціннісно-нормативної системи у політичній соціалізації суспільства', *Нова парадигма*, Вип.72, К.: *Від-во НПУ імені М. П. Драгоманова*, с. 89–98.

20. Артемов, Г. 'Мотивація електорального вибору', *Політичний аналіз. Доклади Центру емпіричних політичних досліджень СПбГУ*. [online] Доступно: <http://library.sociology.kharkov.ua/books/politanaliz/01.html>

21. Лаврук, ІМ., 2016. 'Чинники структурної взаємодії у виборчому процесі', *Гілея: науковий вісник*, Вип.111, с. 347–350.

22. Сидоркіна, МЮ., 2015. 'Вплив мотивації політичної взаємодії на політичну самоідентифікацію студентської молоді', *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, Вип.8, с.254–269.

References

1. Kazmirenka, VP., red., 2008. 'Integracijni procesy v suspil'stvi ta politychnyj vybir osobystosti: Monografija (Integration processes in society and political choice of personality: Monograph)', K.: *Milenium*, 360 s.

2. Pohodenko, SV., 2012. 'Politychnyj vybir osobystosti jak predmet psykholochnogo doslidzhennja (Political choice of personality as a subject of psychological research)', *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 12: Psyholochni nauky*, Vyp.37, s.28–32.

3. Luk'janova, VV., 2015. 'Politychnyj ryzkyk u funkcionuvanni sub'jektiv pidpryjemny'koi' dijāl'nosti (Political risk in the functioning of business entities)', *Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky*, №2 (2), s.226–230.

4. Sviders'ka, O., 2013. 'Masova politychna povedinka u individualizovanomu suspil'stvi (Mass political behavior in an individualized society)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filozofs'ko-politologichni studii*, Vyp.3, s.286–294.

5. Probygolova, NV., 2013. 'Elektoral'na mifologija v strukturі politychnoi' dijāl'nosti (Electoral mythology in the structure of political activity)', *Politologichni zapysky*, №7. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_14

6. Bidenko, JuM., 2009. 'Ideologichni determinanty politychnogo procesu (derzhavnyj ta global'nyj vymiry): avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spec. 23.00.02 «Politychni instytuty ta procesy» (Ideological determinants of the political process (state and global dimensions): author's abstract. dis ... Candidate political sciences: special 23.00.02 «Political Institutions and Processes»)', H., 18 s.

7. D'omina, OS., 2015. 'Polityko-pravovi cinnosti jak determinanty politychnogo procesu: strukturno-funkcional'nyj analiz (Political and legal values as determinants of the political process: structural and functional analysis)', *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no-politychnyh dyscyplin*, Vyp.18, s.98–102.

8. Pavlova, LI., 2012. 'Elektoral'ni upodobannja gromadjan jak osnovnyj chynnyk formuvannja strategij vyborchyh kampanij v suchasnij Ukraї'ni (Electoral preferences of citizens as the main

factor in the formation of electoral campaign strategies in modern Ukraine)', *Politologichni zapysky*, №6. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_15

9. Ljasota, A., 2005. 'Politychni tradycii' u zabezpechenni dynamichnoi' rinvnogy politychnoi' systemy (Political traditions in ensuring the dynamic balance of the political system)', *Grani: nauk.–teoret. i gromads'ko-polit. al'manah*, №2 (40), s.133–138.

10. Homenko, V., 2015. 'Teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennja politychnoi' tradycii' jak sociokul'turnogo fenomenu (Theoretical and methodological principles of the study of political tradition as a socio-cultural phenomenon)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filozofs'ko-politologichni studii*, Vyp.7, s.373–380.

11. Usachenko, L., 2008. 'Istorychnyj rozvytok ponjattja «gromadjans'ke suspil'stvo» jak svidchennja sutnisnoi' evoljucii' jogo vzajemovidnosyn z derzhavnoju vladouju (Historical development of the concept of «civil society» as evidence of the essential evolution of its relationship with state power)', *Strategichni priorytety*, №3, s.28–33.

12. Kyrychenko, VV., 2015. 'Politychnyj vybir students'koi' molodi: formuvannja pozycii' «za» i «proty» (Political choice for student youth: forward and against forces)', *Problemy politychnoi' psykhologii': zb. nauk. prac'*, K.: *Milenium*, Vyp.2 (16), s.349–360.

13. Shljahtun, PP., 2002. 'Politologija (teorija i istorija politychnoi' nauky): [pidruch.] (Political science (theory and history of political science): [textbook])', K.: *Lybid'*, 576 s.

14. Servec'kyj, IV., Red'ka, VV., 2012. 'Problemy formuvannja politychnoi' svidomosti gromadjan v umovah demokratychnogo suspil'stva (Problems of formation of political consciousness of citizens in the conditions of a democratic society)', *Jurydychnyj chasopys Nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav*, №1 (3), s.78–83.

15. Dembyc'ka, NM., 2003. 'Kognityvnyj aspekt politychnoi' svidomosti novogo pokolinnja (Cognitive aspect of the political consciousness of the new generation)', *Social'na psykhologija*, №1, s.87–100.

16. Bush, KA., 2013. 'Specyfika projavu politychnoi' svidomosti suchasnoi' ukrai'ns'koi' molodi (Specificity of manifestation of political consciousness of modern Ukrainian youth)', *Mizhnarodnyj naukovyj forum: sociologija, psykhologija, pedagogika, menedzhment*, Vyp.12, s.103–110.

17. Zhadan, IV., 2011. 'Metodologichni zasady doslidzhennja vzajemodii' sub'jektiv politychnoi' socializacii' jak chynnyka strukturnuvannja politychnoi' kartyny svitu students'koi' molodi (Methodological principles of studying the interaction of subjects of political socialization as a factor of structuring the political picture of the world of student youth)', *Problemy politychnoi' psykhologii' ta i'i'rol' u stanovlenni gromadjanyna Ukraї'ns'koi' derzhavy: Zb. nauk. prac'*, K.: *Milenium*, Vyp.12. [online] Dostupno: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Zhadan.htm

18. Ishakova, NG., 2006. 'Osoblyvosti procesu politychnoi' socializacii' v umovah transformacii' politychnoi' systemy Ukraї'ny (Features of the process of political socialization in the conditions of transformation of the political system of Ukraine)', *Nova paradygma*, Vyp.53, K.: *Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova*, s.83–95.

19. Leshhenko, SV., 2007. 'Rol' cinnisno-normatyvnoi' systemy u politychnij socializacii' suspil'stva (The role of value-normative system in the political socialization of society)', *Nova paradygma*, Vyp.72, K.: *Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova*, s. 89–98.

20. Artemov, G. 'Motivacija jelektoral'nogo vybora (Electoral Choice Motivation)', *Politycheskij analiz. Doklady Centra jempiricheskikh politycheskikh issledovanij SPb GU*. [online] Dostupno: <http://library.sociology.kharkov.ua/books/politanaliz/01.html>

21. Lavruk, IM., 2016. 'Chynnyky strukturnoї vzajemodii' u vyborchomu procesi (Factors of structural interaction in the electoral process)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Vyp.111, s. 347–350.

22. Sydorkina, MJu., 2015. 'Vplyv motyvacii' politychnoi' vzajemodii' na politychnu samoідентифікацію students'koi' molodi (Influence of motivation of political interaction on political self-identification of student youth)', *Psykholochni nauky: problemy i zdobutky*, Vyp.8, s.254–269.

* * *

УДК 327:316.776(100):791

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ
СКЛАДОВОЇ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ
КОМУНІКАЦІЙ**

*CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR THE STUDY
OF THE AUDIOVISUAL COMPONENT OF
INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATIONS*

Єрьомін М. Б.,

аспірант кафедри міжнародних відносин та
зовнішньої політики, Донецький національний
університет ім. Василя Стуса (Вінниця, Україна),
e-mail: nikolayyeriomin@gmail.com

Yeremin M. B.,

postgraduate student of the Department of
International Relations and Foreign Policy, Vasyl Stus
Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine),
e-mail: nikolayyeriomin@gmail.com

Обґрунтовується концептуальна сторона дослідження аудіо-візуальної складової міжнародних політичних комунікацій. Метою дослідження є розгалуження наявних знань про структуру явища та її ролі у системі політичних наук. За допомогою наведених методів дослідження, серед яких контент- та івент-аналіз, логіко-інтуїтивний аналіз та польове дослідження, було отримано висновки, серед яких констатується на конкретних прикладах проблема дефініції у міжнародних політичних комунікаціях, наводиться фактологічна цінність аудіовізуальної складової міжнародних політичних комунікацій та брак її дослідження.

Ключові слова: міжнародна політична комунікація, аудіовізуальні медіа, універсальний код кінематографу.

Article dwells upon conceptual side of research in international political communication. The aim of the article is to differentiate the known facts about structure of the phenomenon, as well as its role in the system of political science. With the help of pursued methods of research such as content- and event-analyses, logical-intuitive analyses and field research certain conclusions were reached, including examples of a problem of definition in international political communication, value of audiovisual component of international political communications as well as research deficiency in the field.

Keywords: international political communication, audiovisual media, universal code of movies.

Специфічні види комунікації у міжнародних інформаційних та культурних відносинах є якісно новим явищем, яке переважно спирається на недостатньо вивчений досвід ХХ та ХХІ століть, висвітлення на науковому рівні якого у вітчизняній та зарубіжній літературі носить уривковий характер, переважно зводяться до констатації присутності певної специфіки у взаємному впливі культурного контексту на сприйняття інформації і навпаки. Між тим, на сучасному етапі розвитку людства розвиток інформаційних технологій постійно і невпинно впливає на розширення взаємозв'язку між специфічними явищами (культурними, професійними, традиційними, соціальними нашаруваннями) та глобальним інформаційним простором, який може перетворити вузький, до того маловідомий контекст та/або контент у загально відоме явище, чи навіть використати його у більшій схемі взаємозв'язків у первозданному вигляді, залишаючи певну частину інформації поза межами досяжності того, хто не в курсі специфіки. Таким чином, одночасно

з поширенням дивовижних об'ємів інформації, сучасний глобалізований світ конче потребує нових методів її інтерпретації.

Взаємний вплив аудіовізуального контенту та певних верств суспільства цікавий з точки зору як досліджень політичних, так і міждисциплінарних (у ракурсі постмодерну чи сам по собі) і являє собою недостатньо вивчений аспект інформаційних міжнародних відносин, дослідження якого може допомогти глибшому розумінню перцепції інформації цими верствами населення, а, значить, корекції негативних, чи сприянню позитивним результатам цього явища.

Великий інтерес представляє також *універсальність* кінематографу та похідних від нього аудіовізуальних видів мистецтва та/або контенту у, власне, донесенні інформації без опори на мову, неволодіння якою більшості аудиторії зазвичай вважається серйозним бар'єром на шляху до продуктивної інтерактивної міжнародної комунікації. Широке охоплення майже всіх можливих тем кінематографом та іншими візуальними мистецтвами дозволяє трансливати досвід, отриманий від дослідження специфіки універсального коду у цих видах мистецтва майже на будь-що у подальшому, розгалужуючи та закріплюючи споріднення цього явища з інформаційними та культурними міжнародними відносинами.

Тема зачіпає проблеми, які з часів отримання незалежності постають перед Україною і повною мірою вирішені так і не були, – такі, як використання кінематографу у якості інструменту створення позитивного іміджу та налаштування зв'язків з іншими країнами світу, адекватна інтерпретація меседжів кінопродукції інших країн світу і можливість в умовах фактичної неефективності цензури та заборони аудіовізуальної продукції поширювати такі адекватні інтерпретації серед населення, підвищуючи конкурентоздатність індустрії та поінформованість аудиторії. Бо збільшення сегменту аудіовізуальної продукції в інформаційному полі полегшуватиме обмін досвідом між колегами різних країн на якісно новому рівні комплексного спілкування, який би базувався на культурному обміні та можливості вчасного, нескладного і влучного донесення інформації.

Міжнародна політична комунікація у сучасному глобалізованому світі виходить за рамки дипломатичних стосунків на державному рівні і, чи не в тому ж обсязі, відбувається на різних рівнях громадянського суспільства через новітні електронні комунікації, мережу Інтернет. Для України в цілому та української наукової думки у нашому конкретному випадку така зміна видається як можливістю так і джерелом певної невпевненості, що саме впливає на такі процеси, а що лише має вигляд впливу. Сумніви здебільшого стосуються різноманітних специфічних аспектів міжнародної політичної комунікації, пов'язаних з такими чинниками, як культурні медійні прошарки, вплив яких на міжнародне політичне середовище досі

вивчався несистематично та опосередковано. До таких прошарків відноситься і найбільш масовий за сприйняттям глядачами вид аудіовізуального мистецтва – *кінематограф* [10, р. 175]. Така думка, може, і має бути закріплена у порядку денному політичної науки, адже той факт, що так званий «артистичний [художній] фільтр», художній підхід до реальних ситуацій та прогнозування може бути використаний не лише як пост-фактум індикатор змін у суспільстві, а й як маяк щодо проблем, які тільки-но почали формуватися у ньому. Такий художній підхід і його засоби, а, радше, їх складний комплекс розглянуто у цій роботі під авторським терміном **універсальний код кінематографу** – комплекс універсально зрозумілих інструментів невербальної комунікації, який використовується часто та найбільш вдало у аудіовізуальних медіа, таких як фільми, телебачення та відео інтернету. У нашому дослідженні він розглядається у якості специфічного виду комунікації у міжнародних інформаційних та культурних відносинах, використовуючи його як приклад взаємозв'язку специфічних нашарувань з глобальним інформаційним простором.

Важливість кінематографу для України була констатована вже тим фактом, що 30 листопада 2017 р. Президентом України підписані закони «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо державної підтримки кінематографії в Україні» та «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки кінематографії в Україні», які звільняють український кінематограф від ПДВ і які вбачають частиною послідовної підтримки галузі, якої не було за всі роки незалежності [3]. Втім одним з перших, хто має відчувати на собі таку підтримку повинні стати глядачі українського кінематографу як в Україні, так і за кордоном. Останні особливо важливі не лише як потенційні інвестори у галузь, а й як споживачі, зацікавлені в українському культурно-історичному та соціальному контекстах.

Становище України у міжнародному політичному середовищі створює перед нами виклики, у тому числі – і у випадку репрезентації за допомогою кінематографу. Подальше вивчення та теоретичне обґрунтування такої репрезентації з точки зору міжнародної політичної комунікації може допомогти значно повніше використовувати цей, безумовно, корисний інструмент для корегування не лише іміджу України на міжнародній арені, а ще й для конвертації кіноіндустрії зі збиткової для країни на прибуткову, для чого зараз створюються відповідні умови.

Міжнародне політичне середовище у ХХІ столітті невпинно зазнає впливу так званих *нових медіа* (англ. new media, від лат. Media) – сучасних інтерактивних сполук електронних комунікаційних мереж, які, спираючись на досвід попередників, на кшталт преси та телебачення, тим не менш, мають різнобарв'я різноманітних форм, напрямків та цілей. Само по собі медіа, за сучасним тлумаченням, є інструментом комунікації, а у випадку з новими медіа – комунікації складної, розгалуженої, яка має

важко передбачуваний вплив і величезний обсяг вузьких та широких контекстових масивів. Хоча традиційно такі масиви були текстовими, на даному етапі, через розвиток технологій потокового відео значно розширився сегмент аудіовізуального контенту, що його сприймає майже кожна одиниця міжнародної комунікації. Такий контент може мати одразу декілька залежних і незалежних від текстової першооснови (за умови її наявності) політичних, історичних, культурних та філософських підтекстів, кожен з яких окремо, або у сполучі одне з одним, може призвести до абсолютно різних, складно прогнозованих суспільно-політичних ефектів тривалої та нетривалої дії. Залежність цих контекстів від професіоналізму контент-мейкерів, використання знайомих архетипічних образів чи навіть тривалості відео та його так званих production values величезною мірою є надбанням комплексу теоретичних знань та практичних вмінь, який сформувався ще у ХХ столітті і здебільшого досі називається все тим же спрощеним терміном *кінематограф* або його синонімами. Маючи потенціал водночас інформаційного медіуму та твору мистецтва, цей (відносно новий в історичних масштабах) винахід вчинив революцію світосприйняття людини, оскільки володів і досі володіє високим флюїдним потенціалом трансформації суспільної свідомості, є найбільш наближеним до образного мислення людини з позиції вираження думок.

Існує декілька досить суттєвих праць з міжнародної політичної комунікації. Однак, вже той факт, що всім без виключення нижче наведеним працям від 10 до 80 років, а також той факт що Д. Дрешер [6, р. 83–91], Г. Шпейер [9, р. 305–307] та В. П. Девісон [5, р. 501–551] і навіть найближчий до нас за хронологічними рамками Дж. Гестіл [7, р. 264] не дають чіткої дефініції самого поняття *міжнародної політичної комунікації*, наводять нас на висновок, що ми знаходимось у проблемній зоні наукового знання, де не буде повноцінно працювати більша частина традиційних метод гуманітарних наук.

Звісно, наведені публікації є не єдиними в описі конкретно міжнародної політичної комунікації літературними джерелами, однак вони є найбільш розгалуженими, науковими та охоплюють найбільші хроно- та хорологічні рамки. Такі матеріали як стаття А. Кондратова «Комунікації у системі міжнародних відносин» [2, с. 85–90] носять ще більш оглядовий характер, який просто не годиться для побудовання серйозної джерельної бази: радше дають окремі тези для систематизації вже наявного досвіду з приводу міжнародної політичної комунікації як явища, певні орієнтири та базову систему координат.

У більшості випадків ланку між політичною наукою та квазі-концептами сприйняття сенсу аудіовізуального твору дає література політологічна. Так, підручник з політології Ю. Ірхіна, В. Зотова та Л. Зотової дає наступне визначення *політичної комунікації*: «процес передачі політичної інформації, який структурує

політичну діяльність та поведінку людей, формує суспільну думку, являє собою передачу *смишлів* для функціонування політичних систем» [1, с. 494]. Слід одразу ж зазначити, що серед основних каналів та форм політичної комунікації автори підручника виділяють жест, рух, голос, символ, друк, радіо, телебачення та комп'ютер, тобто зазначають якщо не подібність то зв'язок між усіма цими явищами у політичній комунікації. Частково це збігається з визначенням Дж. Гестіла, який зауважує що політична комунікація імовірно включає у себе будь який вид вираження думок: пояснення, сперечання, спростовування, критика, прохання і таке інше. Сам Гестіл наголошує на важливості виду політичної комунікації, який він називає авторським терміном *deliberation*, який через багатозначність використаного слова складно однозначно перекласти на українську мову (серед варіантів: «взаємодія», «дискусія», «обговорення» та навіть «обдумування») і який у його розумінні означає дискусивний комунікаційний процес, який має під собою велику базу попередньо вивчених різних думок та точок зору з приводу [7, р. 8].

Без такого *deliberation* певним чином не могло обійтись і наше дослідження, тому велика кількість обробленої літератури являє собою своєрідний міждисциплінарний дискурс з теми. В першу чергу, таке рішення зайти за рамки політичних наук пов'язано з тим, що, окрім певних праць Ю. В. Романенко, дуже мало яка праця у сфері політичних наук може навести дійсно дієві приклади перетину політичної комунікації з аудіовізуальним медіа. Здебільшого розглядається, як, наприклад, у роботі К. Шарретта «Марксизм та кінематограф» [Шарретт К.], зв'язок певних політичних рухів з аудіовізуальним медіа.

Беззаперечно, інтегрально потрібно складовою будь-якого наукового дослідження, важливою для обґрунтування його наукової новизни є ознайомлення, а потім і ретельне дослідження ступеню вивченості проблеми. У той час як загалом проблема комунікації у міжнародних відносинах була досліджена декілька разів, конкретний аспект впливу кінематографу як специфічного виду такої комунікації, а, надто, як певного універсального коду до цього часу можна було вважати *terra incognita*. Дослідження, що мали місце здебільшого носили оглядовий характер, мали ситуативний вияв стосовно актуальності проблеми. Слід зазначити, що кінематограф у міжнародних відносинах зазвичай відносять до так званої «м'якої сили» (тобто такої сили, яка змушує інших прийняти думку автора як свою власну) але ця робота, здебільшого, помірно використовує цю концепцію, запропоновану Джозефом Найєм [8]. Серед основних причин цього те, що розгляд універсального коду кінематографу з точки зору м'якої сили нівелює певне самостійне значення кінематографу у якості комуніканту, визнаючи його лише окремим аспектом культури і її впливу. Такий підхід міг би зашкодити розглядати інші процеси, які, так чи інше, створюють комунікацію специфічного виду за допомогою конкретно

аудіовізуальної продукції. Безумовно, участь універсального коду кінематографу у м'якій силі держав теж потребує вивчення, але на ранніх етапах дослідження, на яких ми досі знаходимось, тему не було достатньо виокремлено, щоб говорити про такі дослідження.

Не дивлячись на те, що результати багаточисельного дослідження, які зрештою обрали своїм вектором впливу універсального коду кінематографу на міжнародну політичну комунікацію, були апробовані на конференціях та в збірках наукових праць, величезною специфічною, чи, навіть, ендемічною для цього дослідження проблемою є факт грандіозного розриву між тим, як аудіовізуальний твір сприймає його творець, як – глядач, а як – дослідник міжнародних відносин. Брак «артистичного фільтру», творчого аспекту переосмислення у традиційній науковій методології зумовлений цілком логічним намаганням відгородити політ фантазії від реальної науки.

Ще на першому курсі вищого навчального закладу, перебуваючи на стадії фактично лише формування теми, дослідження зіткнулося з тим, що з точки зору політичних наук більша частина термінів відносно кінематографу є абстракцією. Дефініції таких понять як «культове кіно» з точки зору політичних досліджень міжнародних відносин просто не існує, а пояснювати їх доводилося і доводиться надалі, загалом за допомогою переважно емпіричних джерел особового походження.

Сказати, що в таких умовах термінологія потребує додаткових пояснень, означало б не сказати нічого. Як іронічно це б не звучало в контексті викладеного дослідження, поле цього дослідження не сприяє активній комунікації з іншими політологічними дослідженнями через існування досить банальної проблеми того, що саме лише пояснення необхідності дослідження потребувало для свого повного формування меншого дослідження.

Однак, останні роки чітко дають змогу спостерігати за тим, як вчорашній політ фантазії окремих митців (навіть тих, кого не сприймають серйозно у загальноновживаному сенсі цих слів) аж занадто схожий на реальну ситуацію сьогодення, яку режисери, сценаристи та продюсери тих чи інших фільмів та серіалів передбачали з невеликим відривом, але і великим процентом схожості.

Ситуація стає тим більш фантазмагоричною враховуючи те, що популярна культура відіграє у житті сьогоденних людей значно більше значення, ніж двадцять, а, тим більше, 30 років тому, а її непередбачувані метаморфози примушують сприймати її як дещо загрозливе, навіть тоді, коли загрози, як такої немає. Здатність відрізнити вдалий образ загрози від неї самої є вже задачею не тільки і не стільки культурології, скільки політичних досліджень у міжнародних відносинах. Впорядкування інформації про сприйняття тих чи інших образів комунікантами є ускладненим, тому що праця такого масштабу потребує значно більш тісної кореляції між творцями контенту

та його дослідниками, ніж класична формула «твір–глядач». У сучасному світі глядач досить часто взагалі є замовником чи навіть співавтором аудіовізуальних творів. На відміну від створення контенту виключно для себе, «мистецтва у собі», ці інтерконтекстуальні твори стають загальноживаним явищем та творять нові тренди, які вже впливають на попит, повторюючи процес із включенням нових соціокультурних факторів.

Сучасний глядач, він же – користувач соціальних мереж, він же, з великою вірогідністю, – контент–мейкер сам по собі, користується значно більш складним та розгалуженим набором принципів у виборі споживаного контенту, ніж його попередник з ХХ століття, не дивлячись на те, що культурний багаж у нього переважно іде саме звідти – з самого початку кінематографу як первинного виду аудіовізуального контенту, розрахованого на масового споживача. Поняття масовості у даному контексті стає все більш і більш узагальненим, уступаючи новим принципам формування трендів з комбінації окремих аспектів нішової продукції, яка в свою чергу виділяє окремі аспекти трендів минулого для створення коло них власних контекстуальних зв'язків, подібних до нейронів. Фактично, значно більше ніж коли–небудь зараз людство нагадує власне нейронну мережу окремо взятого організму, та це не означає колективізацію та втрату власної думки, навпаки – більшу сегментацію результатів за рахунок індивідуальних внесків та дивідендів розгалужених медіа–аутлетів.

Такі аутлети лише за окремими ознаками нагадують пресу та медіа минулих років, адже глобалізація фактично робить рівноправними місцеві та глобальні новини, – визначним фактором стає контекст. Використавши вдалий прецедент, який з ним співвідноситься, сучасний комплекс інфотейнменту може вхопити значно більший прошарок суспільного мовлення, ніж колись наймасовіші державні органи телерадіомовлення. Звісно, ми не вимагаємо створювати «міністерства інформації», намагаючись контролювати її поширення та зміст – поодинокі потуги призводять лише до зростання недовіри населення до традиційного медіа і, як наслідок, – до збільшення кредиту довіри до нових медіа, які використовують зручні хештеги для координації пов'язаних верств інформаційних прошарків, посилення їхньої конкурентоздатності.

Список використаних джерел

1. Ирхин, ЮВ., Зотов, ВД., 2002. 'Политология: Учебник', Москва: *Юристъ*.
2. Кондратов, А.И., 2001. 'Коммуникации в системе международных отношений', *Армия и общество, Вестник Военного Университета*, 1 (25), с.85–90.
3. 'Президент підписав Закони, які сприятимуть подальшому розвитку кінотвиробництва в Україні', 2017, *Президент України. Офіційне Інтернет–представництво*. [online] Доступно: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakoni-yaki-spriyatimut-podalshomu-rozvit-4475>
4. Шарретт, К., 2010. 'Марксизм и кинематограф', *Ликбез пособие*, Москва: *СВОБМАРКСИЗД*.

5. Davison, WP., George, AL. 'An outline for the Study of International Political Communications', *Public Opinion Quarterly*, 16 (4), p.501–51.

6. Drescher, D. 'A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise', *Political Communication*, 2 (4), p.83–91.

7. Gastil, J., 2008. 'Political Communication and Deliberation', Thousand Oaks, California.

8. Nye, J., 1990. 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power', New York: *Basic Books*.

9. Speier, H., 1952. 'International Political Communication: Elite vs. Mass', *World Politics*, 3 (4), p.305–317.

10. Yeromin, M., 2017. 'Universal and specific in international political communication: the case of audio–visual media', У кн.: *Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів III Міжнародної науково–практичної інтернет–конференції*, 13 жовтня 2017 р. Вип.3, Переяслав–Хмельницький.

References

1. Irhin, JuV., Zotov, VD., 2002. 'Politologija: Uchebnik (Political Science: Textbook)', Moskva: *Jurist#*.

2. Kondratov, A.I., 2001. 'Kommunikacii v sisteme mezhdunarodnyh otnoshenij (Communication in the system of international relations)', *Armija i obshhestvo, Vestnik Voennogo Universiteta*, 1 (25), s.85–90.

3. 'Prezydent pidpysav Zakony, jaki spryjatymut podalshomu rozvytku kinovyrobnyctva v Ukraini (The President signed the Laws that will contribute to the further development of film production in Ukraine)', 2017, *Prezydent Ukrainy. Oficijne Internet–predstavnytvo*. [online] Dostupno: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakoni-yaki-spriyatimut-podalshomu-rozvit-4475>

4. Sharrett, K., 2010. 'Marksizm i kinematograf (Marxism and cinema)', *Likbez posobie*, Moskva: *SVOBMARKSIZD*.

5. Davison, WP., George, AL. 'An outline for the Study of International Political Communications', *Public Opinion Quarterly*, 16 (4), p.501–51.

6. Drescher, D. 'A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise', *Political Communication*, 2 (4), p.83–91.

7. Gastil, J., 2008. 'Political Communication and Deliberation', Thousand Oaks, California.

8. Nye, J., 1990. 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power', New York: *Basic Books*.

9. Speier, H., 1952. 'International Political Communication: Elite vs. Mass', *World Politics*, 3 (4), p.305–317.

10. Yeromin, M., 2017. 'Universal and specific in international political communication: the case of audio–visual media', У кн.: *Suchasna humanitarystyka: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo–praktichnoi internet–konferencii*, 13 zhovtnja 2017 r. Vyp.3, Perejaslav–Hmel'nyc'kyj.

* * *

УДК 17:022.1

**РЕТРОСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОНЯТТЯ «ІМІДЖ»: АМЕРИКАНСЬКИЙ,
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

*RETROSPECTIVE STUDY OF THE CONCEPT
«IMAGE»: AMERICAN, EUROPEAN AND NATIONAL
EXPERIENCE*

Дубовик Н. А.,

кандидат політичних наук, доцент, доцент
кафедри документознавства та інформаційної
діяльності, Державний університет
телекомунікацій (Київ, Україна), e-mail:
ndubovyk@bel.ua

Кирилюк Н. А.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри
документознавства та інформаційної діяльності,
Державний університет телекомунікацій
(Київ, Україна), e-mail: n-kirilyuk@ukr.net

Dubovik N. A.,

*Candidate of Political Sciences, Associate
Professor, Associate Professor, Department of
Documentation and Information, State University
of Telecommunications (Kyiv, Ukraine), e-mail:
ndubovyk@bel.ua*

Kirilyuk N. A.,

*Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Department of Documentation and Information, State
University of Telecommunications (Kyiv, Ukraine),
e-mail: n-kirilyuk@ukr.net*

Імідж сучасна і актуальне поняття, існуюче з давніх часів, але не втративши своєї значущості, збагачується і модернізується. Формуванню вітчизняної науки не вистачає структурованого і комплексного дослідження іміджу, як наукової категорії. Тому, дана стаття покликана проаналізувати основні аспекти формування іміджу у світовому контексті та віднайти власні прийнятні форми для подальшого розвитку.

Ключові слова: імідж, іміджування, іміджмейкерство.

The image is a modern and actual concept, existing from ancient times, but not lost its significance, enriched and modernized. The formation of domestic science lacks a structured and integrated study of the image as a scientific category. Therefore, this article is intended to analyze the main aspects of shaping an image in a global context and to find its own acceptable forms for further development.

Keywords: image, imagemaking, image-management.

Історія формування іміджу як цілісна технологія формування образу конкретного суб'єкту складалася століттями. Сучасна іміджологія в Україні має багато протиріч і щодо науковості, і щодо необхідності вивчення кола проблем поставлених цією наукою.

Дане дослідження намагається виявити основні характерні складові іміджу у світовому контексті і дослідити етапи розвитку феномену «іміджу» в історичній ретроспективі.

Дослідженням іміджу у різних сферах та різні часи займалися філософи, суспільні і політичні діячі, соціологи, психологи, публіцисти, представники шоубізнесу та багато інших. Починаючи з Аристотеля, Гіппократа, Галена, Парацельса, Ламброза, А. Шопенгауера,

Ч. Дарвіна, чимало значущих розробок було представлено в дослідженні політичного іміджу, а саме Н. Макиавеллі, М. Вебера, Г. Лебона. Сучасні дослідження також мають багатий досвід, розкритий у працях К. Болдуїнга, Е. Бернейза, Д. Бурстїна, І. Гофмана, Ф. Котлера російських дослідників Е. Карцевої, В. Шепеля, Г. Почепцова, вітчизняних науковців В. Королька, В. Бебика, Ю. Палехи, В. Маценко, Н. Барни, М. Логунової та ін.

Тим не менше, комплексного дослідження сучасній українській іміджології не вистачає, тому *мета статті* проаналізувати етапи формування іміджу починаючи з американської школи та пошуку істинного ставлення до іміджу між штучним та природнім образом, і до вітчизняних реалій, враховуючи ідеологічну заангажованість радянських часів.

Ще в стародавні часи ми знаходимо чимало яскравих прикладів, народних звичаїв та традицій, що передували появі іміджу, іміджування, іміджмейкерства. Наприклад, свято вина, як презентація виноробства у Діоніса. У стародавніх греків можна повчитися мистецтву формування іміджу, що було позбавлено «чорного піару». Тоді не існувало випадків порушення законів заради власної користі. Соціалізуючись людина стверджувалась в суспільстві як діюча особистість. Це було можливим без зброї і насильства, а володіючи мистецтвом слова, привабливості, довіри, проявляючи власну гідність та займаючи відповідне місце у суспільній ієрархії. Відсутність засобів масової інформації створило феномен ораторського мистецтва, як необхідність об'єднання мас заради досягнення оратором поставленої мети. Гермес – бог красномовства, винайшов числа, вимірювання та перші сім літер, яким навчив усіх інших. Водночас, він володів мистецтвом спритності і обману. Можна стверджувати, що саме відтоді починається ораторське мистецтво, що не тільки застосовуватиметься у загальних виступах і суспільних промовах, але захопить цілковито сферу політики та економіки з усіма позитивними і негативними наслідками.

Звичайно, ми не можемо обійти роботи Аристотеля, одного з найяскравіших представників стародавньої Греції. У своїх філософських працях «Риторика» та «Про виникнення тварин» він розмірковував про психологію виразності людських рухів, що є невід'ємною складовою ораторського мистецтва. Поєднання вербального (слова) та невербального (рухів) складають цілісність сприйняття оратора. Оратор завжди встановлював і встановлює контакт з аудиторією, починаючи з привітання, побажань, а тільки після цього – промова. Коли виступаючий промовляє, він формує суспільну думку і чим емоційніше його промова, а значить рухи, жести, постава та ін., тим впливовіше його виступ, тим більше уваги він притягує ззовні.

До цієї проблеми звертався Гіппократ, який пропонував використовувати міміку для визначення темпераменту людей. Надзвичайно

цікавим є той факт, що ґрунтовне дослідження іміджу потребує також занурення у медицину. Старовинний римський лікар Гален створив вчення під назвою «фізіогноміка». Фізіогноміка – це вчення про існування взаємозв'язку між зовнішнім виглядом людини та її характером. Завдяки цьому вченню стало можливим дослідити схильність людей до девіації, психічних захворювань та поведінку правопорушників. Зокрема, Парацельс в діагностиці хворих використовував багато фізіогностичних даних. Психотерапевт Ч. Ломброзо склав фізіогностичні типи злочинців.

Доба античності розглядає поняття «імідж» в єдності з такими базовими категоріями, як «людина», «суспільство», «держава», «душа і тіло», «красота і гармонія», «чуттєве сприйняття» тощо. Це є своєрідною проекцією співставлення у людини зовнішньої і внутрішньої складової. Належний вигляд був необхідним для громадянина поліса і повинен був відповідати статусу вільної особистості.

З більш пізніх досліджень (сер. XIX ст.), що відносяться до вивчення зовнішнього образу людей, слід назвати роботи А. Шопенгауера «Про фізіогноміку» і Ч. Дарвіна «Про вираження емоцій у людини і тварин».

Середньовіччя, період, який прийшов на зміну Античності, привніс велику кількість образів, які стали символами цієї доби: монах, купець, хрестоносець. Це період панування іміджів. Людина не особистість, а відповідний образ, який цілковито ототожнювався з роллю в суспільстві. Краса тіла взагалі вважалася гріхом, а одяга слугувала підтвердженням та посиленням цього враження.

Італійський мислитель Н. Макіавеллі змінив середньовічні догмати. У роботі «Государь» він показав, яке значення для державної особи має володіння відповідним «образом» (маскою). Макіавеллі розробив концепцію ідеального державця. Виходячи з психологічно недосконалої природи людини, він виправдовував створення штучного образу, тобто такого іміджу політика, якого потребувало суспільство. Успішним може бути тільки ретельно розроблений і продуманий імідж.

Дивлячись на естетичні особливості, художники почали малювати вродливе тіло людини, підкреслюючи його досконалість. Поява кравців надихнула на створення крою, який підкреслював лінії фігури, а різні барви одягу надавали унікальності вигляду кожному та відповідно, остаточно стало можливим відрізнити жінок від чоловіків.

Поступово, відносини між людьми ставали більш різноманітними, але й більш складними. Людина долаючи станові обмеження, починає відігравати декілька соціальних ролей водночас. Вираз «Людина – суспільна істота» стає все більш розповсюдженим, а разом з цим зростає значення таких понять як слава, престиж, успіх, професійна кар'єра.

Сьогодні імідж настільки багатогранний, що ми можемо розглядати його через призму різних

суспільних наук: соціології, психології, політології, історії, антропології, етики та естетики та багатьох інших.

Термін «імідж» вперше з'явився у 1806 році у словнику Н. Вебстера. У перекладі з англійської «імідж» – це образ. У структурі іміджу можна виділити три складові: образ–знання, тобто інформація про об'єкт; образ–значення, тобто існуюча думка; образ–прогноз або образ потрібного майбутнього. Трансформуючи на особистісний імідж є три сторони розгляду: та, якою ми є, та, якою ми хочемо бути, і та, якою нас бачать інші.

Велике значення для розвитку іміджу, як наукової категорії, а відповідно і іміджології, як науки відіграла американська школа.

К. Боулдінг у праці «Імідж: Знання в житті та суспільстві» зазначив: «Імідж як ключ до розуміння суспільства і людської поведінки, основа для когнітивної структури, що моделює поведінку людини. Вивчення феномену «імідж» є важливим для того, щоб створити нову науку – іміджологію» [11]. Хоча деякі дослідники вважають, що іміджологія – це скоріше теорія створення іміджу, аніж наука [11, с. 133]. Тим не менше, поєднуючи предметно–об'єктні складові, можемо вважати її і наукою, і мистецтвом.

У контексті дослідження іміджу неможливо оминати айстро–американського «батька суспільних відносин» Е. Бернейза. У своїх численних працях він зазначає: слово «імідж» як би свідчить, що фахівці сфери суспільних відносин мають справу з тінями і ілюзіями. Насправді ж їх цікавлять установки та дії, зміна яких підпорядкована завданню вирішення соціальних питань [9]. Однак, це не означає, що ті, хто займаються суспільними відносинами не розуміють природи іміджу та причин, що впливають на його формування. Сила впливу іміджу на сприйняття громадськістю безпосередня.

Поняття «імідж» у XX столітті отримало широке використання та застосування в дуже різних сферах знання: соціології, психології, політології, антропології, культурології тощо.

На сьогодні іміджем володіють особи та організації, чия діяльність перебуває в межах усіх основних сфер суспільного буття: політики, бізнесу, громадської діяльності, культури, спорту, благодійної діяльності тощо. Підприємницька діяльність на вимогу часу потребувала створення образу в очах громадськості і тому, економісти одні з перших почали працювати з категорією іміджу, потім «імідж» як специфічний феномен був узятий на озброєння політичною наукою. Однак, підприємництво, орієнтоване на споживача підкреслило особливе місце товару, який повинен бути забезпечений додатковою психологічною цінністю – певним «іміджем». Імідж почав сприйматись як засіб диференціації однорідних товарів та став використовувати прийоми реклами для популяризації. В середині XX ст. американці терміном «імідж» позначали різновид рекламного образу – особливий механізм «розширення ціннісного діапазону товару» [1].

У політичній сфері імідж товару почали ототожнювати з іміджем політика. У передвиборчій кампанії кандидата в президенти США Д. Ейзенхауера у 1956 році, Р. Рівз, рекламист і копірайтер, запропонував використовувати в політичній рекламі методи комерційної реклами: найважливіше продемонструвати «товар» в красивій упаковці, в найкращому ракурсі. Посмішка кандидата та мультиплікаційний ролик надали відчуття дружнього ставлення до оточуючих, алерішучі дії і характер був також закладений. І не дивлячись на обурення частини суспільства на порівняння «майбутнього президента з консервами» [5], Р. Рівз переміг разом зі своїм кандидатом.

Розвиток іміджування має дві сторони. З одного боку, дійсно «товар потребує привабливої упаковки», з іншого, сучасні технології дозволили у привабливу упаковку приховати непривабливе, маніпулювати свідомістю приховуючи реалії. Д. Бурстин, публіцист, у своїй роботі «Імідж: путівник по псевдоподіям у Америці» спробував попередити негативні процеси, що вже відбувалися в американському суспільстві, особливо у ЗМІ. Умовно порівнюючи героя і знаменитість він пише: «Герой стає відомий своїми справами, знаменитість – своїм іміджем або фірмовим знаком. Герой створював себе сам, знаменитість створюється засобами масової комунікації». Герой уособлює якийсь піднесений ідеал, знаменитість використовують, щоб виліпити набагато більш прозаїчний імідж, який буде виконувати виключно прагматичні функції, послугувати повсякденним цілям: виборам президента, продажу автомобілів, корпорацій, цигарок, релігій тощо. А якщо імідж «заносився» і вже не працює, його можна викинути, замінити іншим. «Відтепер мова іміджу панує кризь. Вона повсюди замінює мову ідеалів» [11, с. 93].

Від американської культури у західну практику іміджування увійшли три аспекти: розуміння іміджу як явища економічних процесів; імідж як політична технологія та соціальний імідж як зразок для наслідування. Відповідно на формулювання поняття «імідж» вплинуло розуміння: «іміджу» як форми відображення об'єкта; моделі та інструменту пізнання; виду соціального управління [2, с. 60].

Вітчизняний досвід, порівняно з американсько-європейським підходами, якби доповнює картину сприйняття іміджу. Ще у 30–х роках ХХ століття оперний співак Ф. Шаляпін у мемуарах «Маска і душа» влучно зазначає: «... під зовнішністю розумію не тільки грим особи, колір волосся, але й манеру персонажа бути: ходити, слухати, говорити, сміятися, плакати» «... якщо добре уявити нутро людини, можна правильно вгадати і її зовнішній вигляд» [7, с. 25]. Цей підхід близький до розуміння І. Гоффманом, у роботі «Презентація себе в повсякденному житті», людської «ідеалізації». З'являючись перед іншими людьми, особистість повинна бути наділеною сприйняттям у даному колі стилем поведінки. Лише за лаштунками вона може розслабитися, «скинути маску», «вийти з

образу». І. Гоффман був переконаним, що говорячи про феномен іміджу, особливо в політичній комунікації, маємо справу з маніпулюванням. Імідж – це «публічне Я» політичного актора, та соціальна роль, яка конструюється відповідно до сценічного задуму та очікувань електорату, що виступає як інструмент соціального впливу [3].

Це також думка, що тісно пов'язана з вже згадуваним нами Д. Бурстином, хто також був переконаний у тому, що сучасна культура схожа на псевдореальність, що стоїть між людиною та її повсякденним життям. Виробництво цих ілюзій стало основою бізнесу та фундаментом розвитку ринку. Сучасний світ трансформувався у світ іміджів, які стали орієнтирами розвитку суспільства.

Окрім того, імідж – це «легенда» або ідол часу (супермен, зірка). Щоб потрапити на обкладинку глянцевого журналу, необхідно зробити близько п'ятиста знімків людини, але тільки два десятки відберуться як найбільш візуально привабливі. За своїм іміджем вони рекламноефектні, але за ними важко що-небудь сказати про внутрішній світ, звички, соціальну приналежність зображуваної людини. Імідж цих знімків – це те, що візуально кидається в очі, фізичні дані. Тому, у політичній рекламі та шоу-бізнесі імідж часто виступає як образ, наділений характеристиками, які лежать за межами душевної сутності особистості.

Хоча управлінська діяльність не зводиться суто до візуалізації, однак це не звільняє від недооцінки ролі особистого іміджу в діловій практиці і необхідності кропіткої роботи над ним.

Робота Е. Карцевої «Три обличчя іміджу, або дещо про мистецтво навіювання» зображує вітчизняний досвід дослідження іміджу не тільки як рекламного явища, але й ідеологічного феномену. Імідж був представлений в ролі естетичного і соціального псевдоідеалу буржуазної пропаганди, що підміняє проблему протиріч реальної дійсності, проблемою їх психологічного сприйняття. У статті визначені проблеми, які актуальні і сьогодні: особистість втрачає індивідуальність, в іміджі підміняється природність штучністю; психосоціальна поведінка особистості змінюється несвідомим потягом до конформізму, формуванням уявних потреб, конструюванням псевдореальності засобами масової інформації; відбувається руйнація культури, підміняються справжні цінності дешевими стандартами. Суспільство постійно шукає відповідь на питання, чи спостерігаємо ми за процесом розвитку цивілізації, чи маємо деградацію духовного життя, або те й інше одночасно [4, с. 51].

Науковці пропонують розглядати дефініцію «імідж» як інтегральне поняття. Імідж – це сприйняття компанії або її товарів суспільством (Ф. Котлер). Імідж – це тип комунікативної поведінки; найефективніший спосіб проникнення у масову свідомість. Він відображає потреби масової свідомості, що легко закріплюють і зберігають у пам'яті (Г. Почепцов). Імідж – це візуальна привабливість особистості або «особиста

чарівність» (В. Шепель). Імідж – це штучна імітація або піднесення зовнішньої форми будь-якого об'єкта й, особливо, особи. Він є уявленням про людину, товар або інститут, що цілеспрямовано формується у масовій свідомості за допомогою публіситі, реклами або пропаганди (В. Королько). Це далеко не всі підходи щодо визначення іміджу, але є найбільш поширеними у наукових джерелах.

Сучасне бачення іміджу передбачає поділ на класи, виходячи з його призначення. Г. Почепцов виділяє дзеркальний імідж, поточний імідж (той, що ми бачимо), бажаний (той до якого ми спрямовані, ідеальний), корпоративний, множинний (різні складові у єдиній системі), а також негативний (складається конкурентами) [6].

Збільшенню потоків інформації, розвиток міжнародних контактів, розширення сфер бізнесу надають іміджу все більшого значення та зростають з кінця 80-х років минулого століття і до сьогодні. До феномену іміджмейкерства в українському суспільстві ми тільки долучаємось і починаємо робити перші кроки. Нещодавно більшість кампаній, в бізнесі та політиці, у процесі формування іміджу діяла інтуїтивно. Сьогодні іміджмейкерство одна з затребуваних сфер діяльності, значення його важливе, та напевно можна стверджувати, що доленосне. Фахівці високого рівня, з вдалим досвідом затребувані на сучасному ринку та високооплачувані. Дослідження, аналіз та співставлення досвіду різних сфер діяльності у різних країнах світу збагачує власний досвід, дає можливість рухатись надалі з урахуванням представлених здобутків.

Список використаних джерел

1. 'Анатомія рекламного образу', 2004, Под общ. ред. А. В. Овруцкого, СПб.: Питер, 224 с.
2. Бекетов, НВ., 2008. 'Имидж: ретроспектива и культурологический анализ феномена', *Финансы и кредит*, Вып.5 (161), с.58–62.
3. Говман, И., 2000. 'Представление себя другим в повседневной жизни', М.: Издательство Канон-Пресс-Ц, 304 с.
4. Карцева, Е., 1971. 'Три лица имиджа или кое-что об искусстве внушения', *Иностранная литература*, №9, с.51.
5. Коханенко, АИ., 2004. 'Имидж рекламных персонажей', Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 144 с.
6. Почепцов, ГГ., 2001. 'Профессия: имиджмейкер', 2-е изд., испр. и доп., СПб.: Алетейя, 256 с.
7. Шаляпин, ФИ., 1932. 'Маска и душа. Мои сорок лет на театрах', Париж: изд-во «Современные записки», 88 с.
8. Шарков, ФИ., 2011 'Интегрированные коммуникации: реклама, публичность, брендинг. Учебное пособие', М.: Дашков и Ко, 324 с.
9. 'Down with Image, Up with Reality', 1977, E. Bernays, *Public Relations Quarterly. Spring*, Vol.22, №1, p.12.
10. 'The Image, or what Happened to the American Dream', 1963, D. Boorstin-Harmondsworth, (*Mddx*), *Penguin books*, p.193.
11. 'The Image: Knowledge in Life and Society', 1956, K. Boulding – Ann Arbor, MI: *University of Michigan Press*, 175 p.

References

1. 'Anatomija reklamnogo obraza (Anatomy of an advertising image)', 2004, Pod obshh. red. A. V. Ovruckogo, SPb.: Piter, 224 s.
2. Beketov, NV., 2008. 'Imidzh: retrospektiva i kul'turologicheskij analiz fenomena (Image: retrospective and cultural analysis of the phenomenon)', *Finansy i kredit*, Vyp.5 (161), s.58–62.

3. Gofman, I., 2000. 'Predstavlenie sebja drugim v povsednevnoj zhizni (Introducing yourself to others in everyday life)', М.: *Izdatel'stvo Kanon-Press-C*, 304 s.

4. Karceva, E., 1971. 'Tri lica imidzha ili кое-что об искусстве vnusheniya (Three faces of image or something about the art of suggestion)', *Inostrannaja literatura*, №9, s.51.

5. Kohanenko, AI., 2004. 'Imidzh reklamnyh personazhej (Image of advertising characters)', Moskva: *IKC «MarT»*, Rostov n/D: *Izdatel'skij centr «MarT»*, 144 s.

6. Pochepcov, GG., 2001. 'Professija: imidzhmejker (Profession: image maker)', 2-е изд., ispr. i dop., SPb.: *Aletejja*, 256 s.

7. Shaljapin, FI., 1932. 'Maska i dusha. Moi sorok let na teatrah (Mask and soul. My forty years in theaters)', Parizh: *izd-vo «Sovremennye zapiski»*, 88 s.

8. Sharkov, FI., 2011 'Integrirovannye kommunikacii: reklama, pablikrilejshnz, brending. Uchebnoe posobie (Integrated communications: advertising, public relations, branding. Tutorial)', М.: *Dashkov i Ko*, 324 s.

9. 'Down with Image, Up with Reality', 1977, E. Bernays, *Public Relations Quarterly. Spring*, Vol.22, №1, p.12.

10. 'The Image, or what Happened to the American Dream', 1963, D. Boorstin-Harmondsworth, (*Mddx*), *Penguin books*, p.193.

11. 'The Image: Knowledge in Life and Society', 1956, K. Boulding – Ann Arbor, MI: *University of Michigan Press*, 175 p.

* * *

УДК 323.272

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОПОЛІТОЛОГІЇ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ETHNOPOLITICS

Римаренко С.,
доктор політичних наук, головний
науковий співробітник, Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України (Київ, Україна) e-mail:
rymarenk@ipiend.gov.ua

Rymarenko S.,
Doctor of Political Science, Chief Scientist, Institute
of Political and Ethnic Studies I. F. Kuras National
Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
e-mail: rymarenk@ipiend.gov.ua

*Розглядаються теоретико-методологічні проблеми сучасної
етнополітології. Досліджуються теоретичні моделі етнічності,
інструментарій, когерентні теорії тощо.*

Ключові слова: етнополітологія, етнічність, єдина теорія етнічності.

*The article deals with theoretical and methodological problems of
modern ethnopolitics. Theoretical models of ethnicity, tools, coherent
theories, etc. are studied.*

Keywords: ethnopolitical, ethnicity, unified theory of ethnicity.

Сучасна етнополітологія досліджує етнонаціональні явища у взаємодії, взаємозв'язку з політикою, і тут склалися теоретичні підходи, які спираються на різні методологічні принципи. А оскільки одним з головних питань етнополітології як науки є питання – які методологічні принципи лежать в основі діючої доктрини української етнополітології (і відповідно державної етнополітики), ситуація не є простою. Специфіка етнополітології визначається значною мірою характером інтерпретацій етнічного буття, етнічності як такої, етнічного феномену, природі етнічних конфліктів. Українська етнополітологія, певним чином, знаходиться в рідніщі західної етнополітичної думки і, таким чином, також базується на трьох головних концептах етнічності: примордіалізмі, конструктивізмі та інструменталізмі.

Теорія примордіалізму не є однорідною, тут можна виділити принаймні два підходи: соціобіологічний та історико-еволюційний. Для соціобіологічного підходу етнічність виступає як об'єктивна, визначальна характеристика людства. Феномен етнічності визначається як явище, детерміноване генетичними та географічними факторами, як розширена форма родинного відбору та зв'язків. І другий підхід – еволюційно-історичний, розглядає етноси як соціальні, а не біологічні спільноти, пов'язані з соціально-історичним контекстом. Етноси – це реально існуючі групи з притаманними їм специфічними рисами – мовою, культурою, ідентичністю.

На кінець ХХ сторіччя виникла інша теорія етносу, згідно якої він розглядався як інструмент, що використовувався політиками задля досягнення своїх інтересів. Такий підхід

отримав назву інструменталізм або ситуаціонізм. На відміну від примордіалізму, інструменталізм орієнтується на виявлення тих функцій, які виконують етнічні спільноти. Базуючись на функціоналізмі, прихильники інструменталізму вважають етнічність продуктом етнічних міфів, які створюються для досягнення певної мети, у тому числі, отримання влади. В цьому контексті, етнічність розуміється як ідеологія, яку формує еліта задля мобілізації мас на боротьбу за владу.

Останнім часом у світовій та вітчизняній етнополітологічній думці набуває поширення конструктивістський підхід до розуміння етнічності та сутності етнічних спільнот, за яким нації, етноси, етнічні групи загалом визначаються як певні конструкти, а етнічність виступає як процес конструювання уявних спільнот. Згідно цього підходу, базові етнічні ознаки, що виступають у примордіалістів первинними, не мають виключної етнічної приналежності, а є загально – соціальними, і напряму залежать від соціально-економічної та політичної ситуації.

Не вдаючись до прискіпливої теоретичної дискусії щодо методологічних принципів відносно розуміння етнічності, все ж таки необхідно підкреслити, що визначення, осмислення, обґрунтування такого надзвичайно складного та амбівалентного феномену, як етнічність неможливо в рамках однієї методологічної моделі. По-перше, всі основні теорії етнічності не мають взаємовиключаючого характеру, певні елементи примордіалізму присутні у конструктивістських моделях, елементи конструктивізму можна знайти у інструменталізмі. До того ж, оскільки теорії етнічності перейшли в етнополітологію з етнології, яка користується дещо іншими методологічними підходами ніж етнополітологія, на порядку денному стоїть питання про інтеграцію методологічних підходів і створення когерентної теорії етнічності, щось на зразок єдиної теорії поля А. Ейнштейна, основою якої може стати теорія конструктивізму. Зрештою, конвергенція методологій є надзвичайно актуально, оскільки сучасні етнополітичні процеси в світі, їх динаміка, нові реалії та виклики, потребують нового теоретичного осмислення не тільки в науковому, академічному дискурсі, а й задля вироблення наукових стратегій регулювання міжетнічних відносин, формування концептів державної етнонаціональної політики, етнополітичного менеджменту, запобігання та регулювання міжетнічних та міжнаціональних конфліктів. Когерентна, синтетична теорія на базі конструктивізму може мати цілий ряд важливих переваг над існуючими моделями. «По-перше, в теоріях цього підходу фокусується увага на відносному характері та ситуаційній залежності етнічності, що дозволяє досліджувати цей феномен на різних «рівнях» та «зрізах»; по-друге, всі теорії конструктивістського підходу практично однаково трактують проблему ролі спорідненості в формуванні етнічної ідентичності, яка може бути використана як вихідна основа для творення різних теорій; по-третє, за період посткомуністичного

розвитку світу стало відомо значно більша кількість фактів зміни етнічності, що само по собі дає унікальну можливість для інтеграції поглядів конструктивістів та інструменталістів» [1, с. 259].

У методологічному контексті, важливе значення для формування «єдиної теорії етнічності» можуть мати наступні теоретичні основи примордіалізму, конструктивізму та інструменталізму.

1. Визнання прихильниками всіх підходів вирішальної ролі етнічної ідентичності з метою само виділення та групи, та визначення її іншими.

2. Обґрунтування примордіалістами існування етнічності як об'єктивної реальності, одвічної характеристики людства, реальності етнічної сфери; застосування історичного підходу в з'ясуванні генези та розвитку етносу в цілому.

3. Впровадження теоретиками інструменталістських концепцій підходів різноманітних соціально-психологічних теорій в поясненні феномену етнічності як ефективного засобу в подоланні відчуження між людьми, характерної для сучасного суспільства масової культури, споживацьких цінностей та прагматизму, відтворення етнічного рівноправ'я.

4. Обґрунтування конструктивістами ролі ідеологічної діяльності, політичної еліти в формуванні етнічної солідарності [2].

Формування «єдиної теорії етнічності» безумовно не є одномоментним та лінійним процесом. Адже потребує «узгодженості» цілий комплекс теоретико-методологічних проблем: теоретико-методологічні засади та концептуальні основи аналізу етнополітичних процесів, виявлення основних трендів та «синтезування» єдиного тезаурусу, понятійно-термінологічного корпусу; теорія етнічності, концепти ідентичності, етнічної мобілізації; теорія нації, взаємовідносини між особою, нацією та державою; теорія націоналізму, його роль у суспільно-політичному розвитку; теорія етнонаціональної політики, природа політизації етнічності, проблеми національного самовизначення, проблеми національного, народного та державного суверенітету; теорія етнополітичних конфліктів, методи запобігання, регулювання та мінімізації їх ескалації. Зрештою, когерентна «єдина теорія етнічності» може слугувати дієвою методологічною базою для аналізу новітніх трендів етнополітичної реальності, своєрідною «ниткою Аріадни» у пошуках «демонів етнічності» та інструментом реалізації на нових теоретико-методологічних засадах державної етнонаціональної політики.

Однією з визначальних методологічних проблем, з якою стикається етнополітологія як наука, є розрізнення етнічного і національного. У більшості праць із цієї тематики етнічне розуміється як у тому сенсі, що воно є завжди ніби стихійною і виступає латентною формою національності. На практиці етнічна ідентифікація реалізується як безпосереднє розрізнення «своїх» і «чужих» та оперування відповідними маркерами – мови, поведінки, елементів культури. Етнічна ідентичність природним чином реалізується у

сфері традиційної культури і побуту, але щойно вона наповнюється політичним змістом і особливо коли бере на озброєння імператив національного самовизначення, така ідентичність вже є національною. Умовність цієї межі між етнічною і національною приналежністю спонукає навіть авторів авторитетних видань вводити до наукового обігу неологізм «українська етнонація» [3, с. 5].

Обговорення питань теорії та методології етнополітології як науки, має принципове значення для самої науки, так як розроблений інструментарій говорить про ступінь її зрілості, а теоретико-методологічні дискусії всередині етнополітології свідчать про її потенціал та можливість подальшого зростання. Більш того, розвинена теорія та методологія є основою для дослідження етнополітичних процесів і для вироблення відповідних політичних рішень.

У сучасних вітчизняних етнополітичних дослідженнях найбільш прийнятною та евристично плідною можна вважати методологію, що ґрунтується на принципах наукового плюралізму, який осмислюється з позицій методологічного релятивізму, а серед основних методів, які мають бути інтегровані сучасною етнополітологією, особлива увага має бути приділена біодетермінізму, який вважається визначальним у дослідженні глибинних процесів національної та етнічної свідомості, у тому числі підсвідомості, етнічного та національного характеру, психології [4].

Останніми роками вітчизняні дослідники почали використовувати новітні методи дослідження, в першу чергу контент-аналіз та дискурс-аналіз. Його широке застосування в етнополітологічних дослідженнях доцільне тому що, по-перше, мовний дискурс, пошук політики у мові і мові у політиці – це прерогатива саме цієї галузі знання, а базова в етнополітологічних категоріях категорія ідентичності виступає водночас одним центральних аспектів теорії дискурсу, а по-друге, тим, що в етнополітології немає консенсусу стосовно базових понять, деякі з них є не просто розвитими, а такими, що допускають протилежні трактування [5].

Привертає увагу також методологія, що застосовується у синергетиці. Пропонувалося застосування її принципів для формування суті, шляхів та засобів конструювання української політичної нації [6].

Складнощі в сучасній вітчизняній етнополітології полягають у певній парадигмальній невизначеності, еkleктичному поєднанні протилежних дослідницьких підходів, в непроробленості концептів, у відсутності чітких дефініцій, двозначності вживання понять і термінологічної плутанині. Для прикладу наведемо деякі основні термінологічні блоки, в яких описується дана проблематика. Політика – національна, етнічна, етнонаціональна. Нація – українська, політична, громадянська, етнічна. Держава – національна, багатонаціональна, поліетнічна, етнічна. Спільнота – національна, етнічна, етнонаціональна. Група – етнічна, етнонаціональна. меншини –

національні, етнічні. Титульний (–а) – етнос, нація. Еліта – національна, етнічна, етнополітична. Фактор – національний, етнічний. Відносини – національні, міжнаціональні, міжетнічні. Злагода – міжнаціональна, міжетнічна. Багатонаціональний – народ. Поліетнічний – регіон, країна, населення, суспільство.

Ці невизначеності і навіть суперечності понятійно–категоріального апарату стосуються не тільки наукового дискурсу, а переходять на конституційно–законодавчий рівень. Законодавець використовує терміни та поняття, що можуть трактуватися багатозначно. Адже в різних законодавчих актах використовуються терміни «український народ» і «народ України». Чи є ці поняття тотожними чи вони мають різну конотацію? Як співвідносяться між собою нація, титульна нація, етнос, український народ, корінні народи тощо? Викликає багато запитань і сама проблема корінних народів в українському контексті. Крім того, варто врахувати і відхід європейської спільноти від жорсткого поділу націй на етнічні та громадянські. Визначення, нещодавно запропоноване Радою Європи – «нація – це громадянська полікультурна поліетнічна спільнота».

«Складається враження, що при всій своїй обмеженості, недосконалості і застарілості концептуальна і нормативна база етнологічної політики в Україні відображає той хисткий баланс інтересів і світоглядних компромісів, який дозволяв до останнього часу зберегти мир і відносну стабільність етнологічних відносин. Тому кожна не досить переконлива спроба внести у це питання додаткову чіткість і однозначність сприймається як загроза зруйнування встановленого балансу» [7].

Можна погодитися з твердженням фахівців Інституту стратегічних досліджень що «головна причина існуючих теоретико–концептуальних протиріч, на нашу думку, полягає не в тому, що відносини між етносами є такими вже складними самі по собі, чи в тому, що українська ситуація є в цьому відношенні винятковою. Визначення засад державної етнополітики в нашій державі стикається з набагато складнішою і нерозв'язаною досі проблемою концептуальних засад формування спільної української ідентичності, яка була б адекватною сучасним викликам національно–державного будівництва і реаліям ХХІ ст.» [7].

Зрозуміло, що за цими термінологічними невизначеностями і проглядаються якраз різні дослідницькі парадигми. Натомість, онтологічні виміри етнополітичного буття України значно випередили розвиток понятійно–категоріального апарату. Отже, ситуація в сфері етнополітології та етнополітики не є якимось винятком з поміж інших наук суспільно–політичного комплексу, проте вона вимагає конструктивних змін, подолання архаїчних ідей, неприпустимості механічного запозичення зарубіжних концептів, модернізації концептуальних підходів, вдосконалення категоріального апарату.

Список використаних джерел

1. Алдошина, М., 2014. 'Основы поликультурного образования', Москва–Берлин: *DirectMEDIA*, 260 с.
2. 'Этнополитология как наука и ее связь с этнополитикой'. [online] Доступно: <http://soc-work.ru/article/564>
3. Євтух, В., Трошинський, В., Галушко, К., Чернова, К., 2004. 'Етнологічна структура українського суспільства. Довідник', К.: *Наукова думка*.
4. Кресіна, І. 'Методологічні проблеми етнополітичних досліджень', *Етнологія в Україні*, с.27, 29, 30.
5. Нагорна, Л. 'Дискурс–аналіз у предметному полі етнології', *Етнологія в Україні*, с.39.
6. Римаренко, С., 2002. 'Українська політична нація – міф чи реальність?', *Україна в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового Стажування у США*.
7. 'Концептуальні засади безпекової політики у сфері національної ідентичності та міжетнічних відносин в Україні. Наукова доповідь Інституту стратегічних досліджень'. [online] Доступно: http://old.niss.gov.ua/Table/30092010/0930_dop.pdf

References

1. Aldoshina, M., 2014. 'Osnovy polikul'turnogo obrazovaniya (Basics of multicultural education)', Moskva–Berlin: *DirectMEDIA*, 260 s.
2. 'Jetnopolitologija kak nauka i ee svjaz' s jetnopolitikoj (Ethnopolitology as a science and its connection with ethnopolitics)'. [online] Dostupno: <http://soc-work.ru/article/564>
3. Jevtuh, V., Troshhyns'kyj, V., Galushko, K., Chernova, K., 2004. 'Etnonacional'na struktura ukrai'ns'kogo suspil'stva. Dovidnyk (Ethnonational structure of Ukrainian society. Directory)', K.: *Naukova dumka*.
4. Kresina, I. 'Metodologichni problemy etnopolitychnyh doslidzen' (Methodological problems of ethnopolitical research)', *Etnopolitologija v Ukraini*, s.27, 29, 30.
5. Nagorna, L. 'Dyskurs–analiz u predmetnomu poli etnopolitologii' (Discourse analysis in the subject field of ethnopolitics)', *Etnopolitologija v Ukraini*, s.39.
6. Rymarenko, S., 2002. 'Ukrai'ns'ka politychna nacija – myf chy real'nist'? (Ukrainian political nation – myth or reality?)', *Ukrai'na v suchasnomu sviti. Konferencija ukrai'ns'kyh vypusknnykh programm naukovogo Stazhuvannja u SSHA*.
7. 'Konceptual'ni zasady bezpekovoї polityky u sferi nacional'noi' identychnosti ta mizhetnichnyh vidnosyn v Ukraini. Naukova dopovid' Instytutu strategichnyh doslidzen' (Conceptual principles of security policy in the field of national identity and interethnic relations in Ukraine. Scientific report of the Institute for Strategic Studies)'. [online] Dostupno: http://old.niss.gov.ua/Table/30092010/0930_dop.pdf

* * *

УДК 323.272:329.17

С41

**РЕВОЛЮЦІЙНА СКЛАДОВА
ДОКТРИНИ НАЦІОНАЛІЗМУ****REVOLUTIONARY COMPONENT
OF THE NATIONALISM DOCTRINE****Сич О. М.,**

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування, Івано-Франківський
національний технічний університет нафти і газу,
голова Івано-Франківської обласної ради
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail:
sycho@ukr.net

Sych O. M.,

PhD in history, Associate Professor, Professor of
the Department of Public Administration and Local
Government of Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas, head of Ivano-Frankivsk
regional council (Ivano-Frankivsk, Ukraine), e-mail:
sycho@ukr.net

Автор досліджує питання революційної складової доктрини націоналізму. Свій аналіз здійснює в рамках модерністської парадигми націоналізму та його трактування як ідеології і політичного руху і залучає для цього праці Е. Сміта, Е. Гелнера та Р. Шпорлюка. В процесі аналізу з'ясовано, що окремі положення доктрини націоналізму та завдання щодо досягнення ним статусу національної автономії, вперше сформульовані Е. Смітом, передбачають революційний шлях їхньої реалізації. Е. Гелнер, найвідоміший представник модерністської парадигми націоналізму, його виникнення взаємоузалежене із виникненням індустріального суспільства і наділяє націоналізм завданням поширення в ньому «високої культури» та руйнування підвалин старого суспільства, а отже і природним революційним потенціалом. Натомість Р. Шпорлюк, теорія якого базується на «українському проекті», процес виникнення націоналізму розглядає у контексті імперології і трактує його як силу, спрямовану на підірви і ліквідацію імперій, а отже вважає націоналізм головною модернізаційною силою народів, які не мають власної держави. У підсумку автор робить висновок, що революційна характеристика націоналізму є його іманентною сутністю.

Ключові слова: націоналізм, доктрина націоналізму, модерністська парадигма, національна автономія, індустріальне суспільство, імперія, модерна нація.

In the article the author investigates the issues of the revolutionary component of the nationalism doctrine. His analysis is carried out within the framework of the modernist paradigm of nationalism and its interpretation as an ideology and political movement, for this he involves the works of A. Smith, E. Gellner and R. Szporluk. In the course of the analysis, he concludes that certain provisions of the nationalism doctrine and the task of achieving of national autonomy state by it, first formulated by A. Smith, envisage a revolutionary way of their realization. According to E. Gellner, the most prominent representative of the nationalism modernist paradigm, its emergence is interdependent with the emergence of an industrial society; E. Gellner assigns the nationalism with the task of spreading a «high culture» and the destruction of the old society foundations, and thus of the natural revolutionary potential. Instead, R. Szporluk, whose theory is based on the «Ukrainian project», regards the process of nationalism emergence in the context of empirology and sees it as a force aimed at undermining and eliminating empires, and therefore considers nationalism as the main modernizing force of nations that do not have their own state. At the end, the author concludes that the revolutionary characteristic of nationalism is its immanent essence.

Keywords: nationalism, nationalism doctrine, modernist paradigm, national autonomy, industrial society, empire, modern nation.

Перманентний революційний процес в Україні та активізація націоналістичного руху відбуваються на тлі загальноєвропейської тенденції «правління» політичного життя. Щорічно в інформаційному просторі появляються новини про успіхи «правих»

в національних парламентських та президентських виборах країн не тільки «нової», але й «старої» Європи. Для перших це виглядає закономірним явищем у контексті триваючого процесу пост-окупаційного відновлення ознак повноцінної національної державності, у якому праві політичні сили закономірно відіграють вагомий роль. Однак успіхи правих потрясають також стабільні країни Західної Європи, в яких становлення націй-держав відбулося ще в попередні століття і здавалось би не існує тієї загрози національним ідентичності та державності, які зазвичай активізують місцеві націоналізми. І навіть більше – праві рухи Європи активізуються не тільки в парламентських, але й в революційних формах політичної боротьби. Намагання Каталонії здобути незалежність від Іспанії в 2017-му, цьогорічна радикалізація її прихильників, так само як і радикалізація правих у Німеччині яскраве тому свідченням. Такі процеси актуалізують потребу глибшого вивчення різних аспектів сучасного націоналізму, а зокрема революційної складової його доктрини.

Отож, об'єктом цього дослідження є націоналізм, а предметом – революційна складова його доктрини.

Сьогодні в українській політичній науці склалося двояке відношення до тематики націоналізму. З одного боку, вона значною мірою ще належить до категорії табуованих. Причинами для цього є як історична пам'ять про ексцеси періоду Другої світової війни, так і стереотипи совєтської антинаціоналістичної пропаганди. З іншого – вже існує та достатня маса досліджень і видань антологічного характеру, які дозволяють говорити про перспективи для глибокого наукового вивчення його феномену. Серед іншого слід відзначити загальну антологію націоналізму під редакцією О. Проценка та В. Лісового, що вже витримала декілька перевидань, та антологію українського націоналізму в двох томах під редакцією В. Рога. Найбільш системно існуючі теорії нації та націоналізму в однойменній роботі опрацював Г. Касьянов. Аналізу сучасного стану українського націоналізму присвячені дослідження Е. Андрущенко, І. Загребельного, В. Кулика, Ю. Михальчишина, В. Панченка. Добрим науковим майданчиком для активізації таких досліджень стала постійно діюча наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». У її рамках вже відбулося вісім тематичних всеукраїнських та міжнародних конференцій, одна із яких спеціально була присвячена темі національної революції у загальноєвропейській традиції та українському контексті [5]. Новітні революційні процеси в Україні стали також темою для окремих «Бандерівських читань», що розпочалися ще під час Революції гідності і набувають щорічного регулярного характеру [1]. Ряд праць на вказану тему опублікував також автор статті.

В той же час, більшість досліджень присвячені загальній характеристиці націоналізму, або ж зовнішнім проявам його дії, в тому числі і

революційної. Натомість відсутні спеціальні дослідження про революційність націоналізму як його іманентну внутрішню сутність. А тому завданням цієї статті є розкриття революційної складової доктрини націоналізму.

При цьому, зважаючи на поліморфний характер націоналізму, вважаємо за доцільне обмежити коло аналізованих його трактувань і парадигм. Так, зокрема, класик досліджень феномену націоналізму Е. Сміт виділяє такі його найосновніші трактування: 1. процес утворення й становлення націй; 2. почуття й свідомість належності до нації; 3. мова й символіка нації; 4. соціальний і політичний рух від імені нації; 5. доктрина і/або ідеологія нації [6, с. 13]. Очевидно, що для нашого аналізу надаються два останні значення – націоналізм як політичний рух та ідеологія.

Щодо парадигм, то вони прив'язані до версій походження нації й Е. Сміт виділяє наступні: модернізм, переніалізм, примордіалізм та етносимволізм. Якщо коротко, то їхня суть полягає в наступному. Модерністи, як про це лаконічно заявляє Е. Гелнер, вважають, що «коріння націоналізму слід шукати в модерній добі» [2, с. 209]. Переніалісти (*perennial* – постійний, вічний) хоч і погоджуються, що ідеологія націоналізму є сучасною, однак обстоюють думку, що «багато націй існувало з найдавніших часів». Вчений уточнює, що переніалізм є притаманний у більшій мірі історикам, а от «спеціалісти у царині суспільних наук і органічні націоналісти» обрали своїм пристанищем примордіалізм (*примордіальний* – первісний, споконвічний). Для них нація вічна категорія і вона лежить в основі всіх подальших суспільних процесів і подій. Натомість етносимволізм взагалі «переміщує фокус досліджень від чисто зовнішніх політичних і економічних чи соціобіологічних факторів до культурних чинників символів, спогадів, мітів, вартостей і традицій», й при цьому набирає різних форм – як модерністських, так і переніалістських чи примордіальних [6, с. 46–62].

В свою чергу, систематизуючи різні версії походження націй та націоналізму, український вчений Г. Касьянов переніалізм не відділяє від примордіалізму й з ноткою скепсису зазначає, що перший є хіба особистим винаходом Е. Сміта. Хоча останній обґрунтовує етніцистську версію походження нації і в його працях яскраво виражено прослідковується обстоювання парадигми етносимволізму. Сам же Г. Касьянов умовно виділяє модернізаційну версію його походження та марксистський, консервативний і психологічний підходи. Якщо ж уважно їх проаналізувати, то можна зауважити, що насправді всі вони зводяться до модернізаційної версії – тобто до аналізу й критики націоналізму з точки зору його сучасного походження [3, с. 159–177].

З уваги на актуальність аналізу революційного потенціалу сучасного націоналізму ми також обмежимося до рамок його модерністської версії. До слова кажучи, вона сьогодні в націоналізмі,

за визначенням Е. Сміта, є «панівною і ортодоксальною наукою» [6, с. 51].

Отож, у підсумку цих зауваг, зазначимо, що в цій статті ми здійснюємо аналіз революційного потенціалу націоналізму як доктрини та політичного руху у його модерністському розумінні.

Відразу ж зазначимо, що націоналізм у модерністському трактуванні загалом постає як революційний феномен. Аналізуючи різні модерністські погляди, Е. Сміт серед них виділяє соціоекономічний, соціокультурний, політичний, ідеологічний та конструктивістський різновиди. За змістом цього аналізу вбачається, що, як мінімум, три останні відводять йому саме таку у роль. В політичному трактуванні націоналізм виступає «неминучою супровідною обставиною державного суверенітету», особливо коли «виконується на професійній основі... всупереч конкретним імперським/колоніальним державам» (Д. Бруйлі, Е. Гіденс). В ідеологічному він обґрунтовує «руйнування імперій і створення націй там, де їх не було» (Е. Кедурі), а в конструктивістському (Е. Гобсбаум, Б. Андерсон) – виступає інструментом мобілізації і «спрямування енергії вивільнених мас» [6, с. 50].

Аналізуючи революційність націоналізму через призму його доктрини, перш за все відзначимо неоднозначність ставлення більшості дослідників щодо наявності чи повноцінності її як такої у націоналізмі. Г. Касьянов подає їх широкий спектр – від тих, хто вважає це явище настільки мізерним й позбавленим власних мислителів-класиків (Е. Гелнер, Б. Андерсон, Г. Сетон-Вотсон), що воно не варте уваги, й до її захисників (К. Гейз, Г. Кон, Р. Шпорлюк), які в свою чергу переконують, що доктрина націоналізму була сформована багатьма видатними мислителями кін. XVIII – XIX ст. Дослідник справедливо відзначає, що аналогічні закиди можна адресувати будь-якій класичній світоглядній доктрині, адже кожна із них на початках не відзначалася надзвичайною вишуканістю й не відразу набрала своєї класичної форми. Серед інших він вирізняє Е. Сміта як того, хто переконаний, що націоналізм функціонує перш за все як політична доктрина й хто першим скомпонував окремі елементи націоналістичної доктрини в єдину цілісність [3, с. 152–153].

А тому, аналізуючи наявність іманентної революційності в націоналізмі, перш за все звернемося до поглядів Е. Сміта. До основних положень доктрини націоналізму цей вчений відносить такі твердження: 1. світ природно поділений на нації, кожна з яких має власний характер і долю; 2. нація є єдиним джерелом будь-якої політичної влади і лояльність до нації перевищує всі інші лояльності; 3. щоб бути вільними, люди мають ідентифікуватися з певною нацією; 4. щоб бути самобутньою, кожна нація має бути автономною; 5. задля миру і справедливості на землі нації мають бути вільними і захищеними [7, с. 207–208].

Таким чином, до основних положень доктрини націоналізму Е. Сміт відносить вимогу, що «кожна

нація має бути автономною». В іншій своїй праці дослідник це формулювання виражає дещо ширше й прийнятніше для нашого аналізу – «кожна нація потребує повного самовираження й автономії». Відповідно, й до головних завдань націоналізму він, поряд з потребою національного об'єднання та захисту національної ідентичності, відносить і досягнення стану національної автономії. При цьому Е. Сміт уточнює, що він розуміє під цим терміном: «Таке національне самоврядування буває або повне, на зразок суверенної територіальної держави, або часткове на кшталт місцевого чи федерального самоврядування» [6, с. 28–31].

Логічно пов'язаним із положенням про потребу автономного існування нації є й останнє із доктринальних тверджень Е. Сміта, що «всі нації мають бути вільними і захищеними». Очевидно, що вільний стан нації передбачає право на заснування нею власної держави, яка й слугуватиме найкращим інструментом її захисту. Вчений наголошує, що хоч існують різні види націоналістичної ідеології (релігійна, світська, консервативна, радикальна, імперська, сепаратистська тощо) і кожна з них заслуговує на детальний розгляд, але «усі вони виявляють спільні основні складники й характеризують ідентичною ознакою: надзвичайним домаганням статусу самостійної держави» [6, с. 27].

Обидва наведені положення доктрини націоналізму та сформульоване Е. Смітом його завдання щодо досягнення стану національної автономії значною мірою передбачають революційний шлях його досягнення. І в першу чергу це стосується східноєвропейського виду націоналізмів згідно типології Г. Кона, які, як відомо, розвивалися в умовах бездержавного існування відповідних націй [4, с. 629–633]. Однак, як свідчать процеси т.зв. «етнічного відродження» 60–70-х років ХХ ст., які охопили такі північноамериканські і європейські регіони як Квебек, Фландрія, Шотландія, Каталонія, Бретань, Країна Басків, Корсика, Уельс, та нинішня боротьба Каталонії за незалежність від Іспанії, революційність притаманна і західноєвропейським націоналізмам. Щоправда її підстави мають свою відмінність і лежать у площині захисту регіональних економічних та культурних інтересів окремих етносів в сучасних промислово розвинутих державах Заходу. В трактуванні Е. Сміта мова йде про виконання цими етнонаціоналізмами завдання щодо захисту національної ідентичності. Однак, тема проявів революційності націоналізму як політичного руху протягом його модерністської історії є предметом окремого наукового дослідження.

Окрім поглядів Е. Сміта, вважаємо за доцільне вибірково залучити до аналізу думки таких яскравих представників двох полярних таборів доктринальної характеристики націоналізму як Е. Гелнер та Р. Шпорлюк.

Зокрема, Е. Гелнер був одним із найзатятіших скептиків «доктринальності» націоналізму. Він вважав, що «пророки націоналізму» не належали

до мислителів вищого рівня й що всі вони мало відрізняються один від одного, а якщо хтось із них зникне, то його місце заступить інший і від цього якість націоналістичної думки не постраждає. Саму доктрину націоналізму вчений вважав такою, що не варта глибокого аналізу, не бачив у ній достатньо добре сформульованих текстів і в притаманній йому афористичній манері підсумовував, що в ній «не було того пирога, в який можна було б встромити зуби» [2, с. 169–170].

В той же час Е. Гелнер був і найвидатнішим представником модерністської парадигми націоналізму. Він у теорії вченого постає як безсумнівно революційний чинник суспільного розвитку. Е. Гелнер вважає, що суспільство у своєму розвитку пройшло три стадії: доаграрну, аграрну та індустріальну. В силу поєднання культурних, соціальних та економічних процесів націоналізм виникає саме в індустріальну добу, що одночасно постає і як «доба націоналізму». Теорію його виникнення Е. Гелнер базує на взаємодії трьох категорій – «економіки», «культури» та «держави». Економіка індустріальної доби вимагає нового типу виробничника, який володіє значно ширшим обсягом знань, аніж ті, які він в попередню добу спонтанно отримував від життя, під час «навчання на роботі» чи в межах місцевої спільноти. Таким чином, індустріальна економіка потребує надзвичайної мобільності населення і вона може бути сформована завдяки масовому поширенню т.зв. «високої культури» та запровадженню централізованої освітньої системи. Виконання такого завдання під силу тільки централізованій державі. Одним словом, «економіка вимагає як нового типу централізованої культури, так і централізованої держави. Культурі потрібна держава. Але й держава, очевидно, не може покладатися на розмиті підгрупи, вона потребує однорідного культурного поля для своєї пастви, коли їй потрібно або підтримувати порядок, або утримувати той мінімальний рівень громадянської свідомості і моралі, без яких суспільне життя стає проблематичним» [2, с. 187–188].

На переконання Е. Гелнера саме націоналізм покликаний виконати функцію поширення в масах «високої культури». У цьому сенсі він визначає його, як «гін до злиття культури і держави, забезпечення культури її власним і лише одним політичним дахом» [2, с. 76]. З уваги на це часто в науковій літературі теорію Е. Гелнера ще називають «функціоналістською». На думку дослідника виникнення націоналізму носить детерміністський характер: «...Націоналізм – не випадковість: він є явищем фундаментальним і впливовим, це наша доля, а не наслідок випадкової хвороби, прищепленої нам графоманами епохи пізнього Просвітництва» [2, с. 207]. Щоправда, такий детерміністський підхід автора нерідко є об'єктом критики з боку інших дослідників феномена націоналізму.

Таким чином, націоналізм згідно гелнерівської теорії вже з природи свого виникнення має революційний характер. Адже, будучи локомотивом

масового поширення високої культури і соціалізації населення в одну національну спільноту, він тим самим руйнує підвалини старого суспільства. Аналізуючи гелнерівську теорію націоналізму, Г. Касьянов, узагальнююче вказує, що той одночасно діє у двох напрямках: з одного боку руйнує старі суспільні структури, а з іншого – формує нові [3, с. 166].

Поєднання в природі націоналізму двох начал – руйнівного та конструктивного – має також важливе значення для розуміння його сутності і використання потенціалу сучасного українського націоналізму в процесі розбудови національної держави.

Ще одним важливим аспектом теорії Е. Гелнера, який вказує на органічний для націоналізму революційний потенціал, є сформульоване ним визначення: «Націоналізм – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися». Їхня незбіжність є неодмінною причиною революційних суспільних зрушень. «Крайні націоналісти почуваються упослідженими, якщо їхній національний державі не вдається зібрати у своїх межах всіх представників певної нації і якщо вона толерує присутність значної кількості представників інших груп на своїй території, особливо якщо ті перебувають на важливих позиціях у суспільстві», – вважає дослідник [2, с. 201].

Оцінюючи майбутнє націоналізму, Е. Гелнер скептично ставиться до перспективи появи всесвітньої однорідної в своїх основах індустріальної культури, а тому й не вірить, що епоха націоналізму може відійти у минуле. «Загалом націоналістичний імператив – вимога відповідності політичної одиниці й культури – залишатиметься в силі, незважаючи на існування дрібних і незначущих винятків. У цьому сенсі не варто очікувати кінця епохи націоналізму». Очевидно, за такою логікою не варто очікувати й нівеляції революційних основ націоналізму. Хоча, вчений вважав, що з часом націоналізм може набрати «менш агресивних, поміркованіших форм» [2, с. 163–168].

На іншому полюсі доктринальної характеристики націоналізму перебуває американський дослідник українського походження Р. Шпорлюк. Вважаючи Е. Гелнера мало не вчителем у сфері досліджень націоналізму, він на відміну від нього вважає, що націоналізм має ціле гроно своїх власних класиків. До їх числа Р. Шпорлюк перш за все відносить Ф. Ліста: «Більше за будь-кого з досі знамих мені націоналістичних мислителів Фрідріх Лист (1789–1846) заслуговує на звання провідного теоретика, а, можливо, й засновника «наукового націоналізму»», – зазначає дослідник. Підкреслюючи вагомість Ф. Ліста у розробці саме політекономії націоналізму, вчений називає його «Марксом націоналізму». Аналогічно, в аспекті соціологічних підстав виникнення націоналізму він його класиком вважає також М. Вебера. Подібно до Е. Гелнера, Р. Шпорлюк пересипає свої праці влучними афоризмами і вже останнього називає

«Вебером націоналізму», заперечуючи зауваження ще одного відомого скептика «доктринальної» вартісності націоналізму Б. Андерсона, що «націоналізм не створив своїх великих мислителів – ані Гоббсів, ані Токвілів, ані Марксів, ані Веберів». Дослідник вважає, що тільки олімпійська наукова слава М. Вебера стала причиною того, що націоналізм залишився непоміченим у його творчості. До класиків націоналізму Р. Шпорлюк відносить також Ж.–Ж. Руссо, Е. Берка, Й. Гердера [8, с. 55, 58].

Процес виникнення нації та націоналізму Р. Шпорлюк розглядає у контексті світової історії, застосовуючи при цьому ідеї Б. Андерсона про «уявлені спільноти» та думки Л. Грінфелд про те, що формування практично всіх націй відбувалося в умовах протистояння з іншими націями [8, с. 434]. Для нашого дослідження звернення до поглядів Р. Шпорлюка викликає тим більший інтерес, що його теорія базується на «українському проекті». Суть його поглядів зводиться до того, що в момент глобальної модернізації відсталих народів Україна була «окраїною» Росії та Польщі, які також, у свою чергу, були «окраїнами» передового Заходу. Коли відбувається трансформація російського та польського суспільств у національні, Україна опиняється перед вибором – і надалі залишатися їх «окраїною», а чи самостійно, а не через посередництво інших націй, ввійти в модерний світ.

Оскільки українці мали свою освічену еліту та історичні, культурні і державницькі традиції, то на їх базі почалося творення України як «уявленої спільноти». Наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. малоросійські еліти, які до цього демонстрували лояльність до офіційної російської імперської ідентичності, створюють власну ідеологію і її суттю стає теза: «Українці є такою самою нацією, як росіяни і поляки». З позицій модерністського трактування витоків нації і націоналізму, автор вважає, що подібно до інших модерних націй, українські інтелектуали вибудовують історичне підґрунтя своєї нації і починають «націоналізувати донаціональну історію», витворюючи українській національний міф про те, що модерна українська нація, яка на той час складалася переважно із селянства, насправді є «спадкоємницею політичних і військових здобутків козацької доби» [8, с. 353, 425].

Здійснюючи аналіз поглядів Р. Шпорлюка, український вчений Г. Касьянов підсумовує: ««Модерністська» концепція Р. Шпорлюка є прикладом того, як «інструменталістські» теорії нації можна застосувати на «українському матеріалі»» [3, с. 279].

Теорія Р. Шпорлюка про походження націй і націоналізмів органічно вписана в контекст імперології та колоніалізму і постколоніального становлення національних держав. Власне, його головна праця, що пізніше була трансформована в значно ширше видання «Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща», початково носила назву «Імперії та нації». До імперій

автор відносить і Советський Союз, методично аргументуючи перед західним читачем, що це державне утворення своїми географічними межами і домінуючими культурно–ментальними рисами та суспільними принципами є продовженням Російської імперії. «Формально створений у 1922–1924 рр. Радянський Союз являв собою відновлену Російську імперію у найголовніших і найочевидніших рисах», – стверджує автор [8, с. 270]. При цьому він приходиться до парадоксального висновку, що імперія не тільки пригнічує інші народи, але й активізує їхні націоналізми, одночасно послаблюючи свої модернізаційні спроможності.

Закономірно, що Р. Шпорлюк, розвиваючи теорію формування модерних націй у процесі трансформації імперій не міг оминати революційної складової цього процесу. «Націоналізм спрямований на підірив і ліквідацію імперій чи тих утворень, які їм тотожні. Націоналізм – це прорив за межі імперій і подібних до них цивілізацій. Націоналізм не лише підриває імперії інтелектуально, обстоюючи ідею національного існування у всесвітньому контексті: в ім'я вселюдських принципів він сповідує самовизначення спільнот, підпорядкованих імперіям та цивілізаціям», – стверджує автор, вважаючи при цьому, що визнання саме такої «універсалізаційно–підривної» ролі націоналізму бракує С. Гантінгтові у його аналізі зіткнення цивілізацій в посткомуністичному світі [8, с. 86]. Отож, націоналізм у трактуванні Р. Шпорлюка є головною революційною, модернізаційною силою народів, які не мають власної держави, але які прагнуть її мати.

Таким чином, проаналізувавши погляди Е. Сміта, який є класиком в дослідженнях феноменів нації і націоналізму і перший серед їх дослідників систематизував та сформулював основні положення доктрини націоналізму, та погляди Е. Гелнера і Р. Шпорлюка, які представляють полярні табори в доктринальній характеристиці націоналізму, приходимо до висновку, що революційна характеристика націоналізму є його іманентною сутністю і належить до головних складових його доктрини. Дослідження відкриває перспективу вивчення проявів революційності націоналізму як політичного руху у його модерністській історії, а особливо на сучасному етапі.

Список використаних джерел

1. Бойко, Т., Галайко, Б., Сиротюк, Ю. (Ред.), 'Треті бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»', Київ, 3 лютого 2016, Івано–Франківськ: *Місто НВ*, 394 с.
2. Гелнер, Е., 2003. 'Нації та націоналізм; Націоналізм', *Пер. з англ. Г. Касьянов*, Київ: *Таксон*, 300 с.
3. Касьянов, Г., 1999. 'Теорії нації та націоналізму: Монографія', Київ: *Либідь*, 352 с.
4. Проценко, О., Лісовий, В. (Ред.), 2000. 'Націоналізм: Антологія', Київ: *Смолоскип*, 872 с.
5. Сич, ОМ., (Ред.), 'Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст', Івано–Франківськ, 2–3 березня 2012, Івано–Франківськ: *Лілея–НВ*, 640 с.

6. Сміт, Е., 2004. 'Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія', *Пер. з англ. Р. Феценко*, Київ: «*К.І.С.*», 170 с.

7. Сміт, Е., 2006. 'Нації та націоналізм у глобальну епоху', *Пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал*, Київ: *Ніка–Центр*, 320 с.

8. Шпорлюк, Р., 2013. 'Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща', *Пер. з англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіаш, Х. Чушаак*, Київ: *Дух і літера*, 552 с.

References

1. Bojko, T., Galajko, B., Syrotjuk, Ju. (Red.), 'Treti banderiv's'ki chytannja «Vizija Ukraїns'koi derzhavy v ideologii ukraїns'kogo nacionalizmu» (Bandera Third Reading «The vision of the Ukrainian State in the Ukrainian nationalism Ideology»)', Kyїv, 3 ljutogo 2016, Ivano–Frankiv's'k: *Misto NV*, 394 s.

2. Gelner, E., 2003. 'Nacii' ta nacionalizm; Nacionalizm (Nations and Nationalism; Nationalism)', *Per. z angl. G. Kas'janov*, Kyїv: *Takson*, 300 s.

3. Kas'janov, G., 1999. 'Teorii nacii' ta nacionalizmu: Monografija (Theories of a nation and nationalism: Monography)', Kyїv: *Lybid'*, 352 s.

4. Procenko, O., Lisovyj, V. (Red.), 2000. 'Nacionalizm: Antologija (Nationalism: Anthology)', Kyїv: *Smoloskyp*, 872 s.

5. Sych, OM., (Red.), 'Nacional'na revoljucija: zagal'nojevropejs'ka tradycja ta ukraїns'kyj kontekst (National revolution: the European tradition and the Ukrainian context)', Ivano–Frankiv's'k, 2–3 bereznja 2012, Ivano–Frankiv's'k: *Lileja–NV*, 640 s.

6. Smit, E., 2004. 'Nacionalizm: Teorija, ideologija, istorija (Nationalism: Theory, Ideology, History)', *Per. z angl. R. Feshhenko*, Kyїv: «*K.I.S.*», 170 s.

7. Smit, E., 2006. 'Nacii' ta nacionalizm u global'nu epohu (Nations and Nationalism in a Global Era)', *Per. z angl. M. Klymchuk, T. Cymbal*, Kyїv: *Nika–Centr*, 320 s.

8. Shporljuk, R., 2013. 'Formuvannja modernyh nacij: Ukraїna – Rosija – Pol'shha (Formation of the modern nations: Ukraine – Russia – Poland)', *Per. z angl. G. Kas'janov, M. Klymchuk, M. Rjabchuk, Ja. Striha, D. Matijash, H. Chushaak*, Kyїv: *Duh i litera*, 552 s.

* * *

УДК 327:351.862.4

**ЗАГРОЗИ МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ
В НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ***THREATS OF INTERNATIONAL SECURITY
IN NEW GEOPOLITICAL CONDITIONS***Слюсаренко І. Ю.,**

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри міжнародних відносин та міжнародного
права, Київський університет ім. Бориса
Грінченка (Київ, Україна), e-mail: valirynga@gmail.
com, ORCID: orcid.org/0000-0003-1451-3627

Slusarenko I. Yu.,

PhD (History), Associate Professor, Associate
Professor of Department of International Relations
and International Law, Boris Grinchenko Kyiv
University (Kyiv, Ukraine), e-mail: valirynga@gmail.
com, ORCID: orcid.org/0000-0003-1451-3627

На основі резолюцій Ради Безпеки ООН за 2011–2017 роки, класифіковано загрози міжнародному миру та безпеці, визначено регіони, де найчастіше виникають загрози міжнародному миру та безпеці; вказано країни ситуація в яких, становить загрозу міжнародному миру та безпеці. Міжнародна безпека розглядається через концепцію колективної безпеки, методи аналізу, синтезу, компаративного аналізу та якісного контент-аналізу дозволили виконати завдання роботи.

Ключові слова: міжнародна безпека, загрози міжнародному миру та безпеці, Рада Безпеки ООН, тероризм, ІДІЛ.

The article, based on United Nations Security Council resolutions for 2011–2017, classified the threats to international peace and security, identifies regions where threats to international peace and security are most relevant; defined countries, the situation in which poses a threat to international peace and security. International security is considered through the concept of collective security, methods of analysis, synthesis, comparative analysis and qualitative content analysis allowed to accomplish tasks.

Keywords: international security, threats to international peace and security, United Nations Security Council, terrorism, DAESH.

Головна мета ООН, сформульована в Статуті – підтримувати мир і міжнародну безпеку шляхом прийняття ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру. Відповідно до ст.24 Статуту ООН члени покладають на Раду Безпеки (далі – РБ) головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки, саме вона подає щорічні доповіді або спеціальні доповіді, в разі потреби, Генеральній Асамблеї. ООН вимушена функціонувати в нових геополітичних умовах, які почали формуватися після 2011 року. За даними Гейдельберзького інституту досліджень міжнародних конфліктів саме з 2011 року у світі суттєво зросла кількість воєн – до 20, 2014 року – до 21, що є найвищим показником після 1945 року [1]. «Арабська весна», криза в Сирії, які змінили розстановку сил на Близькому Сході; вперше після Другої світової війни постійний член РБ ООН – РФ 2014 року насильно приєднала частину сусідньої країни – України; посилення економічного впливу КНР і спричинили появу нових геополітичних умов.

Концепції міжнародної безпеки, зокрема і колективної безпеки з її позитивними рисами та недоліками у сучасні теорії міжнародних відносин, розглянули С. О. Ланцов та Ф. І. Усмонов [8].

І. Г. Білас охарактеризував «жорстку» та «м'яку» моделі системи міжнародної безпеки, визначив нові виклики та загрози, які постають перед людством [5]. О. Є. Болгов провів теоретичний розгляд особливостей правового регулювання превентивної миротворчості, операцій по підтриманню миру і постконфронтаційному миробудівництву, застосування санкцій і примусових заходів, що здійснювались ООН після закінчення «холодної війни» [6]. Є. В. Годованик дослідив міжнародно-правовий статус РБ та актуальні проблеми її реформування, зокрема, зосереджуючи увагу на встановленні юридичного змісту компетенції РБ у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки та на основних проблемних питаннях діяльності РБ щодо підтримання міжнародного миру та безпеки станом на 2011 рік [7]. Оксфордський довідник ООН, вдруге виданий 2018 року, під редакцією Томаса Дж. Вайса і Сема Дауса, до якого увійшли публікації близько 50 провідних дослідників та експертів [4], висвітлює виклики та можливості, які зараз постають перед організацією, зокрема один з розділів присвячено аспектам міжнародного миру та безпеки: контролю над озброєннями та роззброєнню, санкції, кіберзагрозам, миротворчим операціям, гуманітарним інтервенціям та іншим питанням. Оксфордський довідник ООН [2] вміщує інформацію про 67 операцій Організації Об'єднаних Націй з підтримки миру за період 1948–2013 років. Проте дослідження сутності загрози міжнародній безпеці на основі резолюцій РБ ООН після 2011 року не проводилося.

Міжнародна безпека розглядається через концепцію колективної безпеки (collective security). Метою роботи є дослідити сутність загрози міжнародній безпеці на основі резолюцій РБ ООН за допомогою аналізу, синтезу, компаративного аналізу та якісного контент-аналізу.

Статут ООН (Ст.39) вказує, що заходи примусового характеру не можуть бути прийняті доти, доки РБ не встановить наявності загрози миру, порушень миру чи акту агресії. Наявність права veto п'яти постійних членів РБ, зумовлює той факт, що резолюції висвітлюють консенсусне рішення проблем глобального порядку денного.

Завдання даної роботи полягають у необхідності класифікувати основні загрози міжнародному миру та безпеці, визначити регіони, де найчастіше виникають загрози міжнародному миру та безпеці; визначити країни ситуація в яких, становить загрозу міжнародному миру та безпеці.

Резолюції РБ ООН за 2011–2017 роки, в назвах яких згадується міжнародний мир та безпека, чітко поділяються на три типи: загрози міжнародному миру та безпеці; загрози міжнародному миру та безпеці, які створюють терористичні акти; підтримка міжнародного миру та безпеки.

РБ ООН змогла виробити, узгодити та ухвалити 2014 року п'ять резолюцій, які стосувалися загрози міжнародному миру та безпеці, що становить найбільшу кількість за останні сім років. Тематично документи стосувалися уроків геноциду в Руанді та запобігання подібним злочинам [14, с. 355],

Таблиця 1.

**Кількісний розподіл резолюцій РБ ООН,
які стосуються загроз міжнародному миру та безпеці за 2011–2017 рр.**

Назва резолюції	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Разом
Загрози міжнародному миру та безпеці	–	–	–	5	1	2	1	9
Загрози міжнародному миру та безпеці, які створюють терористичні акти	2	2	1	5	4	2	6	22
Підтримка міжнародного миру та безпеки	1	–	–	–	1	1	4	7
Загалом	3	2	1	10	6	5	11	38

необхідності реформування сектора безпеки на національному рівні в контексті верховенства права [14, с. 478], заснуванню медалі «За виключну відвагу» імені капітана Мбає Діаня (фр. – Mbaye Diagne), якою будуть нагороджуватися військові, поліцейські та цивільні співробітники ООН та пов'язані з нею співробітники, які проявили виключну відвагу вкрай небезпечній ситуації під час виконання мандатів та місії або під час виконання своїх обов'язків на службі людству та ООН [14, с. 484]; зусиллям ООН, країн-учасниць, спеціальних політичних місій, операцій з підтримки миру, Комісії з миробудівництва, а також регіональних та субрегіональних організацій та механізмів для запобігання та врегулювання збройних конфліктів [15, с. 507]; спільних дій міжнародної громадськості у запобіганні та боротьбі з тероризмом в усіх його формах та проявах [15, с. 405].

Наступні роки до загроз міжнародному миру та безпеці були віднесені необхідність забезпечення реалізації молоді в сучасному світі, захист її інтересів в ім'я миру та безпеки [18], запобігання розповсюдженню ядерної зброї [22], акти незаконного провезення мігрантів та торгівлі людьми, які все більше підривають процес стабілізації Лівії та загрожують життю сотень тисяч людей [36], а також діяльність ІДІЛ [32].

Кількісно переважали резолюції РБ – 22, які стосувалися загроз міжнародному миру та безпеці, які створюють терористичні акти спрямовувалися впродовж 2011–2017 років на необхідність усіма державами вжити заходів щодо боротьби з «Аль-Каїдою» [10, с. 273, 429; 34] та «Талібаном» [10, с. 273; 13, с. 209; 14, с. 369; 20], підтримці цілісності Республіки Ірак і Сирійської Арабської Республіки та засудження дій ІДІЛ та Фронту «Ан-Нусра» (ФАН) [15, с. 244], осуд терористичних нападів ІДІЛ (26 червня 2015 року в Сусі, 10 жовтня 2015 року в Анкарі, 31 жовтня 2015 року над Сінаєм, 12 листопада 2015 року в Бейруті та 13 листопада 2015 року в Парижі та всі інші напади, скоєні ІДІЛ) [17].

Запобігання фінансуванню та підтримці терористів [14, с. 355; 16]; заходи протидії насильницькому екстремізму [15, с. 250]; санкції (заморожування активів, заборону на поїздки, ембарго щодо зброї) проти терористів ІДІЛ, «Аль-Каїди» та пов'язаних з ними осіб, груп, підприємств та організацій [30], а також список

вимог до санкційного переліку осіб, причетних до співпраці з терористами [19]; захист від загрози терористичних атак під час повітряних перевезень [21]; співпраця у боротьбі з тероризмом між державами [25], зокрема, в інформаційній сфері [24], схвалення «Всеохоплюючої рамкової стратегії протидії розповсюдженню терористичних ідей» [26]; недопущенні надбання зброї терористами [31] – резолюції РБ спрямовані на усунення загроз міжнародному миру та безпеці. В резолюції даного типу також містять інформацію щодо функціонування Виконавчого директорату Контр-терористичного комітету [14, с. 348; 35].

На підтримку міжнародного миру та безпеки було ухвалено у вказаний період сім резолюцій. Вони стосувалися боротьби з ВІЛ та СНІД [10, с. 429]; незаконного перевезення мігрантів та торгівлі людьми біля узбережжя Лівії [16; 33]; незаконному знищенню культурної спадщини ІДІЛ та «Аль-Каїдою» [23]; загроз, які несуть наземні міни, саморобні пристрої, вибухонебезпечні пережитки війни [28]; засудженню торгівлі людьми [25], особливо жінками та дітьми [34].

В Довідниках з практики Ради Безпеки ООН [3; 9; 13] загрози поділяються на два типи: нові та загрози, які зберігаються. До нових загроз впродовж 2011 року належали події, спричинені проголошенням незалежності Південного Судану (ситуація в Аб'ей і вздовж кордонів між Суданом і Південним Суданом); дії Еритреї щодо Сомалі та в районі Африканського Рогу, які підривають мир та безпеку в регіоні, а також суперечка між Джибуті та Еритреєю, яка становить загрозу міжнародному миру та безпеці, які і ситуація в Лівії [9, с. 490].

Впродовж 2012–2013 років до нових загроз міжнародному миру та безпеці було віднесено діяльність збройного угруповання, пов'язаного з Національним рухом за звільнення Аззаваду на півночі Малі; транскордонне насильство в Судані та Південному Судані було визнано серйозною загрозою міжнародному миру та безпеці. Також до даного типу загроз було віднесено і погіршення ситуації в Центральній Африканській Республіці та застосування хімічної зброї в Сирійській Арабській Республіці [13, с. 510].

Ситуація в Ємені стала загрозою міжнародному миру та безпеці в регіоні, зокрема і через можливість застосування усіх видів зброї, включаючи

вибухонебезпечно, стрілецьку і легку зброю. РБ засудила численні напади здійснені за підтримки та фінансування «Аль-Каїди». Масштабний характер наступу терористичних груп в Іраку, Сирії та Лівані створив серйозну загрозу для безпеки регіону. Ситуація в Лівії продовжила створювати загрозу міжнародному миру та безпеці, цього разу, завдяки незахищеності зброї та боеприпасів та загрози їх розповсюдженню, зокрема перехід до рук терористичних та насильницьких екстремістських груп. Вперше в історії РБ спалах захворювання – вірусу Ебола в Африці – було визнано загрозою для міжнародного миру та безпеки [3, р. 8].

В текстах ухвалених впродовж 2011–2017 років резолюцій можна виокремити наступні загрози, які зберігаються: тероризм, піратство, розповсюдження ядерної зброї та зброї масового знищення, небезпека для дітей та жінок, цивільних осіб під час конфліктів, неконтрольоване поширення стрілецької та легкої зброї, транснаціональна організована злочинність, незаконний обіг наркотичних речовин.

За кількістю ухвалених РБ резолюцій сумну першість тримає Африка – 10 резолюцій, ще 2 резолюції стосувалися Західної Африки та одна – району Великих озер. Найбільша кількість резолюцій РБ впродовж 2011–2017 років – 51, стосувалися Судану та Південного Судану, Сомалі – 37 резолюцій, Лівії – 23 резолюції, Кот-д'Івуару – 18 резолюцій, Ліберії – 16 резолюцій, ЦАР – 15 резолюцій, Демократичної республіки Конго – 15 резолюцій, Гвінеї-Бісау – 9 резолюцій, Малі – 7 резолюцій, Західної Сахари – 7 резолюцій, Бурунді – 6 резолюцій, Сьєрра-Леоне – 2 резолюції. Щодо азійського регіону, то найчастіше згадувалися Афганістан (11 резолюцій), Ірак (10 резолюцій) та Тимор-Леште (2 резолюції), а також, з чіткою прив'язкою до проблеми нерозповсюдження ядерної зброї, було ухвалено 13 резолюцій щодо КНДР. В Латинській Америці сім разів занепокоєння викликала ситуація в Гаїті та тричі мова йшла про Колумбію. Щодо Європи, то лише щодо трьох країн ухвалювалися узгоджені рішення: Кіпр (13 резолюцій), Боснія та Герцеговина (7 резолюцій) та Україна – лист та резолюція.

Отже, в документах ООН застосовуються два підходи до класифікації загроз міжнародному миру та безпеці: за сутністю (загрози міжнародному миру та безпеці, загрози міжнародному миру та безпеці, які створюють терористичні акти) та за часом виникнення (нові та загрози, що зберігаються). Найбільшу кількість резолюцій РБ ООН було ухвалено щодо загроз міжнародному миру та безпеці, які створюють терористичні акти, де основну небезпеку становить діяльність «Талібану», «Аль-Каїди» та ІДІЛ. Аналіз ухвалених резолюцій РБ за досліджуваний період вказує, що найнебезпечнішими регіонами залишаються Африка та Близький Схід. Найчастіше піднімалося питання про загрози міжнародному миру та безпеці в контексті ситуації в Судані та Південному Судані, Сомалі, Лівії, Кот-д'Івуарі та Ліберії.

Список використаних джерел

1. 'Heidelberg institute for international conflict Research', 2017. *Conflict barometer 2011–2017*. [online] Available at: <https://hiik.de/data-and-maps/datasets/?lang=en>. [Accessed 21 July 2018]
2. Koops, J. & Tardy' T. & MacQueen' N. & Williams, P., 2015. *Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, Oxford: Oxford University Press.
3. United Nations (UN), 2015. 'Repertoire of the Practice of the Security Council 19th Supplement 2014–2015'. [online] Available at: http://www.un.org/en/sc/repertoire/2014–2015/Part_VII/2014–2015_Part_VII.pdf#page=7 [Accessed 21 Oct 2018]
4. Weiss, T. and Daws, S. eds., 2018. 'The Oxford Handbook on the United Nations', 2nd ed. New York: Oxford University Press.
5. Білас, ІГ., 2011. 'ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації', *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, Вип.96, (Ч.1), с.34–39.
6. Болгов, ОС., 1999. 'Роль ООН в забезпеченні міжнародної безпеки після закінчення «холодної війни» (міжнародно-правові проблеми)', *Кандидат наук, Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин*.
7. Годованик, ЄВ., 2011. 'Рада Безпеки ООН: міжнародно-правовий статус та актуальні проблеми реформування', *Кандидат наук, Інститут законодавства Верховної Ради України*.
8. Ланцов, СА. и Усмонов, ФИ., 2008. 'Проблеми безпеки в теорії міжнародних відносин', *Политическая экспертиза*, N2, [online] Доступно: <http://www.politex.info/content/view/437/30/>. [Дата обращения 20 Июля 2018]
9. Организация Объединенных Наций (ООН), 2011. *Справочник по практике Совета Безопасности за 2010–2011 годы*. [online]: Доступно: http://www.un.org/ru/sc/repertoire/2010–2011/2010–2011_07.pdf#page=7. [Дата обращения 23 Октября 2018]
10. Организация Объединенных Наций (ООН), 2012. *Резолюции и решения Совета Безопасности 1 августа 2011 года – 31 июля 2012 года*. [online] Доступно: <https://undocs.org/ru/S/INF/66>. [Дата обращения 22 Августа 2018]
11. Организация Объединенных Наций (ООН), 2013. *Резолюции и решения Совета Безопасности 1 августа 2012 года – 31 июля 2013 года*. [online] Доступно: <https://undocs.org/ru/S/INF/68>. [Дата обращения 22 Августа 2018]
12. Организация Объединенных Наций (ООН), 2013. *Резолюция 2129*. [online] Доступно: [http://undocs.org/ru/S/RES/2129\(2013\)](http://undocs.org/ru/S/RES/2129(2013)). [Дата обращения 18 Августа 2018]
13. Организация Объединенных Наций (ООН), 2013. *Справочник по практике Совета Безопасности за 2012–2013 годы*. [online] Доступно: https://www.un.org/ru/sc/repertoire/2012–2013/2012–2013_07.pdf#page=6 [Дата обращения 23 Октября 2018]
14. Организация Объединенных Наций (ООН) 2014. *Резолюции и решения Совета Безопасности 1 августа 2013 года – 31 июля 2014 года*. [online] Доступно: <https://undocs.org/ru/S/INF/69>. [Дата обращения 22 Августа 2018]
15. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюции и решения Совета Безопасности 1 августа 2014 года – 31 июля 2015 года*. [online] Доступно: <https://undocs.org/ru/S/INF/70>. [Дата обращения 22 Августа 2018]
16. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюция 2240*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2199\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2199(2015)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
17. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюция 2249*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2249\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2249(2015)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
18. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюция 2250*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2250\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2250(2015)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
19. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюция 2253*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2253\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2253(2015)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
20. Организация Объединенных Наций (ООН), 2015. *Резолюция 2255*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2255\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2255(2015)). [Дата обращения 22 Августа 2018]

21. Организация Объединенных Наций (ООН), 2016. *Резолюция 2309*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2309\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2309(2016)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
22. Организация Объединенных Наций (ООН), 2016. *Резолюция 2310*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2310\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2310(2016)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
23. Организация Объединенных Наций (ООН), 2016. *Резолюция 2312*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2312\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2312(2016)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
24. Организация Объединенных Наций (ООН), 2016. *Резолюция 2322*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2322\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2322(2016)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
25. Организация Объединенных Наций (ООН), 2016. *Резолюция 2331*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2331\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2331(2016)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
26. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2341*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2341\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2341(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
27. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2347*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2347\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2347(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
28. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2354*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2354\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2354(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
29. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2365*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2365\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2365(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
30. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2368*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2368\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2368(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
31. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2370*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2370\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2370(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
32. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2379*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2379\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2379(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
33. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2380*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2380\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2380(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
34. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2388*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2388\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2388(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
35. Организация Объединенных Наций (ООН), 2017. *Резолюция 2395*. [online] Доступно: [https://undocs.org/ru/S/RES/2395\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2395(2017)). [Дата обращения 22 Августа 2018]
8. Lantsov, SA. i Usmonov, FY., 2008. 'Problemy bezopasnosti v teoryi mezhdunarodnykh otnocheniy (Security issues in the theory of international relations)', *Polytycheskaia ekspertiza*, N2. [online] Dostupno: <http://www.politex.info/content/view/437/30/>. [Data obrashcheniya 20 Yiulia 2018]
9. Orghanyzatsiya Obedynennykh Nacyj (OON), 2011. *Spravochnyk po praktyke Soveta Bezopasnosti za 2010–2011 ghody* (Handbook of Security Council Practices 2010–2011). [online]: Dostupno: http://www.un.org/ru/sc/repertoire/2010–2011/2010–2011_07.pdf#page=7. [Data obrashcheniya 23 Oktjabrja 2018]
10. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi (OON), 2012. *Rezolyucyy y resheniya Soveta Bezopasnosti 1 avghusta 2011 ghoda – 31 yulja 2012 ghoda*. [online] Dostupno: <https://undocs.org/ru/S/INF/66>. [Data obrashcheniya 18 Avhusta 2018]
11. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi (OON), 2013. *Rezolyucyy y resheniya Soveta Bezopasnosti 1 avghusta 2012 ghoda – 31 yulja 2013 ghoda* (Resolutions and Decisions of the Security Council August 1, 2012 – July 31, 2013) [online] Dostupno: <https://undocs.org/ru/S/INF/68>. [Data obrashcheniya 18 Avhusta 2018]
12. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi (OON), 2013. *Rezolyucyya 2129* (Resolution 2129). [online] Dostupno: [http://undocs.org/ru/S/RES/2129\(2013\)](http://undocs.org/ru/S/RES/2129(2013)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
13. Orghanyzatsiya Obedynennykh Nacyj (OON), 2013. *Spravochnyk po praktyke Soveta Bezopasnosti za 2012–2013 ghody* (Handbook of Security Council Practices 2012–2013). [online] Dostupno: https://www.un.org/ru/sc/repertoire/2012–2013/2012–2013_07.pdf#page=6 [Data obrashcheniya 23 Oktjabrja 2018]
14. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi (OON), 2014. *Rezolyucyy y resheniya Soveta Bezopasnosti 1 avghusta 2013 ghoda – 31 yulja 2014 ghoda* (Resolutions and Decisions of the Security Council August 1, 2013 – July 31, 2014). [online] Dostupno: <https://undocs.org/ru/S/INF/69>. [Data obrashcheniya 18 Avhusta 2018]
15. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi (OON), 2015. *Rezolyucyy y resheniya Soveta Bezopasnosti 1 avghusta 2014 ghoda – 31 yulja 2015 ghoda* (Resolutions and Decisions of the Security Council August 1, 2014 – July 31, 2015). [online] Dostupno: <https://undocs.org/ru/S/INF/70>. [Data obrashcheniya 18 Avhusta 2018]
16. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2015. *Rezolyucyya 2240* (Resolution 2240). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2240\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2240(2015)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
17. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2015. *Rezolyucyya 2249* (Resolution 2249). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2249\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2249(2015)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
18. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2015. *Rezolyucyya 2250* (Resolution 2250). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2250\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2250(2015)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
19. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2015. *Rezolyucyya 2253* (Resolution 2253). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2253\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2253(2015)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
20. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2015. *Rezolyucyya 2255* (Resolution 2255). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2255\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2255(2015)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
21. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2016. *Rezolyucyya 2309* (Resolution 2309). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2309\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2309(2016)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
22. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2016. *Rezolyucyya 2310* (Resolution 2310). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2310\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2310(2016)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
23. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2016. *Rezolyucyya 2312* (Resolution 2312). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2312\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2312(2016)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
24. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2016. *Rezolyucyya 2322* (Resolution 2322). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2322\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2322(2016)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
25. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2016. *Rezolyucyya 2331* (Resolution 2331). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2331\(2016\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2331(2016)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
26. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezolyucyya 2341* (Resolution 2341). Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2341\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2341(2017)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]
27. Orhanyzatsiya Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezolyucyya 2347* (2347). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2347\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2347(2017)). [Data obrashcheniya 22 Avhusta 2018]

References

1. 'Heidelberg institute for international conflict Research', 2017. *Conflict barometer 2011–2017*. [online] Available at: <https://hiik.de/data-and-maps/datasets/?lang=en>. [Accessed 21 July 2018]
2. Koops, J. & Tardy, T. & MacQueen, N. & Williams, P., 2015. *Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, Oxford: Oxford University Press.
3. United Nations (UN), 2015. 'Repertoire of the Practice of the Security Council 19th Supplement 2014–2015'. [online] Available at: http://www.un.org/en/sc/repertoire/2014–2015/Part_VII/2014–2015_Part_VII.pdf#page=7 [Accessed 21 Oct 2018]
4. Weiss, T. and Daws, S. eds., 2018. 'The Oxford Handbook on the United Nations', 2nd ed. New York: Oxford University Press.
5. Bilas, IH., 2011. 'OON ta suchasni vyklyky i zahrozy mizhnarodni spilnoti ta bezpetsi v umovakh hlobalizatsii (UN and current challenges and threats to the international community and security in a globalizing world)', *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, Vyp.96, (Ch.I), s.34–39.
6. Bolhov, OYe., 1999. 'Rol OON v obespecheny mezhdu-narodnoi bezopasnosti posle okonchanya "kholodnoi voyny" (mezhdunarodno-pravovye voprosy) (The role of the UN in ensuring international security after the end of the Cold War (international legal issues)', *Kandydat nauk, Kyevskiy un-t ym. Tarasa Shevchenko. Instytut mezhdunarodnykh otnocheniy*.
7. Hodovanyk, YeV. 2011. 'Rada Bezpeky OON: mizhnarodno-pravoviy status ta aktualni problemy reformuvannia (UN Security Council: international legal status and urgent reform issues)', *Kandydat nauk, Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*.

28. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2354* (Resolution 2354). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2354\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2354(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
29. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2365* (Resolution 2365). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2365\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2365(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
30. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2368* (Resolution 2368). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2368\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2368(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
31. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2370* (Resolution 2370). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2370\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2370(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
32. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2379* (Resolution 2379). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2379\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2379(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
33. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2380* (Resolution 2380). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2380\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2380(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
34. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2388* (Resolution 2388). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2388\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2388(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]
35. Orhanyzatsyia Obedynennykh Natsyi, 2017. *Rezoliutsyia 2395* (Resolution 2395). [online] Dostupno: [https://undocs.org/ru/S/RES/2395\(2017\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2395(2017)). [Data obrashchenyia 22 Avhusta 2018]

* * *

УДК 271/279–394

**КОПТЬСЬКА ЦЕРКВА
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ***COPTIC CHURCH AS AN ELEMENT
OF PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY***Барбарук Т. І.,**

магістрант кафедри етнології і археології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет ім. Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail:
tanyabarbaruk2000@gmail.com

Barbaruk T. I.,

Master of the Department of Ethnology
and Archeology, State Pedagogical University
«Precarpathian National University named after
Vasyl Stefanyk» (Ivano-Frankivsk, Ukraine), e-mail:
tanyabarbaruk2000@gmail.com

Здійснено дослідження коптської церкви, як головного фактору збереження національної ідентичності. Проаналізовано становище єгипетських християн від періоду зародження християнства, створення власного напрямку в християнстві, періоду мусульманського панування до XXI ст. Прослідковано діяльність Коптської церкви від її утворення до сьогодення. Засвідчено збереженість національних традицій та самобутності єгипетських християн а також доведено, що коптська церква сприяла формуванню та розвитку національної ідентичності. Доведено, що копти є нащадками давніх єгиптян, які на протязі століть залишились вірними своїй вірі та державі. Мета дослідження полягає у висвітленні головних аспектів формування та розвитку монофізитства, становища церкви на протязі століть. В статті використовувались такі методи: історико-системний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний методи аналізу.

Ключові слова: монофізитство, копти, Коптська церква, єгиптяни.

The study of the Coptic Church as the main factor for the preservation of national identity was carried out. The position of the Egyptian Christians from the period of the birth of Christianity, the creation of their own direction in Christianity, the period of Muslim domination to the twenty-first century is analyzed. The activity of the Coptic Church from its formation to the present was followed. The preservation of national traditions and identity of Egyptian Christians has been confirmed, and it has been proved that the Coptic Church contributed to the formation and development of national identity. Copts are proven to be the descendants of ancient Egyptians, who for centuries remain faithful to their faith and state. The purpose of the study is to highlight the main aspects of the formation and development of monophysitism, the position of the church for centuries. The article used the following methods: historical-system, comparative-historical, structural-functional methods of analysis.

Keywords: monophysitism, Copts, Coptic Church, Egyptians.

Історія християнства в Єгипті нараховує майже дві тисячі років, яка вмістила в себе драматичні події, століття ворожості й незрозуміння між християнськими спільнотами [19, с. 58].

Коптська традиція стверджує, що першим єгиптянином, якого навернув до християнської віри Марк, був згідно з легенди – Анианус. Відповідно до історичних відомостей, за часів правління імператора Нерона, Марк прибув до Африки в 47–48 рр. і проповідував в Олександрії, тодішній столиці Єгипту. Проповідь Святого Марка та проповіді його послідовників у Єгипті були успішними. Через деякий час Марк, відчуваючи початок гонінь і переслідувань християн, призначив Аниануса єпископом невеликої общини [18, с. 320].

Святий Марк в Олександрії поклав початок християнському ченню, з якого згодом вийшли

такі знамениті отці та вчителі Церкви, як Климент Олександрійський, святий Діонісій, святий Григорій Чудотворець та інші. Турбуючись про влаштування церковного богослужіння, святий апостол Марк склав чин Літургії для олександрійських християн [14]. В 69 році (за іншими даними – у 62, 63 або ж – у 68 році) в Олександрії св. Марка закатували римляни [18, с. 320]. Невдовзі Єгипет стає християнським, а Олександрія – важливим центром християнського богослов'я і науки. Єгипетські ченці під керівництвом давніх «отців пустельників» першими заклали основи християнського чернечого життя [17, с. 334].

Коптський період в історії Єгипту – це період з 284 р. до кінця XII ст., коли в країні утвердилось, розвивалося і стало поступово згасати християнство. В 392 році християнство було проголошено офіційною релігією Римської імперії. Через декілька років, у 395 році відбувається офіційний поділ Римської імперії на Західну і Східну. Єгипет став провінцією Візантії й офіційно був підпорядкований Константинополю. У IV ст., коли все населення Єгипту було християнізоване, воно складало приблизно 5 млн. людей [19, с. 58].

Ефеський собор 431 року визнав правовірними 12 анафематизмів, але Євтихій і Діоскор відстоювали, що Ефеський собор визнав монофізитство правовірним. Теологічні спори у Єгипті продовжували наростати. У відповідь на що, правонаступник патріарха Олександрійського Кирила I Великого, Діоскор скликав собор в Ефесі в 449 році. Приводом для нього постало невдоволення офіційного Константинополя вченням архимандрита Євтихія (бл. 378–454). Євтихій, спираючись на праці Афанасія Великого і Кирила I Великого (Кирила Олександрійського), обґрунтував теологічну концепцію монофізитства (у перекладі з грецької – «одна природа») [2, с. 94].

Засідання Халкідонського собору відбувалися в храмі великомучениці Євфимії. На ньому було присутні 630 отців церкви. Собор було відкрито 8 жовтня 451 року і закрито 1 листопада; проведено 17 пленарних засідань. Собор прийняв компромісне рішення: «Христос – Бог, але він і людина, перебуває в двох еставах, незмінно і нероздільно». Халкідонський собор 451 року проголосив вчення Євтихія ересю, внаслідок чого християнство поділилося на халкідонські й нехалкідонські (монофізитські) церкви [6, с. 65].

На Халкідонському соборі (451 р.) Діоскор – патріарх Олександрії – був засуджений, його церква попала під контроль константинопольських намісників і поступово втратила свій вплив. Офіційно боротьба з олександрійською церквою і її ієрархіями відбувалася під лозунгом викорінення монофізитської ересі [19, с. 58]. Внаслідок цього коптська церква відчувала на собі постійний тиск з боку офіційного Константинополя, а коптське населення Єгипту обкладалося обтяжливими податками. Халкідонський собор поділив християн, які жили у Єгипті на православних та монофізитів (коптів) [4, с. 93].

Більшість єгипетських ієрархів і віруючих не прийняла христологічне вчення Халкідонського собору, значною мірою через опір пануванню [17, с. 335]. Протест проти постанов Халкідонського собору спочатку підтримувала одна Олександрія. Положення змінилося тоді, коли олександрійський патріарх остаточно впав і місцеве вище духовенство було замінено константинопольськими ставленниками. Прихильники монофізитства поширили релігійні погляди серед селян країни [19, с. 58].

Сутність монофізитства полягає в твердженні, що Христос, хоча народжений з двох природ але не в двох перебуває, так як в акті втілення невимовним чином з двох стало одне, і людська природа, сприйнята Богом Словом, стала тільки приналежністю Його божества, втратила будь-яку власну дійсність і лише подумки може розрізнятися від божественної [6, с. 65].

Монофізитство найбільш поширилося у східних провінціях Візантії в V–VI ст. і стало релігійною формою протесту народних мас проти гніту Римської імперії й офіційної християнської церкви. До кінця V ст. коли союз церкви з римською державою остаточно сформувався і зміцнів. До цього часу не без підтримки держави була заснована посада патріарха – голови всіх християн і опори імператорської влади [19, с. 58]. З цього часу в Александрії було два патріарха – коптський і грецький. Увібравши в себе деякі дохристиянські догмати і обряди, коптське православ'я розвивалося в умовах візантійського панування як напівлегальна, а часом і гонима владою релігія пригнобленого народу в протиставленні офіційному християнству завойовників [1, с. 22].

Монофізитство в Єгипті стає національною коптською релігією. У 570 р. Коптська церква Єгипту остаточно відокремилась від православ'я, створивши власний патріархат [19, с. 59]. Уже в VI ст. Коптська церква налічувала понад 160 єпархій [20, с. 108]. У 631 р. імператор Іраклій назначив префектом Єгипту і відповідальним за збір податків Аль-Мукауїса, який мелькітським патріархом Александрії. Роки його правління були відмічені жорстокими утисками коптів [8, с. 78].

У 639 р загін арабських військ вторгся в Єгипет, християни надали значну підтримку загону Амра ібн аль-Аса в їх боротьбі з дислокованими в Єгипті військами Візантійської імперії [5, с. 43]. Легкість завоювання великою мірою пояснюється тим, що основне населення цієї країни – копти – зазнавало подвійного гніту з боку візантійців: крім податкового гніту воно піддавалося релігійним переслідуванням. Усі важливі адміністративні посади в державі займали православні, зазвичай візантійці. Вони були найбільшими землевласниками, тому копти розглядали прихід арабів як звільнення від візантійського засилля і допомагали їм в ході військових дій, вказуючи дороги, забезпечуючи продовольством [13, с. 89].

Класово-національний і релігійний антагонізм в Єгипті дозволив арабським завойовникам майже безперешкодно відторгнути від Візантії її найбагатшу провінцію. Ненависть до візантійців

(греків) була настільки велика, що копти відкрили ворота обложеної арабами Александрії і впустили їх в місто (640 р.) [19, с. 58]. Наприкінці 640 р. араби остаточно завойовували Єгипет. На перших порах араби не гнобили коптів, тримаючи в розумі слова пророка Мухаммеда, який, за переказами, назвав коптів «благородними іноземцями з прекрасними характеристиками» [9, с. 50]. Копти вважали, що релігія арабів є однією з нововинних течій християнства і тому життя їх може стане більш вільним. На початку такі сподівання почали реалізовуватись. Винищивши православну частину населення Єгипту, арабська влада дозволила коптам займати посади в державному апараті халіфату, вільно відправляти свої релігійні і національні обряди [19, с. 59].

Протягом декількох десятирок років арабське правління в цій країні було легше візантійського. Таким чином, податки збільшені не були, а релігійні переслідування припинилися [12, с. 88]. Однак, вже згодом єгиптяни були обтяжені податками, а переходи в іслам всіляко заохочувалися. Стан коптів до початку VIII ст. був відносно терпимий: вони мали доступ не тільки до всіх посад, а й до двору, мали безліч шкіл. Коптське населення, що зазнавало гоніння стало переходити в іслам, і цим показало внутрішню причину свого запеклого опору візантійської ортодоксії. На перших порах цьому сприяло та обставина, що новонавернені мусульмани звільнялися від подушного податку. І єгиптяни сподівалися утворити свою національну державу шляхом відмови від духовних принципів [9, с. 51].

Утиски почалися з патріаршества Олександра II (704–729), при якому Абу-ель-Азис витіснив коптську мову з офіційного вжитку і наклав данину на ченців. До початку VIII ст. арабська стала офіційною мовою Єгипту [5, с. 46]. По мірі зміцнення положення халіфату почалися гоніння на християн-монофізитів. Християнське населення Єгипту було обкладене важкими податками, посилився національно-релігійний гніт. Християн зобов'язали носити спеціальні пояси і розмальовувати двері своїх будинків зображенням свиней і демонів, їм заборонялося їздити на конях. Монахам випалювали на руках назву свого монастиря, для того щоб ніхто не ухилився від поборів. Монофізитам заборонили дзвонити у дзвінки, носити натільні хрести.

Неодноразові повстання коптів в VIII–IX ст. жорстко придушувались. У таких умовах почався масовий перехід коптів з християнства монофізитського напрямку в іслам. Та частина коптського народу, яка продовжувала залишатися християнською, намагалася протистояти процесу асиміляції збереженням рідної мови, писемності, звичаїв і вірувань. Церква була головною опорою в цій боротьбі [19, с. 59].

Фатимідський період (909–1171) мусульманського Єгипту став для християн епохою процвітання. В кінці XII в. коптський арабомовний письменник Абу-ль-Макарим, у своїй «Історії церков і монастирів Єгипту в останні дні

Фатімідського халіфату» згадує до 200 коптських монастирів, що діють під управлінням коптів. Фатіміди брали участь в християнських святах, призначали коптів на урядові посади, дозволили перенести резиденцію коптського патріарха в Каїр [11, с. 163]. Певними привілеями користувалися також представники вищого духовенства. Коптський патріарх Єфрем (977–986), користуючись прихильністю двору, зумів побудувати монастир святого Меркурія [12, с. 88].

Особливою епохою для релігійних меншин була епоха халіфа Аль Хакіма (996–1021 рр.). Перше десятиліття правління характеризується терпимою політикою по відношенню до християн, наданням їм свободи віросповідання, але незабаром на них обрушилися жорстокі репресії, пік яких припав на 1008–1015 рр. Було відновлено припис про суворе дотримання так званих правил Умара про одяг і поведінку не мусульман. Були заборонені церковні свята, дзвін. Покаранням за порушення було розп'яття [6, с. 66].

У 1011 р. аль-Хакім наказав зруйнувати всі християнські церкви Єгипту і конфіскувати їхнє майно, що, природно, реалізувати не вдалося, хоча були пограбовані тисячі храмів. У багатьох церквах були побудовані невеликі мечеті, з яких доносився заклик на молитву [5, с. 46]. Найстаріший Синайський монастир св. Катерини уникнув розгрому тільки тому, що сам добровільно віддав свої багатства владі [4, с. 56]. Початок нового етапу у взаєминах християн і мусульман в Єгипті було пов'язано з таємничим зникненням халіфа аль-Хакіма. Переслідування християн в цей період в цілому припинилося. Були скасовані всі колишні приписи по одязі та побуті [2, с. 44].

У XII ст. більше 60% населення Єгипту ще було християнським. За правління Салах ад-Діна представника нової династії Айюбідів (1171–1250), становище коптів змінилося. Айюбіди не мали симпатії до коптів, але і не сильно переслідували їх. Саладін підтвердив традиційні релігійні права коптів. Інша небезпека, яка загрожувала коптам, – це підпорядкування католицької влади Римському папі. Тому збереження мусульманської влади було головною гарантією захисту самостійності християнських церков від домагань Риму [15, с. 84].

Періодом короткочасного сплеску ненависті до християн в Єгипті можна вважати перші роки після захоплення хрестоносцями Єрусалиму (1099). Побоюючись можливих зв'язків коптів з хрестоносцями династія мамлюків (1250–1517 рр.) здійснювала сильний тиск на церкву, в результаті християнство в Єгипті остаточно занепадає [11, с. 164]. 8 травня 1321 р. під час п'ятничної молитви відбувалися погроми християнських церков. Всього під час п'ятничної молитви 8 травня 1321 р. за короткий час в Єгипті було зруйновано 60 церков і 25 монастирів через це 14 монахів влаштували теракти в Каїрі [23, с. 99].

До XIV ст. іслам зайняв панівне становище серед єгиптян, і копти, єгипетські християни, перестали бути більшістю. Арабська мова, що стала державною, поступово витіснила коптську мову.

У 1517 султан Селім I Грозний, підпорядкувавши Сирію, Палестину і Єгипет, підтвердив всі права та привілеї православних і монофізитських церков [16, с. 158]. У результаті ослаблення Османської імперії число місць, де католики–місіонери здійснювали богослужіння значноросло. Згодом відбувся поділ церков, заглибившись у XVIII ст. розділи духовне життя монофізитів і уніатів, тим самим послабив коптів.

Коптська католицька церква виникла в XVII–XVIII ст. серед коптів під впливом католицьких місіонерів (францисканців та капуцинів). Копти католики зберегли свій стародавній обряд та коптську богослужбову мову [20, с. 108].

Висадка в 1798 р. 37 тис. Солдатів Наполеона Бонапарта в Олександрії тільки погіршила становище коптської церкви, французька адміністрація заборонила християнам під час священного місяця Рамадану «публічно їсти і пити, курити тютюн або робити що–небудь подібне на очах у мусульман». Соціальне відродження коптської громади почалося з перетворювальної політики Мухаммеда Алі (1805–1849). Розростання бюрократичного апарату дозволило збільшити число службовців – коптів в держустановах [18, с. 340]. Папа Лев XII (1823–1829) за підтримки Мухаммеда Алі (1805–1849) створив коптську католицьку патріархію.

До середини XIX ст. великому реформатору папі Кирилу IV (1854–1860 рр.) вдалося оживити релігійну діяльність. Папа Кирил заснував коптський коледж та створив першу топографію, яка друкувала церковні книги, сприяв будівництву нових храмів, відкрив духовну семінарію та недільні школи. При ньому кількість єпископатів збільшилося з 10 до 20, не враховуючи двох закордонних. Завдяки цьому збільшився рівень освіченості коптської громади [15, с. 71].

Під час англійської колонізації Єгипту, яка тривала до 50–х років XX ст., копти, так само як і мусульмани, мали рівні права перед колоніальною владою. В 1919 р. у повстанні проти англійців коптські священики закликали свою паству боротися за свободу разом з мусульманами. Так було покладено початок формування національної єдності єгиптян [12, с. 90]. Формально Єгипет став незалежною державою в 1922 р. З прийняттям конституції в 1923 р. копти не отримали того, за що боролися: в конституції країни їх статус не був оформлений законодавчо [9, с. 51]. До революції 1952 р. у керівництво країною знаходилось в руках короля Фарука. Ідеологічною основою його зовнішньої і внутрішньої політики був війовничий панславізм і панарабізм. Немусульманське і неарабське населення Єгипту виключалося з багатьох сфер суспільно–політичної діяльності [19, с. 59].

З поваленням монархії в Єгипті в середині XX ст. і з приходом до влади Г. Насера настає короткочасний розквіт церковного життя коптів. Був відкритий Інститут коптських досліджень у 1954 р., недільні школи, семінарії [15, с. 85]. У 60–ті рр., будучи економічно сильним класом,

копти отримували платну освіту в Каїрському університеті, чого не могла собі дозволити більшість мусульман. На той момент з 45% грамотного населення Єгипту копти становили 20% [14, с. 80].

Представники коптського монофізитства підписали «Мусульmano-християнську конвенцію» в Лівані (1954 р.), де присутніми було більше 80 релігійних діячів, як християнських так і мусульманських, з 30 країн. Були прийняті спільні зобов'язання «сприяти взаєморозумінню і братству між прихильниками ісламу і християнства» [19, с. 59].

В середині ХХ ст. тиск щодо дедалі глибшої ісламізації країни почав виходити від войовничих мусульман – організації «Брати-мусульмани». З тих часів в результаті переслідувань Єгипет покинуло 15–20% коптів. В цей період відбувалося створення коптських громад в США, Канаді, Австралії і Європі. В теперішній час коптів за кордоном нараховується близько 12 млн. [7, с. 75]. Декретом від 10 травня 1969 р. за коптським патріархом зберіглось скромне звання «папи Александрії і патріарха тих місць, де появился святий Марк» [19, с. 59].

У 1972 році відбулися серйозні сутички між мусульманами й коптами. Мусульманські фундаменталісти спалювали християнські квартали й церкви в Каїрі та інших містах країни. Протягом 10 років правління Садата, згідно статистиці ЮНЕСКО, в Єгипті відбулося 65 релігійних інцидентів, які призвели до численних жертв, і в основному серед християн [3, с. 33]. Виступ «Братів-мусульман» і військовий переворот в 1981 р. призвели до подальшої ізоляції коптів в Єгипті [11, с. 164].

З 1988 по 1998 р. офіційною єгипетською владою було дозволено будівництво 57 коптських церков, 72 протестантських і 11 католицьких, включаючи будівництво храмів в нових містах. У ці ж роки дозвіл на перебудову отримали 29 церков. У 1980–ті рр. перебудова храмів в середньому збільшилася на 5% і в 1990–і рр. – на 20% [13, с. 91]. Православне Різдво, що відзначається 7 січня, починаючи з 2003 р. оголошено владою Єгипту офіційним святом і вихідним днем. Урядові телебачення і радіо стали давати (з 2003 р.) ефірний час для трансляції християнських свят Великодня і Різдва. Державний «Нільський канал культури» має можливість через супутник передавати щотижня служби коптської церкви та інші християнські програми [21, с. 48].

У сучасному Єгипті є немало коптських шкіл, відроджується чернецтво. Коптська літургія відправляється коптською та арабською мовами і має чимало особливостей монастирського богослужіння [17, с. 335]. У наш час Коптська Православна Церква є найбільшою християнською демоніцією в країні (14,60% населення країни), її парафії на території країни об'єднані в 19 архієпископій. Резиденція патріарха – в Каїрі. Другою за чисельність християнською церквою є Александрійська Православна. Парафії

якої об'єднані в чотири єпархії з центрами в Александрії, Порт-Саїді, Танті, Каїрі. Крім того є Коптська Католицька Церква, яка має 5 єпархій об'єднаних в апостоличний Александрійський вікаріат. На сьогоднішній день християни, більшість яких належать до коптської церкви, складають приблизно 15–20% населення – це 15 з 77 млн. всього населення країни [22, с. 262–263].

Отже, Коптська церква стала головною рушійною силою, завдяки якій було збережено національну ідентичність єгипетських християн. Копти є нащадками давніх єгиптян, ще до арабської навали у VII ст. вони склали основне населення Єгипту. Значна частина коптів, сприйнявши іслам, асимілювалася з арабами, але частина коптів залишилася вірною своїй історичній традиції і всіляко зберігала свою ідентичність. Головною об'єднуючою силою коптів була і є релігія, а саме монофізитське сповідання віри. Незважаючи на століття переслідування християнства в Єгипті, коптам вдалося зберегти свою мову, культуру та релігію.

Список використаних джерел

1. Беляков, В., 1999. 'Копты – «недоарабизированные» египтяне', *Азия и Африка сегодня*, №6, с.21–24.
2. Денисов, ЕЮ., 1994. 'Монофизитство. Ересь или схизма?', *Восток*, №5, с.101.
3. Зинькина, ЮВ., 2011. 'Копты в современной истории Египта', *Азия и Африка сегодня*, №2 (643), с.29–35.
4. Козловський, ІА., 2009. 'Коптська православна церква Олександрії. Бібліотека «Релігії світу», Т.3, Донецьк: *Норд-Прес, ДОГО «Центр Діскавери»*, 107 с.
5. Красулин, С., 2015. 'Положение христиан в Египте эпохи Фатимидов (X–XII вв.)', *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история*.
6. Кривец, АЕ., 2013. 'Исторические реалии и перспективы взаимоотношения церкви и государства в Египте', *Вестник Томского государственного университета. История* 2013, №9, 2012, с.64–70.
7. Кривец, ЕА., 2014. 'Копты в социополитических системах Египта и Судана', *Вестник Томского государственного университета. История*, №1 (27), с.76–80.
8. Кривец, ЕА., 2003. 'Копты: кто они?', *Азия и Африка сегодня*, №10, с.49–51.
9. Кривец, ЕА., 2014. 'Основополагающие образования египетской нации', *Вестн. Том. Гос. Ун-та. История*, №3 (29), с.83–86.
10. Кривец, ЕА., 2011. 'Социальная роль восточных христианских диаспор на Западе', *Ярославский педагогический вестник*, №4, Т.1, с.155–159.
11. Кривец, ЕА., 2012. 'Социально-политическая роль церкви в Египте', *Вестник Томского государственного университета. История*, Вып.1 (17), с.161–166.
12. Кривец, ЕА., 2010. 'Социально-политические и религиозные последствия завоеваний Египта в Средние века', *Ученые записки Орловского государственного университета*, №3, с.86–91.
13. Кривец, ЕА., 2010. 'Коптская община Египта и политика дискриминации', *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*, Вып.3, с.86–92.
14. Кривец, ЕА., 2011. 'Некоторые проблемы современной коптской церкви', *Вестник Томского государственного университета. История*, №4 (16), с.79–84.
15. Кривец, ЕА., 2012. 'Проблемы образования в коптской общине в XIX–XX вв.', *Ярославский педагогический вестник*, №2, Т.1, с.70–73.

16. Лебедев, АП., 2004. 'Из истории Вселенских соборов IV и V веков: Polemika A. P. Lebedeva s prot. A. M. Ivancovym–Platonovym', СПб., с.170.

17. Лубський, ВІ., 2008. 'Релігієзнавство: Підручник', К.: Академвидав, 432 с.

18. Лубський, ВІ., 1997. 'Релігієзнавство: Підручник', К.: Вільбор, 480 с.

19. Назарова, Н., 1999. 'Коптская церковь', *Азия и Африка сегодня*, №6, с.58–60.

20. Онищук, П., Онищук, СВ., 2014. 'Східні церкви: державно–конфесійні відносини: навч. посіб.', Дрогобич: Коло, 476 с.

21. Осюдло, ВІ., Будагянц, МН., 2014. 'Виклики «арабської весни»: соціально–психологічний та соціально–політичний аналіз', *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, Вип.1, с.48–57.

22. Павлов, СВ., Мезенцев, КВ., Любичева, ОО., 1998. 'Географія релігій: Навчальний посібник', К.: «Арте», 504 с.

23. Панченко, КА., 2011. 'Поджог Каира 1321 г. и проблема христианского терроризма в Мамлюкском государстве', *Вестник ПСТГУ. Сер. III: Филология*, М., Вып.4 (26), с.96–124.

References

1. Beljakov, V., 1999. 'Kopty – «nedoarabizirovannye» egiptjane (Copts – Egyptian «under-amended）」', *Azija i Afrika segodnja*, №6, s.21–24.

2. Denisov, EJu., 1994. 'Monofizitstvo. Eres' ili shizma? (Monophysitism Heresy or schism?)', *Vostok*, №5, s.101.

3. Zin'kina, JuV., 2011. 'Kopty v sovremennoj istorii Egipta (Copts in modern Egyptian history)', *Azija i Afrika segodnja*, №2 (643), s.29–35.

4. Kozlovs'kyj, IA., 2009. 'Kopt's'ka pravoslavna cerkva O Aleksandrii'. Biblioteka «Religii' s vitu» (Coptic Orthodox Church of Alexandria. The Library of Religions of the World)', T.3, Donec'k: Nord–Pres, DOGO «Centr Diskaveri», 107 s.

5. Krasulin, S., 2015. 'Polozhenie hristian v Egipte jepohi Fatimidov (X–XII vv.) (The position of the Christians in Egypt of the Fatimid era (10th–12th centuries))', *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Vseobshhaja istorija*.

6. Krivec, AE., 2013. 'Istoricheskie realii i perspektivy vzaimootnoshenija cerkvi i gosudarstva v Egipte (Historical realities and prospects of the relationship of the church and the state in Egypt)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija* 2013, №9, 2012, s.64–70.

7. Krivec, EA., 2014. 'Kopty v sociopoliticheskikh sistemah Egipta i Sudana (Copts in the sociopolitical systems of Egypt and Sudan)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, №1 (27), s.76–80.

8. Krivec, EA., 2003. 'Kopty: kto oni? (Copts: who are they?)', *Azija i Afrika segodnja*, №10, s.49–51.

9. Krivec, EA., 2014. 'Osnovopolagajushhie obrazovaniya egipetskoj nacii (The foundations of the Egyptian nation)', *Vestn. Tom. Gos. Un–ta. Istorija*, №3 (29), s.83–86.

10. Krivec, EA., 2011. 'Social'naja rol' vostochnyh hristianskih diaspor na Zapade (The social role of the Eastern Christian diasporas in the West)', *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, №4, T.1, s.155–159.

11. Krivec, EA., 2012. 'Social'no–politicheskaja rol' cerkvi v Egipte (Socio–political role of the church in Egypt)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, Vip.1 (17), s.161–166.

12. Krivec, EA., 2010. 'Social'no–politicheskije i religioznye posledstvija zavoevanij Egipta v Srednie veka (Socio–political and religious consequences of the conquests of Egypt in the Middle Ages)', *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta*, №3, s.86–91.

13. Krivec, EA., 2010. 'Koptskaja obshhina Egipta i politika diskriminacii (Egyptian Coptic Community and Discrimination Policy)', *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Gumanitarnye i social'nye nauki*, Vip.3, s.86–92.

14. Krivec, EA., 2011. 'Nekotorye problemy sovremennoj koptskoj cerkvi (Some problems of the modern Coptic church)', *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, №4 (16), s.79–84.

15. Krivec, EA., 2012. 'Problemy obrazovaniya v koptskoj obshhine v XIX–XX vv. (Problems of education in the Coptic community in the nineteenth and twentieth centuries)', *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, №2, T.1, s.70–73.

16. Lebedev, AP., 2004. 'Из истории Вселенских соборов IV и V веков: Polemika A. P. Lebedeva s prot. A. M. Ivancovym–Platonovym (From the history of the Ecumenical Councils of the 4th and 5th centuries: The controversy of A. P. Lebedev with Fr. A. M. Ivantsov–Platonov)', СПб., s.170.

17. Lubs'kyj, VI., 2008. 'Religijeznavstvo: Pidruchnyk (Religious Studies: Textbook)', К.: Akademvydav, 432 s.

18. Lubs'kyj, VI., 1997. 'Religijeznavstvo: Pidruchnyk (Religious Studies: Textbook)', К.: Vilbor, 480 s.

19. Nazarova, N., 1999. 'Koptskaja cerkov' (Coptic Church)', *Azija i Afrika segodnja*, №6, s.58–60.

20. Onyshhuk, II., Onyshhuk, SV., 2014. 'Shidni cerkvy: derzhavno–konfesijni vidnosyny: navch. posib. (Oriental churches: state–confessional relations: teach. manual)', Drogobych: Kolo, 476 s.

21. Os'odlo, VI., Budag'janc, MN., 2014. 'Vykylyky «arabs'koi' vesny»: social'no–psyhologichnyj ta social'no–politychnyj analiz (Challenges of the «Arab Spring»: socio–psychological and socio–political analysis)', *Naukovyj visnyk L'viv's'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. Serija psykhologichna*, Vyp.1, s.48–57.

22. Pavlov, SV., Mezencev, KV., Ljubiceva, OO., 1998. 'Geografija religij: Navchal'nyj posibnyk (Geography of Religions: Textbook)', К.: «Арте», 504 s.

23. Panchenko, KA., 2011. 'Podzhog Kaira 1321 g. i problema hristianskogo terrorizma v Mamljukskom gosudarstve (Arson Cairo 1321 and the problem of Christian terrorism in the Mamluk state)', *Vestnik PSTGU. Ser. III: Filologija*, М., Vyp.4 (26), s.96–124.

* * *

УДК 94(477)«1918»

**ГРАМОТА ПРО ФЕДЕРАЦІЮ 1918 Р.:
ВИМУШЕНИЙ ТАКТИЧНИЙ КРОК
ЗАДЛЯ ПОРЯТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ ЧИ ЗАВБАЧЛИВА СТРАТЕГІЯ
НА ВІДНОВЛЕННЯ ЄДИНОЇ РОСІЇ**

*DIPLOMA OF THE FEDERATION OF 1918:
A FORCED TACTICAL STEP TO SAVE
THE UKRAINIAN STATE OR A PRUDENT
STRATEGY TO RESTORE A UNITED RUSSIA*

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, завідуючий відділу
історичних студій, Науково–дослідний інститут
українознавства МОН України (Київ, Україна),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Hai-Nyzhnyk P. P.,
*Doctor of Historical Sciences, Academician of
the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the
Department of Historical Studies at the Research
Institute of Ukrainian Studies (Kyiv, Ukraine), e-mail:
Hai-Nyzhnyk@ukr.net*

Висвітлюються спонуки й обставини видання 14 листопада 1918 р. гетьманом П. Скоропадським Грамоти про федерацію. Аналізуються передумови та наслідки такого кроку в контексті внутрішнього соціально–політичного становища Української Держави та геополітичної ситуації у тогочасній Європі.

Ключові слова: Грамота про федерацію, Скоропадський, Гетьманат, геополітика, дипломатія.

The impulses and circumstances of the edition of November 14, 1918, by the Hetman P. Skoropadsky, are covered. Certificates about the federation. The preconditions and consequences of such a step in the context of the internal social and political situation of the Ukrainian State and the geopolitical situation in that time in Europe are analyzed.

Keywords: Diploma of the federation, Skoropadsky, Hetmanate, geopolitics, diplomacy.

Лише–но на межі літа–осені 1918 р. вщухли локальні повстання селян, як з жовтня хвилювання народу знову почали наростати. Тим часом з середини вересня 1918 р. у середовищі окремих керівників лівих українських партій визрівають плани повалити гетьманський режим насильницьким шляхом, тепер вже із залученням регулярних збройних сил.

Роль мотора та ядра дотику й згуртування заколотників взяв на себе відомий тогочасний крайній лівий політичний і громадський діяч, поет і соціолог, що за фахом був лісником, один з ідеологів і член Центрального комітету Української партії соціалістів–революціонерів М. Шаповал. Сам він про це занотував коротко і цілком відверто: «Вересень 1918 р. приступаю на свій риск до організації повстання /в порозумінні з Григорієвим, Вікт[ором] Павленком, ген. Осецьким, Андр[ієм] Макаренком/. До цього прилучається згодом Винниченко. Переховування перед повстанням» [42, арк. 132]. У спогадах М. Шаповал згадував також, що ще у вересні 1918 р. він «змовився з А. Макаренком, ген. Осецьким, полковником Павленком і Хилобоченком працювати в напрямі підготовки повстання. Цей план заздалегідь

був вирішений трьома членами Центр[ального] Комітету [партії] соціалістів–революціонерів (Григорієв, Лизанівський і я). Потім у цей план було втаємничено В. Винниченка, який погодився на нього» [49, с. 120–121]. В. Винниченко ж, зі свого боку, засвідчував з цього приводу: «Ставши по уступленню А. Ніковського головою Національного Союзу¹, я мусив брати участь у всіх балаканинах, які провадилися до цього моменту, до мого вступу в Н. Союз; але та участь була вже тільки засобом сховати дійсні цілі й наміри, які виникли в мене ще під час задушеного літнього повстання на Україні. Для мене було ясно, що тільки силою можна вирвати владу з рук буржуазних клас» [3, с. 87–90]. П. Христюк писав, що задум силою повалити П. Скоропадського виник в середовищі лівих українських есерів (підтверджуючи загалом спогади М. Шаповала), додаючи, що ідею збройного повстання, висунули есерами та Селянською спілкою, без вагань підтримали залізничники та соціалісти–самостійники.

З середини жовтня 1918 р. Україна швидкоплинно запалювалася смертельною пожежею. Тоді ж настав остаточний перелом на фронтах світової війни й поразки Четверного союзу (Болгарія капітулювала, а в Австро–Угорщині розпочалися революційні події і процес розпаду імперії). 3 листопада 1918 р. у Німеччині вибухнула революція, а вже 10 листопада до влади прийшли представники соціал–демократичної партії (СДПН) й державу було проголошено республікою. Поразка Центральних держав додала натхнення й рішучості заколотникам. Адже, як зазначав один з керівників їхнього ядра М. Шаповал, вступ зі зброєю готувався ними давно й, готуючи таке повстання, вони лише «чекали слушного часу. Цей слушний час прийшов – упадок німецьких фронтів» [50, с. 121]. Далі М. Шаповал засвідчував, що попри рішучість виступити проти гетьманського режиму, змовники активно використали військово–політичне становище тогочасної Німеччини й в іншому напрямі. Ними заздалегідь було таємно відправлено до Берліна своїх посланців (полковника Шаповала та соціал–демократа П. Бензю), аби вони там увійшли в зносини з німецькою соціал–демократією, що мала потужний вплив у Райхстазі, яка б «енергійно виступила проти німецького режиму на Україні і вимагала виведення відділів німецьких військ» [50, с. 121].

Проте військові корпуси Армії Української Держави існували переважно на папері й були лише частково сформовані, реальні ж частини вже були залучені до протигетьманської змови².

¹ В. Винниченко став на чолі Українського національного союзу 18 вересня 1918 р. і був його головою до 14 листопада 1918 р. – П. Г.–Н.

² У той же час більшовики готували свій власний завойовницький похід на Україну, що роздиралася у громадянському протистоянні й політичному ступорі. 11 листопада 1918 р. РНК РСФРР надала Реввійськраді директиву у 10–денний термін розпочати наступ на Україну. Вже 17 листопада було утворено Реввійськраду Особливої групи військ Курського

Ситуацію дещо стримували німці, але запеклі локальні бої вже почалися. Водночас, поряд з утиском діяльності партій соціалістичного спрямування, гетьманська влада не квапилася скликати Сойм, вирішити земельне питання (хоча б в обсязі заявлених П. Скоропадським 25 десятин) тощо, а отже, село залишалося без землі й чим далі нарощувало протестні сили. Громадянська війна в Україні ставала дійсністю.

За нових умов П. Скоропадський, прагнучи уникнути розпаленню внутрішньоукраїнської громадянської війни, а також очевидно і через тиск соціалістів–міністрів реформованого на короткий час уряду Ф. Лизогуба, що за кілька днів впаде, звільняє з тюрем відомих діячів опозиції – С. Петлюру, М. Порша, Ю. Капкана та інших соціалістів.

У листопаді ж чутки про заколот проти П. Скоропадського вже ширилися усім Києвом та країною. В. Винниченко та М. Шаповал навіть вимушені були спростовувати їх на скликаному есефами офіційному засіданні УНС, називаючи їх авантюристичними та провокаційними. Такого ж роду відповіді В. Винниченко дав і начальникові Штабу німецьких військ в Україні В. фон Гренеру та німецькому консулові Е. фон Тіллю, які ввечері (о 20 год.) 12 листопада викликали його до себе і попередили про неприпустимість виступів проти гетьмана та його режиму.

Водночас у політикумі широко обговорювалося питання скликання на 17 листопада 1918 р. Національного конгресу, який мав би на меті визначити питання легітимності влади гетьмана. Фактично ж на ньому планувалося з правового кута зору висловитися щодо легітимності гетьманського режиму, а отже й існувало три комбінації розвитку подій: 1) ухвалити резолюцію про законність існуючої влади (чого, власне, ніхто навіть на думці не мав); 2) вимагати її часткового видозмінення (трансформації); 3) проголошення гетьманської влади незаконною (відмовити в легітимізації). У такому разі, коли б збройний виступ відбувся після оголошення Національним конгресом нелегітимності чинної влади, його можна було б не вважати путчем чи спробою державного перевороту¹. Існувала,

напряму, в складі якої були виділені Московська робоча дивізія та інші частини. Командування групою очолив В. Антонов–Овсієнко. Усі збройні сили, що знаходилися у нейтральній зоні, переходили у відання Реввійськради групи. Цим було покладено початок створенню Українського фронту (фронт був створений на початку січня 1919 р. згідно з постановою Реввійськради РСФРР). Радянські війська перейшли в наступ 20 листопада 1918 р., а більшовицькі повстансько–партизанські загони вже діяли в українському запіллі. Під час цих боїв частини Українського фронту систематично поповнювалися бійцями з Петроградського, Московського, Орловського та інших військових округів Російської Федерації.

¹ М. Шаповал наголошував на військових силах, які вже погодилися взяти участь у заколоті, а саме: Січові стрільці (1 тис. 500 вояків), Чорноморці – 600 багнетів («мають озброєння ще на 5000 людей»), Запорожці – 2 тис. 500 бійців (озброєння – на 5 тис. чол.), 3 полки запасної дивізії – 6 тис. вояків (озброєння – на 10 тис. осіб), Окремий запасний полк – 1 тис. вояків (озброєння – на 2 тис. бійців), залізнична охорона

однак, і вірогідність протилежного рішення Конгресу (навіть теоретично) і тоді б повстання виглядало би в очах громадськості та міжнародної спільноти цілковитим заколотом. Змовники ж вирішили здійснити виступ за будь–якого рішення Національного конгресу щодо легітимності гетьмана та його режиму, що, у свою чергу, сприяло рішенню П. Скоропадського заборонити проведення Конгресу і схилитися до необхідності заручитися підтримкою офіцераства та «білої» Росії (видати Грамоту про федерацію, яка, однак згодом послужила ідеологічною підпоркою повстання і була однією з головних помилок гетьмана).

Міркування ж П. Скоропадського з цього приводу, як він сам згадував, були такими: «Ще ранком (13 листопада 1918 р., коли на Раді Міністрів розглядалося питання про можливість проведення Національного Конгресу) я отримав увідомлення, що було розкрито весь заколот повстання при арештові начальника частини моєї охорони, полковника Аркаса. З його повідомлення вияснилося, що конгрес конгресом, а повстання все одно вибухне. Ясно, що тут ніякі зміни у складі конгресу не змінили б стану, а разом з тим я боявся, що, ставши на шлях поступок, мені доведеться зробити їх цілу низку, причому я буду у руках людей, які (для мене не було ніякого сумніву) поведуть Україну до загибелі. Інше рішення було – рішуче закрити Конгрес і обпертися у Києві на всі ті офіцерські формування, про які я говорив вище, а якщо доведеться, то оголосити загальну мобілізацію... Я вирішив обпертися на російський офіцерський склад і на свою Сердюцьку дивізію, на котру я за всіх умов розраховував. Для офіцераства російського складу я повинен негайно оголосити федерацію, позаяк мені вуха прожужали, що, якщо це буде зроблено, то весь офіцерський склад стане горою, заради Росії, за гетьманську Україну» [35, с. 308, 305].

Тож 13 листопада Рада міністрів заборонила Конгрес, оголошений до скликання Українським національним союзом². Шляхів до примирення чи можливих кроків до поступок вже не було. Того ж дня організатори збройного виступу призначили «засідання повної Президії Національного Союзу». На засіданні «було доложено про підготовку повстання». План збройного виступу підтримали центральна течія есерів, Селянська спілка, еседеки та самостійники–соціалісти. Есефи ж заявили, що

(чисельність невідома), додавши, що, провівши мобілізацію «можна мати ще 60 полків» (що, вочевидь, все ж таки було певним перебільшенням). Загалом, за словами М. Шаповала, у заколоті готові взяти участь 11 тис. 600 озброєних вояків, а за перший–другий день мобілізації путчисти розраховували поставити під багнети ще 13 тис. 500 вояків. «Загалом рахуємо, – підсумовував він, – на 25000 озброєного регулярного війська, не рахуючи до цього партизанських сил, які й тепер б'ються на Україні і шохвилини прилучаться до нас» [50, с. 49].

² Того ж дня у газеті «Голось Києва» було надруковано наказ головнокомандувача Добровольчої армії ген. А. Денікіна про нібито очолювання ним усіх військових сил колишньої Росії й оголошення мобілізованими усіх офіцерів. Але це виявилось тільки вдалою провокацією (у столиці подекували, що провокацією І. Кістяковського).

вони виступають «принципово проти, але [партія] не буде перешкоджати і перечити» [50, с. 59]. У підсумку присутні усвідомили невідворотність збройного виступу проти гетьманського режиму, а тому постановили «попередити всіх членів Національного Союзу, аби по можливості виїхали з Києва, бо в мент нашого виступу на них впадуть репресії» [50, с. 59].

Увечері того ж дня, 13 листопада, у будинку Міністерства шляхів, у кабінеті урядовця для особливих доручень О. Стокози зібралися: В. Винниченко, А. Макаренко, Ф. Швець, М. Шаповал, О. Янко, генерал О. Осецький, Ю. Чайковський, полковник В. Тютюнник, полковник М. Аркас, П. Дідушок, О. Мицюк, В. Кушнір, П. Андрієвський, полковник Є. Коновалець та І. Кульчицький. Головував В. Винниченко; протокол не вівся. Народа без довгих дискусій постановила підняти негайно всенародне повстання проти П. Скоропадського, а представники УПСР та Селянської спілки висловилися за створення революційного уряду у формі Директорії Української Народної Республіки [36].

До складу Директорії було обрано В. Винниченка, А. Макаренка, Ф. Швеця та П. Андрієвського [50, с. 60–61]. С. Петлюру обрали заочно на майже ультимативну вимогу Січових стрільців. Головою Директорії було обрано фактичного організатора змовницького угруповання й локомотива підготовчих заходів до повстання, соціал-демократа В. Винниченка.

Заколотникам було відомо, що того дня (13 листопада 1918р.) створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ухвалила рішення про невтручання у внутрішні справи українського народу, а тому на згаданому засіданні в ніч на 14 листопада його учасники остаточно відмовилися навіть розглядати будь-які можливості мирного переобрання влади й затвердили план повстання. Відомо також, що перед цим лідер заколотників В. Винниченко у помешканні заступника міністра фінансів України соціал-демократа В. Мазуренка зустрічався з більшовиками Х. Раковським та Д. Мануїльським, де й було остаточно домовлено про початок повстання [3, с. 158]. Крім того, усі учасники тих подій знали, що через протидію Берліна та Відня П. Скоропадський не встиг організувати регулярну армію і коли ці країни зазнали революцій та поразки у світовій війні, влада гетьмана залишилася без надійного захисту.

Прагнучи заручитися підтримкою Антанти, П. Скоропадський змушений був 14 листопада змінити уряд Ф. Лизогуба на русофільський на чолі з С. Гербелем¹. Питання щодо того, як

¹ Одним з перших результатів діяльності новоутвореної Ради міністрів стало проголошення в листопаді 1918 р. проекту нового земельного закону, який був одним з найдемократичніших порівняно з відповідними законами інших європейських держав. Усі великі маєтки мали бути викуплені державою і передані у власність дрібних хліборобів (не більше 25 десятин в одні руки). Не відчуженими залишалися би лише ті господарства, що мали важливе агрокультурне значення, проте розміром не більше 200 десятин. Така політика спричинила вияв незадоволення серед поміщицьких кіл, які так і не

заручитися підтримкою Української державності з боку проросійської Антанти вже кілька місяців не давало спокою гетьманові та його найближчому оточенню, урядовцям та дипломатам². Сам П. Скоропадський ще з середини літа 1918 р. не мав сумнівів у безумовній поразці у Світовій війні Центральних держав.

Саме тому перші спроби встановити контакти з нейтральними державами, а через них з представниками Антанти розпочалися з українського боку ще влітку 1918 року. Зокрема, українське посольство в Берліні займалося не лише, власне, німецькою та центральноєвропейською політикою [8, с. 22–38], а й підтримувало гарні зв'язки з дипломатами нейтральних держав (Іспанії та Нідерландів) [11, с. 219] та сприяло налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії та Грузії з Українською Державою [27, с. 203]. Чи не відряду по прибутті посла Ф. Штейнгеля [9, с. 95–124] до Берліна його відвідали високопосадовці дипломатичних місій Іспанії князь Ф. Радзивілл, представник Фінляндії доктор Г. Гуммерус і Е. Шифф, італійський посол (як приватна особа), колишній посол Росії в Японії, потім у Вашингтоні, барон Розен [44, арк. 10].

Києву вдалося заслати свого представника до Швейцарії, який повернувся в Україну з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді з пропозицією вступити в ділові зносини. Швейцарія пропонувала також відрядити до неї українського офіційного представника й обіцяла направити свого до Києва. Зацікавленість у співпраці з Україною виявили й швейцарські торговельно-промислові кола. Д. Дорошенко писав, що головним на той час завданням української політики було «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ» [16, с. 129; 17, с. 17]. Крім того, гетьманський міністр закордонних справ прагнув домогтися від Німеччини сприяння в питанні «допуску представників самостійної України на мировий конгрес» [12, с. 151].

усвідомили усю переломність історичного моменту. Уряд С. Гербея одразу ж оголосив програму майбутнього політичного курсу Української Держави, основним завданням якого були: робота над возз'єднанням з Росією на федеративній основі, зі збереженням за Україною всіх прав на розвиток державної і національної самобутності; збереження та зміцнення громадського порядку в Україні й припинення більшовицької анархії; оприлюднення в найближчий час закону про Державний Соїм і вибори до нього; проведення аграрної реформи; охорона і покращення умов праці; відміна хлібної монополії і державних цін на хліб; відновлення залізничного транспорту і покращення умов для працівників залізниць [18, с. 3].

² Ще 15 жовтня, по доповіді міністра закордонних справ щодо необхідності повідомити держави Антанти про ставлення Української Держави до Центральних держав та більшовицької Росії, урядом було ухвалено рішення про спрямування українських особливих дипломатичних місій до Великобританії, Франції та США і про надання грошових асигнувань цим посольствам [37, арк. 16].

Увага приділялася також встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них – з державами Антанти [6, с. 120]. Так, у конфіденційному листі від 6 липня 1918 р. до Д. Дорошенка Ф. Штейнгель доповідав про свою розмову тет-а-тет з представником Фінляндії: «Пан Гуммерус висловив побажання про взаємне визнання і утворення тісного контакту між Україною і Фінляндією [...] Я гадаю, Пане Міністре, що Ви цілком підтримаєте сприяюче рішення питання про визнання Українською Державою Фінляндської Держави і вживете заходів щодо утворення між Україною і Фінляндією міцного зв'язку, бо для молоді держави елемент признання має величезну міжнародну роллю. Я з свого боку по одержанню від Вас інструкції, якщо вони, в чому я не сумніваюсь, будуть погожі, вживу всіх заходів щодо найскоршого вирішення порушених питань» [44, арк. 23]. Ішлося й про те, що Фінляндія мала намір повернути на батьківщину 2 тисячі українців – військовополонених, що служили в колишній російській імператорській армії. Як наслідок, вже 20 серпня 1918 р. д-р Г. Гуммерус виїхав до Києва на чолі делегації фінського уряду, про що Ф. Штейнгель заздалегідь повідомляв телеграмою міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка [21, с. 279].

Слід також зауважити, що попри заяви представників урядів Фінляндії, Швейцарії та Швеції про те, що вони погоджуються визнати незалежну Українську Державу й готові були налагодити з нею дипломатичні відносини, проте насправді становище було не таке вже й просте. Адже внаслідок Світової війни Європа поділилася на два воюючих табори, а нейтральні держави не надто квапилися порушити власну рівновагу своєї хиткої недоторканності у цьому протистоянні. Так, наприклад, показовою була позиція Іспанії (і не тільки), посол якої П. де-Барнабе у розмові з Ф. Штейнгелем заявив, що визнання України з боку його держави могло б відбуватися у випадку, «якби одна з держав Згоди особливо Франція, визнала б сучасний стан речей на Україні» [44, арк. 11]. Коментуючи цю заувагу в листі до Д. Дорошенка, Ф. Штейнгель небезпідставно висловив сумнів щодо швидкого визнання Францією Української Держави.

Тим часом на тлі успішного вересневого візиту гетьмана до кайзера, військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими вимальовувалися й зовнішньополітичні перспективи Української Держави. За таких обставин, ускладнених соціально-політичною напругою в Україні, несформованою армією та загрозою зовнішньої агресії з боку як «червоної», так і «білої» Росії, надзвичайної ваги набувала плідна діяльність вітчизняної дипломатії. Усвідомлювали це і у владних коридорах на київських пагорбах, і в українських дипломатичних представництвах. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 р. капітулювала Болгарія, а за нею – Туреччина.

Розуміючи складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій, вже 2 жовтня 1918 р. український посол в Берліні Ф. Штейнгель телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «велительно диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустріне перешкод для окупації України, якщо про це прохати» [12, с. 151]. Телеграма посла мала наслідки: 7 жовтня 1918 р. Рада міністрів постановила вжити усіх заходів і зусиль на усіх рівнях, «аби домогтися у випадкові відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави» (підкреслення моє – П. Г.–Н.) [37, арк. 6–7]. Урядовці також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїздку до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами.

Переймався майбуттям Української Держави після завершення світової війни й український посланець в Австро-Угорщині В. Липинський. В унісон зі Ф. Штейнгелем, він був переконаний, що «для нашої держави можуть скоро наступити дуже скрутні часи» [20]. У своєму листі до Є. Чикаленка В. Липинський ще 3 жовтня запевняв, що Австрія безумовно заключить мир з Антантою, а за нею, розуміється, мусить піти Німеччина. «Се означає для нас – або вивід німецьких [військ] з України – і повну ліквідацію німецьких впливів, або–ж, у всякому разі, як–би війська навіть і осталися на деякий час, сильне зменшення цих впливів. До цього моменту ми мусим дійти приготованими,– наголошував й, водночас, застерігав В. Липинський. – Коли Україну буде в той час репрезентувати теперішній уряд з одного боку і Національний Союз з другого – то наша справа програна. Антанта тоді спиратиметься на всі протиурядові протиукраїнські елементи, і наступить “возсоединеніє”» [20].

Український посол у Відні виклав у тому листі й свій алгоритм розв'язання цієї задачі з кількома невідомими, і з підтримкою якого В. Липинський просив Є. Чикаленка піти до пана гетьмана і представити йому «вагу хвилі і небезпечність ситуації» [20]. Тож, на його думку, слід було зробити так, щобина час завершення війни Антанта вже застала в Україні офіційне національне представництво і реорганізований цим представництвом уряд. Тому, конкретизуючи свої міркування, В. Липинський наполягав на щонайшвидшому скликанні Союму¹ (або, принаймні, його сурогату у формі представництва партій та організацій) та на створенні ділового коаліційного уряду з українською більшістю в

¹ 15 жовтня 1918 р. на засіданні Ради міністрів її голова Ф. Лизогуб повідомив урядовців про лист гетьмана П. Скоропадського, у якому йшлося про своєчасність рішення розпочати розробку закону про вибори до Державного Сейму. Урядом було ухвалено вже найближчого часу розглянути засади, на яких би бути розроблено Акт про вибори [37, арк. 16].

ньому, але й з членством представників росіян і поляків (розуміється, місцевих). «Се спасе Гетьмана як персоніфікацію Української Держави, се перетворить Національний Союз з репрезентації партійної (з котрою ніхто не буде числитись) на репрезентацію національну, і, заприсягаючи до державної роботи росіян та поляків, се відбере від Антанти частину сил, на котрих могла б будуватись протиукраїнська політика», – запевняв він. Однією ж з кінцевих умов коаліційного уряду мусило б бути відступлення від гасла соціалізації (не соціалізму, а тим більше – демократизму). В. Липинський мав надію, що українські опозиційні партії, «поучені гірким досвідом», згодяться на такий компроміс заради збереження державності [20]. Проте, перебуваючи у Відні, посол не знав про амбіційно-агресивні наміри непримиренної ліворадикальної опозиції. Зрештою, невдовзі у цьому переконається і сам П. Скоропадський, коли 24 жовтня погодиться на створення коаліційного з поміркованими соціалістами уряду¹. Проте досить скоро виявиться, що реформування уряду Ф. Лизогуба було даремним й курс на повалення існуючого державного ладу соціалісти таки мають намір втілити у життя, попри певні політичні конфігурації та реверанси з боку гетьмана. Зрештою, хиткий коаліційний кабінет не проіснував й місяця...

Що ж до політики зовнішньої, то В. Липинський, на шляху до «приборкання» Антанти, пропонував прямувати через пошук порозуміння із Польщею. Логіка такої тактики полягала в усвідомленні, що серед політичних кіл держав Антанти як Росія, так і Польща мали багато більше прихильників, ніж Україна. Росія ж, априорі, усі свої впливи вживатиме проти державної України, проте коли під крилом Антанти до процесу долучиться і Польща, може настати російсько-польське порозуміння коштом України. Відтак, діючи наввипередки, Україна мусила б розбити той російсько-польський союз в Антанті, відтягнувши Польщу на свою сторону (позаяк на прихильність Росії сподіватися було годі). Відтак, резюмував В. Липинський, українці матимуть: «1) Гетьмана, 2) діловий коаліційний кабінет, 3) національне офіційне представництво і серед Антанти згоду Польщі за нашу самостійність і її піддержку, то пожертвувати цим всім для «єдиної і неделімої» Антанта не зважиться» [20]. Зближення ж з поляками можна було розпочати, як на його думку, у перебігу запланованого скорого початку роботи міжнародної комісії у справі Холмщини по ратифікації миру Австрією. Утім, перспективи реалізувати таку комбінацію також виявилися примарними: комісію з холмського питання так і не було скликано, а внаслідок швидкоплинного розвалу Австро-Угорщини в Західній Україні розгориться кривава українсько-польська війна...

Тим часом, шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив

¹ У перебігу торгів щодо створення коаліційного уряду, В. Винниченко вимагав для соціалістів, насамперед, три ключових посади: голови Ради міністрів, міністра внутрішніх справ та військового міністра.

дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, до Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж та Ясси. У цей час Рада міністрів здійснює обнадійливий превентивний дипломатичний хід й оголошує про міжнародний нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 р. у бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіляко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітету України» [12, с. 151]. Наступного дня, 17 жовтня 1918 р., Австро-Угорська імперія розпалася й перетворилася на «Союз Держав»². У Німеччині швидко насувалася демократизація.

Дипломатичне представництво в Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництва дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їхньої згоди на переговори з українським урядом. З цього приводу міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами» [12, с. 152]. Ось чому 22 жовтня 1918 р. Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна [14, с. 54], а звідти – до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр В. Орландо [15, с. 58].

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрічав увесь склад українського Посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч з німецьким колегою В. Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до того часу, поки Україна сама буде спроможна створити власну армію [17, с. 364–366]. Утім варто зауважити, що зрештою Берлін все ж таки вирішив вивести свої війська з України, хоча чимало впливових діячів, особливо серед військових, не підтримували цього заходу (зокрема, проти негайного виводу війська виступали генерали Е. Людендорф, М. Гофман та В. Гренер). Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також Г. фон Буше-Гадденгаузенай

² Тоді ж, 17 жовтня 1918 р., дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни в зв'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», російські партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів-власників, інші русофільські угруповання.

Новака¹, голову Райхстагу й деяких послів². Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф. Р. Штейнгель досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчутти саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу» [17, с. 364–366].

У цей час (наприкінці жовтня 1918 р.) у гетьманському палаці усвідомлювали, що внутрішньодержавне становище є загрозливим, проте воно ще не вважалося катастрофічним. У київських владних колах були погано повідомлені про становище Західного фронту світової війни й не мали чіткого уявлення про подальші геополітичні плани Антанти. Щойно призначений посланцем до Вашингтону в США І. Коростовець згадував про тогочасні міркування з цього приводу в урядових колах: «Міністр Закордонних Справ Дорошенко був у від'їзді, його ж заступник Палтов, як мені сказали, пропонував Урядові звернутися до Держав Антанти, з заявою, що Україна, як нейтральна країна, не може бути об'єктом і місцем військової акції. Такий виступ мені здався не до речі, про що я сказав Товаришу Міністрові Закордонних Справ Палтову, порадивши звернутися до Держав Антанти з пропозицією встановити ділові взаємовідносини, що були порушені німецькою окупацією.

В той час я був уже призначений Посланником України в Вашингтоні, що було опубліковано в офіційному «Державному Віснику». Разом зі мною були призначені – Г. Антонович як радник і пп. Гасенка, й Шумицький як секретарі. Ці люди не мали дипломатичного досвіду, але Гетьман бажав оточити націоналістами мене – дипломата московської школи.

Здавалося, що після всього того, що я бачив у Петербурзі й Фінляндії і спробувавши вже зміни революційних подій, мені треба було б швидше виїздити, особливо ж маючи на увазі пораду мого секретаря Т-енка, що був у зносінах

¹ 16 липня 1918 р. у Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше-Гадденгаузен у присутності австро-угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє-Шіллінгсфюрста спалив український оригінальний примірник Тасмного протоколу щодо статусу Галичини між УНР та Австро-Угорщиною, укладеного додатково до Берестейського мирного договору [55, с. 24]. Свого часу член делегації Центральної Ради М. Любинський 24 лютого 1918 р. у Бересті передав цей Тасмний протокол Ф. Візнєру та німецькому послу в Австро-Угорщині Ф. Розенбергу, який відвіз документ до Берліна. Сьогодні оригінал австро-угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві (у підрозділі: Державний архів Дому та Двору – архів Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини).

² Тим часом Антанта переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 р. французький посланець у Яссах граф Сент-Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим-небудь виявив переміну германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продикували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада у Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада було підписано Комп'єнтське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.

з націоналістичною опозицією і знав про ті виступи, що готували проти Гетьмана Петлюра та Винниченко. На жаль, я не надавав значення його словам і трохи забарився, аби прийняти ще участь у нараді Міністерства Закордонних Справ і спробувати своїм досвідом і особистими зв'язками допомогти Урядові Гетьмана.

При слідуєчому побаченні з Гетьманом Скоропадським, він мені сказав, що чув про мою пропозицію прискорити зв'язок з Державами Антанти, що вважає цей крок бажаним. Палтов, що був при цьому присутній, зауважив, що маючи на увазі зв'язок наш із німецько-австрійським бльоком всяка спроба зближення з Антантою буде відхилена. До того ж, додав він, нема кому доручити подібні перемови, хіба що за цю справу візьметься пан Коростовець. Його, як бувшого російського посланника, мабуть приймуть та вислухають» [23, с. 294–296]. Тож було вирішено, що І. Коростовець перед від'їздом до США відвідає румунські Ясси, де проведе відповідні перемовини з тамтешніми представниками держав Антанти та румунським урядом (Бухарест тоді ще перебував під контролем австро-угорського війська).

Сам же П. Скоропадський 24 жовтня урочисто відзначив півріччя свого гетьманування й перебував у стані, сповненому надій та сподівань (німецькі війська ще перебували в Україні, контакти з Антантою та нейтральними державами поволі налагоджувалися, коаліційний уряд з лівою опозицією якраз того дня було сформовано). «В якому райдужному настрої я був, і здавалось, справи складалися добре», – згадував гетьман про ті миті [35, с. 291]. Принагідно варто зауважити, що ще наприкінці вересня 1918 р. П. Скоропадський говорив тому ж таки І. Коростовцю про своє намагання «утворити державну організацію України й припинити розвиток анархії». «Для цього треба безумовно створити з України цілком окрему державу – не з ненависти до Москви, але з історичної konieczности. Ані союз, ані федерація з Москвою – неможливі», – наголошував гетьман [23, с. 294]. При цьому він зауважив: «Організуючи Україну для самостійного життя, я сповняю свій патріотичний обов'язок супроти моєї Батьківщини, а зовсім не змагаю до особистих цілей і не виконую тих чи інших чужих директив. Але, звичайно, я мушу рахуватися з фактом німецької окупації та зі зобов'язаннями, що були прийняті попереднім урядом Центральної Ради» [23, с. 294].

Невдовзі, 4 листопада, І. Коростовець разом із кн. С. Путятініним прибув до Ясс, де в українському консульстві зустрівся з надзвичайним представником гетьмана В. Дашкевичем-Горбацьким та генеральним консулом К. Чоботаренком, який водночас був тісно пов'язаний з антигетьманським підпіллям в Україні. У Яссах І. Коростовець відвідав румунських міністрів і через старі дипломатичні зв'язки (зокрема, через колишнього російського посланця С. Поклевського-Козела, французького військового агента Маркіза де Белльоа та сербського посла І. Анастасієвича) домігся улаштування побачення з послами

Великобританії, Франції та США. Виявилось, що незадовго до цього до Ясс прибула російська делегація з колишніх членів Государственных Ради і Думи (В. Гурко, В. Демченко, П. Мілюков, О. Кривошеїн, В. Рябушінський, Н. Шебеко, К. Кровопусков, кн. А. Куракін, О. Меллер-Закомельський, В. Шульгін та ін.). Делегація прохала Антанту не визнавати гетьманський режим (як сепаратистський і зрадницький) та українську державність, а натомість надати допомогу у відновленні єдиної та неділимої Росії. Йшлося й про нагальну потребу військової окупації півдня України. У поданій делегацією спеціальній записці з цього приводу наголошувалося, що «з українцями недопустимі ніякі розмови, бо само поняття «український народ» вигадано німцями. Офіційне визнання слів «Україна» і «українці» неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря» [16, с. 284].

7 листопада у французькому консуляті відбулося побачення І. Коростовця з сером Г. Барклаєм і Сент-Олером та з американським представником Веліка з метою з'ясувати ставлення держав Антанти до питання визнання України й установа з нею ділових взаємовідносин, проте ті заявили, він є для них не більше, ніж приватною особою. Тим не менш, опісля розмови посли пообіцяли передати її зміст в офіційні Париж і Лондон. Проте вони апріорі зауважили, що це все ж не означає ведення переговорів з Україною або визнання останньої, позаяк вважають її за частину Росії, яка в їхніх очах залишилася союзницею Антанти. Наприкінці довгих і нелегких перемовин, І. Коростовець, зрештою, змушений був заявити про доручення йому П. Скоропадським повідомити, «що Гетьман готовий відмовитися від влади, коли це допоможе справі й облегчить становище його Батьківщини», на що Сент-Олер зауважив на вимозі скласти інший український уряд, де б германofilів змінили особи антантофильського спрямування [23, с. 295].

Провів І. Коростовець розмову і з французьким консулом в Києві Е. Енно, який мав неабиякий вплив на посла своєї держави. Як засвідчував гетьманський представник, цей французький нібито фахівець з російсько-українських справ «не бажав вживати навіть назви Україна й край цей називав «Южною Руссю»». Суть його міркувань полягала у тому, що Україна взагалі не має власної історії, ані мови, ані чогось такого, що відрізняло б її від решти Росії. Е. Енно стверджував, що т.зв. українське питання було штучно створене Австро-Угорщиною та Німеччиною, що стояла за її спиною, які прагли, аби поділивши Росію, облегшити в такий спосіб захоплення її Центральними державами й таким чином створити новий фронт проти Антанти. При цьому французький консул, повноваження якого були доволі невизначеними й сумнівними, категорично й зверхньо заявив І. Коростовцю, що уряд гетьмана «мусить бути усунений й замінений об'єднаним російським урядом» [23, с. 297–298]. Фактично ж то був неприхований ультиматум П. Скоропадському й гетьманський посланець,

звісно ж, негайно передав його своєму патронові до Києва.

Більше того, французькі представники в Яссах запевнювали І. Коростовця «з приводу оборони України від большевиків, що в речинець між уходом німців і приходом союзників будуть вжиті спільні заходи як на півночі, так і на Сході з боку Добровольчої Армії. Мені підкреслили, що союзники чекають на те, що українські війська об'єднаються з локальним елементом решти Росії, цебто з Добровольчою Армією, військами Дону, Кубані, Сибіру для відпору большевиків. При умові виконання цього побажання, було обіцяно послами, що Антанта прийде на поміч Україні. Розмір і характер допомоги буде з'ясований військовим командуванням» [23, с. 297–298]. Усе це також було доведено до відома гетьмана та уряду Української Держави.

9 листопада 1918 р., у день, коли у Райхстазі розглядалося питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу вірчі грамоти. Протягом 20–25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II у тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності [52, с. 282]. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини [17, с. 370]. По третьому дні німецької революції Д. Дорошенко виїхав з Берліна до Швейцарії, щоб розпочати переговори з представниками Антанти. Однак коли він прибув до Берна, то дізнався про кардинальні зміни, які відбулися в Україні.

Того ж дня (9 листопада) П. Скоропадський отримав від посла України в Німеччині Ф. Штейнгеля термінове і докладне повідомлення про революцію у Німеччині й позбавлення престолу кайзера Вільгельма II. Тоді ж гетьманові передали й прокламацію опозиційного УНС про скликання ним 17 листопада Українського Національного конгресу, що неприховано означало на намір лівих сил легітимізувати таким чином повалення гетьманського режиму.

Сам П. Скоропадський з цього приводу відверто написав у спогадах: «Нарешті, настало 9 листопада, день, який я завжди вважав останнім днем мого Гетьманства». Тим не менш наступної днини (10 листопада) гетьман у своїй Грамоті «До всіх громадян України» закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини і спокою, наголошуючи, «що порушати в ці дні звиклий хід державного життя навіть з найкращими замірами було б те саме, що наражати нашу країну на велику небезпеку, а може бути, не дай Боже, і на загибель» [31]. Після цих слів, які за іронією подій виявилися пророчими, гетьман висловив сподівання на розуміння ситуації громадянами, одночасно попереджаючи, що в його «розпорядженню маєтсья достаточна сили, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку» [31].

11 листопада 1918 р. Німеччина, підписавши у Комп'єнському лісі перемир'я з державами Антанти, фактично оголосила про свою капітуляцію у Першій світовій війні¹. У новій ситуації збільшується й тиск на П. Скоропадського не тільки з внутрішнього боку, але й із зовнішнього.

На середину листопада 1918 р. внутрішня ситуація в Україні вкрай загострилася. Насувалася урядова криза, записка дев'яти міністрів про необхідність зміни юридично-державного статусу країни та її зовнішньополітичної орієнтації поставили державу та її політичну еліту на межу розколу. У ніч з 13 на 14 листопада активні дії розпочала й радикальна соціалістична опозиція, яка створила т.зв. Директорію. З огляду на події, що склалися, П. Скоропадський опинився між «молотом та ковадлом» історичної круговерті й фактично у патовій ситуації, де кожен крок вів до розпалення внутрішньополітичної пожежі. Один із них гетьман здійснив, коли 14 листопада оголосив Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією. Того ж дня він доручив С. Гербелью скласти новий Кабінет міністрів – без германофілів і самостійників та налаштований проросійськи та проантантівськи. Цей уряд мав бути тимчасовим, до з'ясування відносин з Антантою.

Зрештою, 14 листопада 1918 р. світ побачила Грамота гетьмана всієї України, яка увійшла до історії як «Грамота про федерацію України з Росією». У грамоті цій, зокрема, зазначалося:

«Перемир'я між Німеччиною й Державами Згоди заключено. Найкривавіша війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин багатострадалної Росії на долю України випала порівнюючи більш щаслива доля. При дружній допомозі Центральних Держав

¹ 9 листопада 1918 р. газета СДПН «Форвертс» опублікувала заяву, в якій йшлося: «більшість (берлінського) гарнізону, з їх гарматами та артилерією, ставлять себе в розпорядження Робітничо-Солдатської Ради. Це рух скеровується Німецькою соціал-демократичною партією і Незалежними соціал-демократами». Тоді ж Макс Баденський усвідомив, що утримати владу буде вже неможливо і для збереження порядку її слід якомога швидше передати помірним соціал-демократам. Опівдні 9 листопада він, за власною ініціативою, оголосив про зречення кайзера від обох престолів (пруського та імперського) і передав свої повноваження вождю соціал-демократів Ф. Еберту. Після цього товариш Ф. Еберта по СДПН, держсекретар в уряді Макса Баденського Ф. Шейдеман оголосив про падіння монархії і проголосив Німеччину республікою. 10 листопада Загальні збори берлінських робітників і солдатських рад (Vollversammlung der Berliner Arbeiter – und Soldatenräte), обрали тимчасові органи державної влади – Виконавчу раду робітничих і солдатських рад Великого Берліна (Vollzugsrat des Arbeiter- und Soldatenrates Groß-Berlin) і Раду народних уповноважених.

Остання складалася з представників СДПН і більш лівої Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини. Головами Ради народних уповноважених (Vorsitzendes Rates der Volksbeauftragten) стали соціал-демократ Ф. Еберт і незалежний соціал-демократ Г. Гаазе. Кайзер, що все ще знаходився у своїй ставці в Спа, після отриманого від В. Гренера запевнення в неможливості відновлення монархії, ввечері 10 листопада виїхав до Нідерландів, де й відрікся від обох престолів 28 листопада 1918 р.

вона зберегла спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись із великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалася допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і підтримуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені та пригноблені большевицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанським і Терським Козацтвами. На тих принципах, які – я вірю – поділяють усі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії.

Восягненні цієї мети лежить запорака добробуту як усієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що цій святій патріотичній справі ви, громадяни й козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну й могутню підтримку.

Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання» [29, с. 163–164].

Згодом сам П. Скоропадський у жовтні 1920 р. так пояснював кореспондентові швейцарської «Gazette de Lousanne» леймотив такого свого суперечливого та неоднозначного акту: «Союзні місії ставили мені умови, які зводилися до вимоги федерації з Росією. Я дуже добре розумів небезпеку, що виникла з подібного політичного домагання, але змагаючи перш за все до вищої мети – утримання ладу в Державі, яку я збудував, я мусів всупереч власній волі схилитися перед вимогою союзників і проголосити федерацію з Росією» [54].

У день виходу федеративної Грамоти гетьмана Директорія у Білій Церкві, підтримана розквартированими в місті Січовими стрільцями, заявила про перебирання верховної влади в країні на себе, необхідність нищення «доценту» гетьманської влади, а самого П. Скоропадського було оголошено «поза законом».

Наступного дня, 15 листопада, уряд заслухав і прийняв пропозицію голови Ради міністрів С. Гербеля «довести до відома представників держав Згоди в Яссах, випущене від Ради Міністрів урядове повідомлення і просити їх надіслати на Україну свого дипломатичного представника і військові частини» [37, арк. 45–45зв]. Виробити зазначений текст було доручено новому міністрові закордонних справ Г. Афанасьєву. У запиті, зокрема, мало би йтися про прохання спрямувати в Україну дипломатичного представника Антанти (хоча би в ранзі генерального консула), а також два батальйони військ для Києва і два батальйони для Одеси.

За кілька днів про гетьманську федеративну Грамоту та про утворення нового проантантського уряду С. Гербеля телеграмою з Києва дізналися у Яссах. У повідомленні також додавалося про співпрацю антигетьманських заколотників–соціалістів з більшовиками й зазначалося, «що сили повстанців невеликі, що німці ставляться до руху байдуже й що прихід невеликого відділу може змінити напрямок подій і спинити розвиток повстання» [23, с. 300]. І. Коростовець негайно передав ці відомості Маркізу де-Белльоа, проте західні держави–переможці вже переймалися власними повсюдними проблемами.

Наступною телеграмою гетьман відкликав свого посланця до Києва. «У моїм купе перед від'їздом несподівано з'явився Антонович, котрий був призначений Гетьманом, як мій радник при Українському Посольстві в Америці, – згадував І. Коростовець. – Я дуже здивувався, побачивши його в Яссах. Антонович признався, що прибув до Ясс, щоб переконувати союзників не визнавати Гетьмана й підтримувати бунтівничу Директорію. З його слів виходило, що дипломати Антанти його дуже ласкаво прийняли й одобрили почини тих, що його послали. Таким чином і тут була якась подвійна бухгалтерія й шпигунство. Я міг тільки усміхнутися своїй наївності й поздоровити Антоновича з його «дипломатичним мистецтвом», але додав – «коли повалите Гетьмана Скоропадського, то надовго загальмуєте утворення Української Держави». Цей Антонович був, як здається, ідейна людина й український патріот, але крайній утопіст і знаходив, що віроломство, навіть зі своїми – одна з форм дипломатії» [23, с. 300–301].

Через крутоверті тогочасного міжнародного становища в Європі та трансформації її повсюдної державографії, як і у зв'язку із внутрішньою загрозою соціальної революції, вкупі з вибухом військово–політичного заколоту, гетьманові П. Скоропадському, під шаленим тиском численних потужних і докочаних історичних факторів, довелося кардинально й поспішно змінювати проголошений раніше вектор зовнішньої політики Української Держави й вдатися до відчайдушної спроби через оголошення зміни її міжнародного статусу, аби спробувати здобути не лише прихильність до України альянтів–переможців у світовій війні, але й зберегти її державний суверенітет.

Прихильність Антанти до ідеї єдиної Росії, а також реальна небезпека більшовизму за умови відсутності боєздатного українського війська примусили гетьмана до активізації дій щодо створення єдиного антибільшовицького фронту. Швидкоплинність і непередбачуваність подій вже не давали ані часу, ані змоги створити армію чи організувати військовий блок України з Доном, кавказькими народами та прикавказькими козаками, який виношувався гетьманом раніше. Українські ж збройні формування були нечисельними і ненадійними та небезпідставно підозрювалися гетьманськими спецслужбами у змові з радикальними соціалістами та плануванні перевороту проти режиму П. Скоропадського.

Однак власних сил, щоби приборкати заколот, у гетьмана було замало, тим паче, що соціалісти вже роздмухували вогнище народного повстання, а на півночі готувалося ще й більшовицьке вторгнення. П. Скоропадський шукав союзників. Ними могли стати лише Дон, Добровольча армія та країни Антанти як гаранті суверенітету Української Держави. Але саме цього потенційні союзники й не бажали. Вихід гетьман знайшов у проголошенні 14 листопада 1918 р. федерації з «білою» Росією, якої як держави на той час навіть не існувало. «У цій федерації, – як було зазначено у Грамоті гетьмана, – Україні належить одне з чільних місць» [29, с. 163].

Карколомність військово–політичної ситуації потребувала швидких, адекватних і рішучих дій. Виявилось, що ані гетьман, ані його оточення не були готові до таких різких і, головню, радикальних перемін у вкрай стислий час. Тож колишній бойовий генерал П. Скоропадський фактично розгубився й підпав під вплив русофільської частини свого оточення, яке досить легко навіяло йому віру в те, що за таких умов лише Антанта, а отже й «біла» Росія (читай – Добровольча армія Збройних сил Півдня Росії та нашвидкуруч сколочені загопи російських офіцерів–добровольців у Києві), стануть на мент запорукою порятунку Гетьманату. Проте задля цього слід було переглянути статус Української Держави. Як наслідок, 14 листопада гетьман підписав Грамоту про федерацію з Росією, що остаточно позбавило його будь–якої підтримки навіть з боку українських консервативних кіл. При цьому слід взяти до уваги, що у попередній грамоті, виданій П. Скоропадським лише чотири дні перед тим, у словах гетьмана не було навіть і натяку на будь–яку зміну статусу суверенітету Української Держави чи про перспективу певних федералістських тенденцій тощо. Тож, вочевидь, хтось і щось таки сильно й кардинально вплинули на позицію гетьмана і, до того ж, у доволі стислий відрізок часу...

Вважаю, тут слід зробити невеличкий відступ і зазначити, що П. Скоропадський таки мав до певного часу сподівання, що Антанта змусить німців надати йому допомогу у боротьбі з заколотниками, а в подальшому, очевидно, все ж і забезпечить самоврядний статус гетьманської України щодо Росії. На яких умовах – зараз годі

розмірковувати, оскільки історики поки-що не мають на руках конкретних документів чи таємних угод з цього приводу. Разом з тим відомо, що П. Скоропадський все ж не вірив у перемогу німецької зброї у світовій війні і як колишній бойовий російський офіцер, природно, не бажав цього. Про що й не раз писав у своїх спогадах. Відомо також і те, що він, під маскою налагодження економічних відносин, намагався через нейтральні країни встановити контакти з державами Антанти, а також і про відрядження ним у Ясси спеціальної місії з цього приводу, про що вже йшлося вище.

Утім існують свідчення, що заслуговують на довіру, про те, що П. Скоропадський вже під час перших місяців свого гетьманування все ж таки мав не лише налагоджені глибоко утаємничені контакти, але й певні попередні домовленості з представниками країн Антанти, а саме – з французами та англійцями. І надзвичайно переймався їхньої конфіденційністю й, можна навіть сказати, боявся витоку будь-якої інформації чи то чуток з цієї теми.

Так, зокрема, начальник особистого Штабу гетьмана Б. Стеллецький згадував, у контексті операції щодо арешту групи соціалістичних діячів (у тому числі й С. Петлюри) наприкінці липня 1918 р., що у список осіб, належних до затримання, який особисто надиктував йому П. Скоропадський, офіцер політичного відділу німецького Генерального штабу в Україні додав ще кілька прізвищ. Ці особи були цілковито невідомими начальникові Власного Штабу гетьмана, але коли він приніс доповнений папір П. Скоропадському, той власноруч викреслив з доданих німецьким офіцером прізвищ двох осіб, категорично заборонивши їх чіпати. Начальник Власного Штабу голови держави, у свою чергу, передав виправлений гетьманом список до штабного Осібного відділу й арешти було здійснено у ту ж ніч і без зайвого галасу. Але при цьому Б. Стеллецький, не надавши важливого значення незначному виправленню у списку, забув про існування другого його примірника, який залишався у німців і до якого не було внесено правок гетьмана.

На ранок дня, в ніч на який відбулися арешти відзначених осіб, про що й було відзвітовано начальником Осібного відділу, начальник Власного Штабу гетьмана доповів П. Скоропадському, що затримання усіх осіб відбулося без інцидентів й що арешти було здійснено навіть раніше за попередньо визначений термін. За годину-другу гетьман телефоном викликав до себе Б. Стеллецького. Той залишав П. Скоропадського у стані близькому до істерики. Гетьман запевняв, що тепер він загинув («погиб»). Коли ж той дещо прийшов до тями, то з'ясувалося, що з учорашнього списку він викреслив такого собі лікаря «Х», який був його особистим агентом у зносинах із французами. Гетьман з хвилюванням сказав Б. Стеллецькому: «Адже Ви маєте зрозуміти, що я не можу обмежуватися одними німцями; що буде зі мною якщо французи їх переможуть? Я повинен підготувати себе в цьому напрямкові шляху» [48,

арк. 112–114]. Нагадаю, що то був лише липень 1918 року.

Тож негайно було викликано начальника Осібного відділу Д. Бусла, якому було наказано терміново виправити становище. Виявилось, що той утаємничений лікар-агент не був заарештований лише через щасливу для себе (й, очевидно, для гетьмана) випадковість, бо тієї ночі він перебував у свого приятеля у Межигір'ї. Проте німці вилучили з його помешкання усе листування. Тож, начальник Осібного відділу Власного Штабу гетьмана змушений був навідатися до німців і під виглядом ознайомлення з документами, просто викрав листи, що компрометували П. Скоропадського.

У зв'язку з антантівськими заходами гетьмана стався іще один випадок. Одного ранку до коменданта гетьманського палацу К. Прісовського залізнична варта (поліція) привезла молодика, у якого не було жодних документів і який на київському вокзалі зчинив галас, що у нього поцупили скриню, в якій він віз із Петрограда варення особисто для гетьмана України. Чоловік наполегливо вимагав, аби його допустили до П. Скоропадського, якому той має повідомити дещо важливе.

Гетьман доручив начальникові свого Штабу з'ясувати у чому справа. У розмові зі Б. Стеллецьким молодик повідомив, що він є англійцем, якого до П. Скоропадського відіслав британський консул із таємним документом. Документ цей він заховав в одну з банок із варенням, яку й було вкрадено на київському залізничному вокзалі. Чоловік сказав, що за ним постійно стежили, а отже він боїться, аби ця поцуплена скриня з варенням не потрапила до рук німців. Зміст документа йому відомим не був, але, додав посланець від англійського консула в Петрограді, він лише знає, що бажання П. Скоропадського буде виконано. Що то було за бажання – йому, знову ж таки, було невідомо. Після цього англієць попрохав знайти спосіб якимось чином таємно повернути його до Радянської Росії, звідки він добереться до Великої Британії.

З огляду на ці два випадки, видно, як логічно виснував начальник особистого Штабу гетьмана, що П. Скоропадський далеко не був сліпим прихильником німців, але таємно підтримував зносини з французами та англійцями [48, арк. 114–116]. Варто також зауважити і на тому, що начальник Штабу німецьких військ В. фон Гренер, який залишив Україну 26 жовтня 1918 р., згодом, будучи вже экс-міністром Райхсвера Ваймарської Республіки, 20 грудня 1932 р. в одному з інтерв'ю зізнався, що підозрював міністра МВС І. Кістяковського та гетьмана П. Скоропадського у проантантських симпатіях й, зокрема, також боявся, що гетьман перейде на бік Антанти, як тільки справи Німеччини погіршаться [1, арк. 78–70].

Отже, цілком імовірно, що обставини випуску гетьманом Грамоти про федерацію з неіснуючою «білою» Росією зовсім не є банальною поспішністю (слабістю чи недалекістю) П. Скоропадського, а мали під собою певні обмовки, розрахунки чи навіть гарантії як для Української Держави

взагалі, так і для гетьмана особисто. Ретельному додатковому прочитанню (між рядків) мусить бути піддана дослідниками й сама Грамота, у тому числі й, наприклад, фраза про те, що у тій федерації Україні мало належати одне з чільних місць. Що малося на увазі й на яких паритетах з Росією? І чи не надто спрощено сучасні дослідники розглядають й оцінюють усі явні та приховані обставини та підтексти як видання, так і змістовно-сенсового навантаження тієї т.зв. «федеративної» Грамоти, навіть попри її від'ємну роль у репутації П. Скоропадського та подальших наслідкових чинників для нього самого і для держави. Так само варто звернути увагу й на те, що у той час, коли супротивники гетьмана, майстерно маніпулюючи її текстом, вдало використали факт появи Грамоти на свою користь, соратники П. Скоропадського не вбачали у ній ліквідації чи загрози державності. Вони розглядали її видання як вимушений акт політичної тактики в нових умовах світового і внутрішньоукраїнського розкладу сил.

Адже не дарма ж посол України в Німеччині Ф. Штейнгель у своїй телеграмі з Берліна у Берн до екс-міністра іноземних справ Д. Дорошенка від 18 листопада 1918 р., повідомляючи зі слів О. Палтова про заборону Національного конгресу, призначення нового уряду і заколот Директорії, телеграфував йому також буквально наступне (переклад з німецької): «Гетьман видав послання під заступництвом Росії на федеративних принципах, причому Україна зберігає свій суверенітет» [45, арк. 20–21]. Що розуміли під цим і на що розраховували саме у тогочасні саме ті, хто тією Грамотою намагався у несприятливій партії повернути такий тактичний федеративно-політичний гамбіт з огляду на стратегічну перспективу збереження державного суверенітету України за тотальних умов її всебічного (з геополітичного ракурсу) заперечення в купі з намаганням підірвати її сталість ще й з середини?

Пізніше, до речі, коли директоріальна Верховна слідча комісія УНР з розслідування діяльності уряду П. Скоропадського допитувала у січні 1919 р. ув'язнених гетьманських міністрів, то усі без винятку заарештовані персони рішуче відхилили звинувачення у своєму прагненні зашкодити українській державності та українському народові. Що ж до питання приєднання України до Росії, що нібито мало відбутися внаслідок видання гетьманом «федеративної» Грамоти 14 листопада та установа нового уряду на чолі з С. Гербелем, то сам він категорично запевняв, що «приєднати Україну до Московської Народної Республіки не збирався, а працював винятково на користь України» [40, арк. 62]. Не визнав себе винним й товариш (заступник) міністра внутрішніх справ С. Варун–Секрет, який доводив слідчим логічний і причинково-наслідковий погляд, що «за наявного розколу і розвалу Великої Росії було би навіть злочинно домагатися об'єднання з нею України, було би злочинно, позаяк вона би розчинилася в морі великоросійської руїни» [40, арк. 21]. Абсурдом називали звинувачення у антидержавній

діяльності й в намірі приєднати Україну до Росії також й інші урядовці (В. Науменко, М. Гаврилов, В. Рейнбот).

Дещо більше сказав міністр фінансів А. Ржепецький, який зауважив, що він «жодним чином не міг прагнути до підкорення України російській владі, вважаючи, що Українська Держава має свій уряд, свій Соїм і свої державні установи, що стосується федерації, то я вважаю, що рішення цього питання мало бути оголошене Соїмом, до швидкого скликання котрого ми і прагли» [40, арк. 57].

Невдовзі, коли у березні 1919 р. урядовців (С. Гербеля, В. Рейнбота, С. Варун–Секрета, М. Гаврилова, Ю. Ненарокова, окрім А. Ржепецького) перевезли з Проскурова до Кам'янець–Подільської губерніяльної в'язниці, вони звернулися з колективним листом до Директорії. У цьому листі, написаному 13 березня 1919 р. власноручно С. Гербелем (з підписами усіх п'яти в'язнів), гетьманські урядовці, між іншим, торкнулися й питання т.зв. федералізації з Росією. «Не маючи можливості розраховувати постати найближчим часом перед судом, ми змушені торкнутися і сутності висунутого нам звинувачення. Нас звинувачують у тому, що ми прагнули применшити самостійність Української Держави, схилившись до федерації з Росією... Перш за все необхідно твердо встановити, що ця самостійність і незалежність не була до сих пір встановлена у тій законній формі, тими установчими актами, котрі були б беззаперечними і визнаними іншими державами... Гетьманський уряд ні на одну хвилину не вважав себе виразником Верховної влади народу, готуючи скликання установчого Соїму у лютому 1919 р. ...Ці акти [законодавчі акти Української Держави. – П. Г.–Н.] є лише виразом думок і не закладають у собі законодавчого імперативу... Слід міркувати, що незгода і розбіжність у політичних поглядах не може бути ні караємо, ані переслідувано...

Гетьманському урядові не може бути поставлено в провину жодного акту, який відмовляв би очікуваному народному представництву у шляху і можливості вільно встановити ті чи інші нові форми політичного та соціального ладу України... Для правильної оцінки політики Гетьманського уряду необхідно взяти до уваги і міжнародне становище, що сформувалося, він ясно віддавав собі звіт, що у політиці, і надто в міжнародній, зайняття непримиренної позиції за відсутності військової сили, тягне за собою неминучий крах. Залишається відповісти ще на докір, що пролунав у пресі та на Трудовому Конгресі, у тому, що Гетьманський уряд не бажав аграрної реформи ... Уряд не брав на себе сміливості остаточного вирішення аграрного питання, вважаючи, що на його обов'язку лежить лише ретельна підготовка законопроекту, що підлягає потім обговоренню Сеймом, для цього і створено було особливу нараду за участі представників громадських організацій... Ми не хочемо припустити думки, що в справі нашого арешту діють не об'єктивні причини, а особисті; ми хочемо вірити, що негідне відчуття помсти

виключено з числа мотивів, що перешкоджають нашій свободі. Ми, зрештою, маємо надію, що будуть взяті до уваги як наш вік, так і ті наслідки, які виявилися результатом фізичних і моральних переживань людей, що не мають на своїй совісті злочинних дій» [40, арк. 236–241].

Отже – Сойм. Таким чином «федеративна» Грамота була нічим іншим як політичною декларациєю, тактичним реверансом на догоду Антанті та ні до чого не зобов'язуючою приманкою для російського офіцера, ласого до лейби «Росія», що було так потрібне саме у той критичний час П. Скоропадському. Проте де-юре, у невизначеному майбутньому, все мав вирішити парламент (Сойм). І не факт, що в тому майбутньому питання федерації взагалі б постало на порядку денному. То ж виходить, що оголошена «федерація» була нічим іншим як лише гіпотетично-політичним припущенням з огляду на хвилеву активізацію російської теми. При цьому варто пригадати й те, що у III Універсалі Центральної Ради, попри проголошення УНР, також йшлося про федерацію з неіснуючої Російською Республікою [39, арк. 9]. Більше того, подібне було занотовано і в самостійницькому IV Універсалі Центральної Ради УНР від 22 січня 1918 р., у якому, зокрема, зазначалося, що майбутнім Установчим збором – «сьому ж найвищому нашому органі належатиме рішення про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави» [47, арк. 2].

Тож, вочевидь, то була задумана багатоходова комбінація з порятунку великої гри і держави, що з певних як суб'єктивних, так і об'єктивних причинково-наслідкових чинників елементарно не спрацювала, або ж політичні гравці виявилися недолугими майстрами. Можливо вона й взагалі не мала алгоритму свого розв'язання, проте «федеративний» хід видавався тоді єдино можливим і відтак був політичним блефом – доречним, проте запізним. Не виключено, що й взагалі зайвим у тій геополітичній партії.

Доволі цікавим і пізнавальним з цього приводу є лист П. Скоропадського, писаний вже на вигнанні в жовтні 1919 р. до М. Могилянського, у якому автор пояснює свої погляди щодо зовнішньополітичних уподобань тих часів. «Мене усі неухильно виставляють якимось ярим германофілом. Я такий же германофіл, як і франкофіл, просто русофіл, що бажає відновлення Росії. Уся різниця між моїми супротивниками і мною полягає в тому, що вони незрівнянно більше, ніж я, «філи» або Entente'и або Німеччини, а по тому я достеменно не вірю у можливість відновлення Росії колишньої, а вважаю, що вона повинна бути за національностями автономною, позаяк створити цю Росію, єдність котрої спиралася би тільки на багнети і на жандармерію, немисливо й небажано, – писав П. Скоропадський у листі від 17 жовтня 1919 р. – ...Що я бажав Росії – Ви знаєте зі спостережень над моєю діяльністю (союз з Доном, фінансування Донської, Астраханської, Південної, Північної армії, постачання усіх цих армій спорядженням

та амуніцією, включаючи і денікінську, через допомогу котрій в мене завжди з німцями були сильніші суперечки тощо. Алексеев мене розумів, я був з ним у листуванні і гарних взаєминах). Проте, будучи росіянином, я й українець, звісно, не петлюрівської марки, і стверджую, що ніколи великоросійському урядові не вдасться впоратися з українським рухом. Стверджувати, що усе це винятково підкуп і німецька інтрига, – невірн...» [10, арк. 99зв–118; 19, с. 573].

Коментуючи цей лист, сам М. Могилянський, опираючись на недавні зустрічі й особисті розмови з гетьманом у Швейцарії, записав у щоденнику: «Скоропадський не централіст – він яскраво і певно стоїть за федеративний початок для утворення майбутньої Росії і не за автономію, а за федерацію, тобто за союз рівноправних частин. У цьому відношенні погляди його дуже радикальні» [10, арк. 99зв–118; 19, с. 573]. На заперечення ж М. Могилянського проти такого трактування федералізму і відсилання до такого ж його застереження ще М. Драгомановим, П. Скоропадський усміхнено вказував своєму колишньому підлеглому, що той «надто правий», а його «лівизна» є старшою, адже «вона встигла перевірити себе і дозріти». Фактично ж, висловлена П. Скоропадським «федеративна» конфігурація є нічим іншим як теорією конфедерації чи, навіть, концепцією військово-політичного союзу двох чи більше національних країн, що усамо-стійнилися на уламках колишньої Російської імперії!¹ І саме таке її розуміння спонукало того ж таки М. Могилянського записати у щоденнику, що «ген[ерал] Скоропадський – переконаний націоналіст-українець, бачить в національному почутті здоровий початок, вірить у майбутнє національної ідеї, не будучи зовсім сепаратистом» [10, арк. 99зв–118; 19, с. 574].

Думаю, не варто спрощувати цей аспект у політиці та свідомості гетьмана. Тому, цілком можливо, що історія іще дасть нам нагоду і змогу більш глибоко й ширше поглянути на спонуки та обставини видання того «федеративного» документу, а також на наслідки, які сподівався отримати від нього сам гетьман і які мали би неминуче вплинути на подальшу долю України та її державний статус. З відстані століть достеменно відомо лиш те, що та комбінація П. Скоропадського виявилася помилковою, не першою і не останньою, в кінцевому підсумку.

Між тим гетьманська «федеративна» Грамота допомогла заколотникам підняти над своїм виступом прапор порятунку державності, а також залучити до виступу проти П. Скоропадського

¹ Той же М. Могилянський, не без подиву, занотовує у щоденнику: «П[анове] українські націоналісти, були б вони хоч трошки патріотичнішими, мали би обома руками триматися за ген. Скоропадського і підтримувати його як гетьмана. Вони вважали за краще занурити країну у жах анархії і віддати її свідомо в руки більшовиків, позаяк досвіду супротиву Петлюри більшовицькій армії Ремньова на початку 1918 р. було сповна достатньо, аби зрозуміти, що українські соціалісти безсилні проти більшовиків» [19, с. 576].

поміркувані національно–соціалістичні партії (есефів), широкі народні маси (невдоволені до того ж урядовою земельною і соціальною політикою) й відрізати від підтримки свідомих українських громадян та нечисленних консервативних кіл і партій, як от хліборобів–демократів та хліборобів–власників та інших. Як писав В. Винниченко у своєму щоденнику, він певний час й сам не сподівався на успіх перевороту, однак саме Грамота про федерацію надала йому (переворотові) потужну підтримку серед широких народних кіл, що вилилася у повносяжне повстання проти влади, яка, до того ж, не вирішивши соціальних проблем, ще й зрадила державницьку українську справу.

Тим часом 15 листопада 1918 р. командир Січовиків Є. Коновалець відвідав П. Скоропадського й вимагав відкликати Грамоту про федерацію, скликати Національний конгрес, який планував провести УНС, розформувати офіцерські дружини і перевести ОЗСС з Білої Церкви до Києва. У відповідь він гарантував докласти усіх зусиль для того, щоби Конгрес не виступив проти гетьмана. Фактично – це був ультиматум. П. Скоропадський відмовився.

Та чи був тоді у гетьмана інший вихід? Вочевидь, що – ні. І однією з причин такої безвиході стало підписання В. Винниченком за день до цього (14 листопада) відозви до населення, в якій Директорія вже оголосила початок всенародного повстання проти «антинародного, антиукраїнського режиму гетьмана П. Скоропадського» і закликала усіх чесних громадян, як українців, так і неукраїнців, «стати збройною дружньою силою проти ворогів і злочинців народу» [13, с. 374–375].

Українська демократично–хліборобська партія (УДХП), що не підтримала заколот Директорії, все ж оголосила про свій перехід в опозицію до гетьманського режиму (швидше – до його нового курсу та русофільського уряду С. Гербеля). Проте коли антигетьманський переворот таки розпочався і повстанці почали розбухувати ще й соціальну революцію в країні, що загрожувала не лише громадянською війною, а й втратою державності, УДХП вкотре спробувала виступити примирювачем сторін. 14 листопада хлібороби–демократи запропонували зберегти Гетьманат на основі сформування компромісного національно–демократичного уряду. Вплинути на протиборні сторони мало, за задумом партійного керівництва, командування антанських військ в Одесі. З цієї метою М. Міхновським було виготовлено відповідний меморіал, у якому, зокрема, зазначалося: «Ми, українські хлібороби–демократи, що у свій час допомогли гетьману зайняти його пост, сподівалися, що він вестиме українську державницьку політику. У цих надіях ми завелися. Тепер нам відомо, що проти нього готують повстання українські соціалісти. Наша партія не є соціалістичною, навпаки: соціалізму ворожа. Але ми заявляємо, що прилучимося до повстання, якщо Антанта не вплине на гетьмана в напрямі зміни його політики на українську і державницьку» [2, с. 610–611]. Ось цей, досить

наївний меморандум, повезли від УДХП до Одеси С. Шемет та Є. Любарський–Письменний і, цілком очікувано, безрезультатно.

Водночас у Харків до полк. П. Болбочана та його запорожців виїхав М. Міхновський, який мав намір переконати командування Запорозького корпусу не підтримувати заколотників. С. Шемет навіть стверджував, що П. Болбочан намагався примирити ворогуючі сторони [51, с. 26]. Чи не став цей епізод згодом фатальним у його житті та однією з причин недовіри й пізнішої смертної помсти П. Болбочанові з боку головного отамана С. Петлюри?

15 листопада, саме коли Є. Коновалець висував П. Скоропадському умови почесної капітуляції під соусом удаваного компромісу, вже С. Петлюра, оголосивши себе головним отаманом (головнокомандуючим) Республіканського війська, власним Універсалом скасовував усі накази гетьмана по війську, а армійським частинам було запропоновано перейти на бік заколотників. Більше того, самого П. Скоропадського було визначено як узурпатора та зрадника й поставлено «поза законом за головний державний злочин проти самостійної Української Народньої Республіки» [13, с. 375]. Того ж дня повстанцями було мобілізовано та озброєно 30 тис. селян [41, арк. 12]. 16 листопада С. Петлюра закликав народ до всезагальної боротьби проти гетьмана [46, арк. 7], а наступного дня П. Болбочан у своєму наказі № 3 про становище на Лівобережжі підтримує накази С. Петлюри, визнаючи його головним отаманом й проголошуючи підконтрольні йому губернії у підпорядкуванні влади Директорії УНР. Чи міг Є. Коновалець, у випадку гіпотетичної згоди П. Скоропадського на його умови, виконати свої зобов'язання перед гетьманом за таких умов та й чи мав намір їх виконувати? От і гетьман розумів, що – ні.

Тож в Україні склалася патова ситуація – для усіх фігурантів і сил тогочасного історичного менту, позаяк ніхто вже не був в змоззі зупинити маховик хаосу та свавілля. У повітрі повіяло запахом крові та смородом трупів, від яких у вождів і вождиків, отаманів й отаманчиків та й просто горлорізів і авантюристів з'явився прикус влади та присмак наживи. То був вітер громадянської війни. Його завивання так терпляче чекали й ті, хто звик бенкетувати на чужому пожаріщі: «червоні» росіяни – на півночі, «білі» росіяни – на сході, поляки – на заході, румуни – на півдні тощо. На заклик до розгрому гетьманщини відгукнулися усі: українські соціалісти, російські більшовики і ліві есери, махновці та інші анархісти, російські монархісти й єдинонеділимці, робітники та селяни, різного щибу отамани і просто ватаги волоцюг.

Країну охоплював хаос, а органи державної влади на місцях – ступор і розгубленість. Ось як, наприклад, змальовував становище на Катеринославщині у листопаді 1918 р. сучасник: «З усіх боків горять негасимі багаття влади, і обиватель, хоча і перетворений на громадянина, борсається між ними, втративши голову... Губерніальний староста, він же головнокомандувач

– перша влада. Влада ця закликає до вірності київському уряду, а непокірним погрожує карами. Кошовий отаман Воробйов – друга влада, представник Директорії, яка гетьмана оголосила поза законом, а усіх, що підтримують київський уряд – зрадниками. Командир добровольчого корпусу Васильченко – третя влада... Четверта – міська дума, яка гетьмана не визнає, петлюрівців не схвалює, більшовиків побоюється і нічого не робить. П'ята – губерніяльний комісар, який нікого ще не завоював і нікому не загрожує, але, треба думати, проявити себе не забариться. Шоста – Цікука [іронічне зросійщене назвисько Центрального виконавчого комітету КП(б) У. – П. Г.–Н.], що насувається з Квірінгом та Аверіним на чолі. Ця влада взагалі нікого не визнає і норочить розігнати старосту, комісара, корпусного командира, думу і петлюрівців... Отже, «влада влад», кожна з яких вважає себе єдино авторитетною» [33].

Підприводом боротьби із загрозою більшовизму, виявилася позиція більшості армійських штабних офіцерів щодо підтримки наміру формування єдиного фронту проти більшовизму. Цей факт також засвідчує й на багатогранність і рівень тиску (певною мірою з ультимативним характером), який зазнавав П. Скоропадський під час свого гетьманування, що, водночас, ще раз засвідчує не лише на недалекоглядну кадрову політику гетьмана, а й знову ж таки на його вимушену невизначеність у політичному шляху, яким він мав би повести за собою Гетьманат – цілковита державність чи військово-політичний конфедеративний союз держав і квазідержав під номінальним гаслом нової Росії (антибільшовизму). Осінь 1918 р. засвідчила, що П. Скоропадський в політичному сенсі плив за течією подій, а не прагнув (не був спроможний) її формувати чи то корегувати й саме проросійська течія щільно оточила гетьмана і врешті-решт потягнула до проросійської круговерті.

Слід зазначити й на тому, що український військовий чинник не доклав належних зусиль, аби поборотися як за загальний вплив на тогочасний український же політикум, так і за вплив на самого П. Скоропадського та його найближче оточення. Частина проукраїнськи налаштованого вищого штабного армійського офіцерства була у розпачі від змін політичного клімату в державі.

15 листопада 1918 р. гетьман затвердив таємну Постанову Ради міністрів про надання 10 млн. крб. Донському Війську отамана П. Краснова для формування та утримання Південної (Астраханської) армії [38, арк. 8]. Разом з тим, прагнучи привернути прихильність до захисту державного ладу солдатських комітетів німецьких військ, було виявлено турботу і в цьому напрямку: 15 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив таємну урядову постанову про асигнування в розпорядження міністра продовольчих справ 14 млн. 116 тис. 470 крб. «на постачання німецьким військовим на Україні продовольчих продуктів» [38, арк. 9]. Тоді ж «на заходи громадського спокою» в розпорядження голови Ради міністрів

С. Гербеля було надано 15 млн. крб. [38, арк. 7]. Не виключено, що за ці гроші той спокій мали забезпечити російські офіцерські загони. Проте спокій вже було порушено не лише по усій країні, а й у Києві.

Заколот, власне, як організована й цілеспрямована спроба повалення влади силами військових частин, розпочався вранці 16 листопада 1918 р., коли особовому складу ОЗСС (на той момент – 46 старшин і 816 стрільців, які мали в своєму розпорядженні 12 кулеметів та 4 гармати [22, с. 135]) було оголошено про початок повстання й перехід на бік Директорії. Січові стрільці без зайвих проблем роззброїли Державну Варту та кадри кавалерійського полку, які здалися без бою. До вечора Січовики вже зайняли ст. Фастів, куди перебравася й Директорія. Місцеві підрозділи Державної Варти та загін сердюків також були обеззброєні без бою. Водночас із ССами, з Бердичева до Білої Церкви потягом вирушила оперативна частина та гарматна батарея Окремого Чорноморського коша¹.

Як бачимо, простежуються усі юридичні ознаки збройного, заздалегідь організованого виступу військовослужбовців проти існуючої влади, уряду, яким вони присягали на вірність. Отже, це не був виступ на підтримку народного повстання, це був добре й давно спланований військовий заколот (путч), який спричинив собою вибух народного повстання, а по суті – анархізацію народних мас, безлад і поширення отаманщини. У ході здійснення перевороту його речники досить вдало використали гетьманську Грамоту про федерацію з Росією від 14 листопада, невирішеність земельного питання, міжнародну військово-політичну обстановку (зокрема, розлад німецько-австрійських військ унаслідок поразки Австро-Угорщини у війні і революцію в Німеччині) тощо. Заколотники не відчували нестачі озброєння. Його у великій кількості було перевезено з Росії і надано німцями, у тому числі й 2 млн. марок на підготовку нового (соціалістичного) військового перевороту [4, с. 26; 34, с. 131, 150].

У цей час П. Скоропадський з кожним днем відчував, що ґрунт вислизує з-під його ніг. Гетьманське оточення покидало його й він чим далі залишався і без підтримки, і без захисту: «Усе російське йшло наперекір мені, усі ті діячі, які ще так нещодавно обговорювали зі мною усі справи й тулилися у приймальні, перекочували або до Петлюри, або до Долгорукова. У моєму штабі, за винятком мого найближчого почету, найближчих офіцерів і козаків охорони, вже відчувалося роздвоєння. З одного боку, Директорія та співчуваючі їй успішно розповсюджували відомості, що я зрадив Україні, з іншого боку, серед російського офіцерства розповсюджувалися перемови, що я вхожу у таємні

¹ 26 серпня 1918 р. гетьман затвердив Положення «Про Чорноморський козацький кош». Соціальною базою нової військової частини стали представники заможних верств населення України. Кош комплектувався за круговою порукою й з рекомендації старшин. Основою кошу стали 12 пластунських сотень.

перемовини з Петлюрою, аби зрадити офіцерство» [35, с. 317–318].

Чому П. Скоропадський сам не очолив опір заколотникам? Відповідь полягала у переконаннях, які згодом він виклав у спогадах: «По–перше, у міжособистій війні глава держави не повинен особисто стати на чолі однієї сторони, по–друге, тому, що, на жаль, я [тобто Скоропадський. – П. Г.–Н.] вже з перших днів [гетьманства] помітив ті інтриги, котрі велися проти українського уряду і мене серед офіцерства, і офіцерство цьому вірило. Я боявся, що будь я на чолі війська, це могло б послабити офіцерське єднання, настільки необхідне у той момент. Зрештою, я думав спочатку, що ще можна припинити усі ці повстання умовляннями однієї та другої сторони, а для цього я був пов'язуючою ланкою двох таборів» [35, с. 312]. Гетьман так і не зрозумів, що збройний виступ заколотників був не проти якогось там відстороненого від нього табору, а проти нього та влади й політики, яку він уособлював; решта – було лише маневрами та пусканням диму у очі. Надто різну мету та завдання мали він та його опоненти коли йшлося про українське державотворення; надто протилежні погляди мали вони на шлях її економічного розвитку й, врешті, аж надто суперечливі світогляди були у гетьмана та лідерів крайньої лівої опозиції, як, власне, й у крайніх правих кіл щодо моделі національно–державного розвитку та соціально–економічної справедливості.

Усю трагічність ситуації, що склалася в Україні на першу половину грудня 1918 р., коли набирало шалено–кривавої дійсності оте легендарне Платонове «Bellum omnium contra omnes»¹, могли б охарактеризувати обопільні з протидіючих сторін надії на допомогу Антанти, адже з Європи вже донеслися відомості про Декларацію країн Згоди щодо підтримки влади гетьмана П. Скоропадського і необхідність майбутньої інтервенції в Україну. Ще наприкінці листопада у пресі з'явилися повідомлення, що гетьманський посланець у Румунії й колишній начальник його Власного Штабу В. Дашкевич–Горбацький телеграфував до МЗС, що, мовляв, договір між Україною і Румунією підписано після наради румунського уряду з представниками держав Згоди у Яссах. Відтак, в урядових колах пояснювали цей факт доказом симпатії Антанти до Української Держави. Подейкували також, що в МЗС нібито було отримано повідомлення, що «уповноважені держав згоди вирішили прибути до Києва 19 листопада, де вони вирішать питання про те, які військові частини слід прислати на Україну» [26, с. 2].

Столиця жила очікуванням союзників, у повітрі віяло ім'я французького начальника військової розвідки консула Е. Енно. При цьому слід зауважити й на тому, що обидві його декларації, видані 22 листопада 1918 р. в Одесі, за своїм змістовним наповненням були взаємовиключними. Так, в одній з них говорилося, що «Держави

Антанти вирішили підтримувати існуючу в Києві владу, б лиці Пана Гетьмана», а в іншій вже про те, що «Держави Антанти вирішили підтримати відбудову Росії, як єдиної Держави, почату російськими патріотами» [23, с. 301]. Тож цілком слушним є зауваження досвідченого дипломата І. Коростовця, який тоді перебував у Південній Пальмірі, в тому, «що антантська дипломатія [...] мала дуже мале уявлення про те, що коїлося тоді в Росії й у Києві й що французьке військове командування в особах його представників в Одесі – Франше–д'Еспере, Ансельма та ін., боялося тільки Німеччини, було обурене проти всіх, зокрема проти Гетьмана, за зносини з нею й що взагалі ймити віру їх словам, а тим більш рахувати на їх допомогу, не можна» [23, с. 301–302]. До того ж, сподівання марно підтримувалися й відомою телеграмою командувача французької військової місії в Румунії та на Півдні Росії ген. А. Бертело та консула Франції в Києві з особливими повноваженнями Е. Енно, які у «зверненні до населення Півдня Росії» з румунських Ясс, ще наприкінці листопада запевняли, що «вирішили, що наші війська висадяться в Південній Росії для надання можливості її мешканцям відновити порядок» [43, арк. 1–2].

І хоча у телеграмі жодним словом не йшлося про збереження гетьманської державності в Україні, як і самої її у будь–яких державних формах, надія все ж жевріла. А спонукали до неї наступні запевнення отих представників Франції: «Виявіть гарний прийом військам союзників – вони приходять до Вас як друзі. Всі Держави Згоди йдуть Вам назустріч, щоб дати Вам нарешті вільно, а не під загрозами зловмисників, вирішити, яку форму правління Ви бажаєте мати. Війська союзників залишать Росію після того, як спокій буде відновлено. Дайте рішучу відсіч поганим радникам, що зацікавлені викликати смуту в країні й зустрічайте Держави Згоди з довірою» [43, арк. 1–2]. Більше того, на одній прес–конференції для преси міністр закордонних справ Г. Афанасьєв 23 листопада заявив, що отримав від згаданого Е. Енно повідомлення про його приїзд в Україну разом з військами Антанти, а ті легко й швидкоплинно придушуть повстання заколотників. Невдовзі цю новину публічно виголосив навіть митрополит Антоній на засіданні Українського церковного собору [32].

Ілюзії – річ оманлива й небезпечна, але гетьманські урядовці все ще намагалися заручитися підтримкою Антанти. Обложені у Києві гетьманці тримали оборону і, сподіваючись на допомогу військ та дипломатії союзників, виділяли гроші на утримання їхніх армій. Так, наприклад, 7 грудня 1918 р. П. Скоропадський затвердив постанову Ради міністрів «про асігування в розпорядження Міністра Продовольчих Справ Г. В. Глинки 10.000.000 карб. на видатки по постачанню прибуваючих на Україну військ Держав Згоди та Одеського гарнізону» [38, арк. 26].

Варто згадати й про те, що супротивники гетьмана також усіляко намагалися заручитися

¹ Bellum omnium contra omnes (лат.) – Війна всіх проти всіх (Платон).

підтримкою Антанти, надсилаючи до її представників своїх делегатів. При цьому заявлялося, що Директорія «безумовно стоїть на ґрунті самостійної України – і якщо може йтися про федерацію, то тільки в українських установчих зборах», однак про возз'єднання з Росією «можуть думати тільки монархісти і більшовики» [53, с. 2]. У цьому напрямкові активно використовувалися й масонські зв'язки С. Петлюри, ізольований же у Києві П. Скоропадський нагомість мав надзвичайно обмежені можливості для маневру. Перемир'я між німцями і повстанцями гетьман все ж вважав для себе корисним, позаяк вже усвідомлював, що якби не воно (за умов, коли німці відмовлялися битися з військами Директорії), то, за словами самого П. Скоропадського, «через дві години після перемир'я, якщо німці не підтримають, Київ буде взятий» [35, с. 319]. Крім того, як додавав згодом гетьман, «в цей час, неможна забувати, що кожноденно я отримувал і прямо, і побічно, й офіційно, й неофіційно, що війська Entente–и ось–ось прийдуть, і усіялка затяжка нас окриляла надією» [35, с. 319]. Виявилось, що надії були марними¹. Герцог Г. Лейхтенбергський, згадуючи про ті часи, зі свого боку відзначав, як згодом він дізнався про те, «що у Франції з Петлюрою було укладено таємну угоду про надання влади Петлюрі з Директорією, що пояснює ставлення Антанти щодо гетьмана» [25, с. 39].

Між тим Київ залишався в облозі. Слід було опиратися на власні сили і сили добровольчих офіцерських загонів. Проте Гетьманат вже був приречений до падіння. Станом на 10 грудня 1918 р. під Києвом стояло 50–тисячне республіканське військо, а останньою справжньою перешкодою на підступах до столиці залишалися німецькі війська. На решті території України окупаційні війська не прагли боротися з повстанцями й використовували усіялки нагоди, аби спокійно виїхати до себе на Батьківщину. Тож австро–угорські й німецькі війська поспіхом залишали Україну – графік відбуття переповнених ешелонів дедалі ущільнювався. Гетьманці ж не становили хоча б скільки–небудь серйозної сили [7, с. 18–29, 88–99, 5–15]. У другій половині дня 14 грудня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський зрікся владивласноручним актом [5; 28; 30].

Серед суспільної епідемії безкомпромісовості і крайнощів світобачення та ідеологем, що роздирали країну, гетьманові не вдалося уникнути пошесті різнобачень і різновекторностей й у

власному оточенні та у питанні формування уряду держави. Цей законсервований мікросвіт державної верхівки, безумовно, був певним відображенням тогочасного розшарування і розколу громадянства, від опортунізму змінам до прагнень суцільних безоглядних революційних ультратрансформацій і не лише у соціально–політичному вимірі, а й у державно–національному. Усі ці протиріччя, до того ж рясно підготовані та провоковані ззовні, й не дозволили П. Скоропадському досягти такого потрібного у той момент *status quo* серед тогочасного українського політикуму та у його прагненні віднайти формулу врівноваження прагнень і волінь усіх верств і класів вже інфікованого пошестю протистояння «усіх проти всіх», а також угамувати той тектонічний вибух руйніцтва і неусвідомлення суспільного компромісу задля спільного блага Батьківщини й збереження Української Держави.

Так чи інакше, але не можна не наголосити й на тому, що у 1918 р. Скоропадський–гетьман ще не був гетьманом–самостійником тією мірою, яким став пізніше в еміграції, як і на тому, що будучи гетьманом–державником, у 1918 р. його усвідомлення української державності (та й поняття федерації) мало не зовсім той сенс, як у часи його активної політичної діяльності на чолі Гетьманського руху у 30–40–х рр. ХХ ст., а надто – як усе це розуміється у сучасні дні.

Не варто забувати й про тогочасне усвідомлення ним взагалі українсько–російського світу у ширшому, не політичному вимірі, у рисах особистої вдачі, характеру, політичного та, свого роду, національного досвіду не лише державного діяча, а й простої людини, становлення якої та життєвий простір до 1917 р. обмежувалися не просто російським світом, але російським елітарним, віддаленим від уявлення про життя та очікувань інакших від нього за соціальним і майновим статусом людей. П. Скоропадський, безумовно, любив Україну і прагнув любити її ще дужче, але він не знав свого народу, не відчував його підсвідомо, адже бути закоханим у романтичну минувшину, пісні та міфи народу ще не означає бути його духовно–органічною частиною, навіть якщо у тоб і тече його кров. Надто довго гетьман був відірваний від своїх співплемінників і надто мало він встиг побути поміж ними, коли уся ця споріднена людність звільнялася від пуповини етно–культурної спільноти та іншородних кайданів і у пологових муках, крізь біль і кров воскресіння, відроджувалася новітнім Народом.

Список використаних джерел

1. АВІ РФ, Ф.82, Оп.16, Т.76, Спр.27.
2. Андрієвський, В., 1974. 'Микола Міхновський (Нарис суспільно–політичної біографії)', *Визвольний шлях (Лондон)*, Ч.4.
3. Винниченко, В., 1920. 'Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]', Ч. III, Київ; Відень.
4. Віслоцький, І., 1940. 'Гетьман Павло Скоропадський', Торонто.
5. 'Відродження', 1918, 15 грудня.
6. Гай–Нижник, П., 2004. 'Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс–міністра закордонних

¹ Тим часом ті хлібороби–демократи, що перебували у Києві, спробували залучити до справи замирення України німців. Як повідомляло німецьке Посольство до штабу 7–ї армії терміновим і таємним запитом від 9 грудня 1918 р., члени УДХП Жорж де Сегор і Гудзенко з'явилися до Посольства з метою обговорити політичне становище й висловили думку, що якщо гетьман П. Скоропадський таки зважиться сформувати національний український Кабінет, то С. Петлюра та його прибічники погодяться скласти зброю. Про доволі сумнівність таких думок їм зауважили й німці, на що хлібороби виявили готовність, за посередництва командування німецьких військ у Києві, відправитися у штаб повстанців для перемовин [24, с. 145–146]. Усі ці пропозиції та спроби були, звісно ж, вже приреченими на безвихідь.

справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.), *Київська старовина*, №2.

7. Гай–Нижник, ПП., 2011. 'Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.)', *Гілея*, Вип.47 (№5); Вип.48 (№6); Вип.52 (Спецвипуск).

8. Гай–Нижник, ПП., 2018. 'Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні', *Гілея*, Вип.128 (№1).

9. Гай–Нижник, П., 2016. 'Федір Штейнгель – меценат, громадсько–політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині', *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*, К.

10. ГА РФ, Ф.5787, Оп.1, Спр.6.

11. Дацків, І., 2009. 'Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.', Тернопіль.

12. Деникин, АИ., 1930. 'Гетманство и Директория на Украине', *Революция на Украине по мемуарам белых*, М.; Л.

13. 'Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Збірник документів і матеріалів', 2006, Т.2, К.

14. Дорошенко, Д., 1920–1921. 'Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році', *Хліборобська Україна (Відень)*, Зб. II, III і IV.

15. Дорошенко, Д., 1978. 'Закордонна політика Української Держави у 1918 р.', *У 60–річчя відновлення гетьманства*, Торонто.

16. Дорошенко, Д., 2002. 'Історія України, 1917–1923', Т.ІІ, К.: *Темпора*.

17. Дорошенко, Д., 1969. 'Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)', Мюнхен.

18. 'Задання правительства', 1918., *Голось Києва*, 15 ноября.

19. 'Запись из дневника бывшего товарища генерального секретаря Украинской державы Н. М. Могилянского за 16 ноября 1919 г, 10 февраля 1920 г. [9–10 февраля 1920 г.]', 2014, *Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов*, М.: *Политическая энциклопедия*.

20. ІР НБУВ, Ф.44, №473.

21. 'Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)'. Документи і матеріали', 2010, К.

22. Кучабський, В., 1969. 'Корпус Січових Стрільців: Военно–історичний нарис', Чикаго.

23. Коростовець, І., 1973. 'Переговори в Яссах в 1918 році', *Солуха П. Доевір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського*, Чикаго.

24. 'Крах германской оккупации на Украине (По материалах оккупантов)', 1936, М.

25. Лейхтенбергский, ГН., 1921. 'Воспоминания об «Украине». 1917–1918', Берлин.

26. 'Лучь' (Суми), 1918, №131, 21 ноября.

27. Матвієнко, ВМ., 2002. 'Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії', К.

28. 'Мир', 1918, 15 грудня.

29. Нагаєвський, І., 1994. 'Історія Української держави ХХ століття', К.: *Український письменник*.

30. 'Наш путь', 1918, 15 грудня.

31. 'Нова Рада', 1918, 12 листопада (29 жовтня).

32. 'Нова Рада', 1918, 24 листопада.

33. 'Приднепровский край', 1918, №6611.

34. 'Революция на Украине по мемуарам белых', 1930, М.; Л.

35. Скоропадський, П., 1995. 'Спогади (кінець 1917 – грудень 1918)', Київ; Філадельфія.

36. 'Україна', 1919, 15–16 листопада.

37. ЦДАВО України. Ф.1064, Оп.1, Спр.7.

38. Там само, Ф.1064, Оп.1, Спр.92.

39. Там само, Ф.1115, Оп.1, Спр.4.

40. Там само, Ф.1125, Оп.1, Спр.3.

41. Там само, Ф.1429, Оп.5, Спр.6.

42. Там само, Ф.3563, Оп.1, Спр.118.

43. Там само, Ф.3696, Оп.1, Спр.38.

44. Там само, Ф.3766, Оп.1, Спр.99.

45. Там само, Ф.3766, Оп.2, Спр.8.

46. Там само, Ф.3809, Оп.1, Спр.16.

47. Там само, Ф.3866, Оп.1, Спр.228.

48. Там само, Ф.4547, Оп.1, Спр.2.

49. Шаповал, М., 1928. 'Велика революція і українська визвольна програма', Прага.

50. Шаповал, М., 1958. 'Гетьманщина і Директорія (Спогади)', Новий Йорк.

51. Шемет, С., 1924–1925. 'Микола Міхновський (Посмертна згадка)', *Хліборобська Україна*, Кн.V, Відень.

52. Шкільник, М., 1971. 'Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми', Торонто.

53. 'Южное слово', 1918, №51, 14 декабря.

54. 'Gazette de Lusanne', 1918, №287, 15 octobre.

55. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA), Bd.523, Liasse XLVII/12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar, August, 1918, Z.7611.

References

1. AVP RF, F.82, Op.16, T.76, Spr.27.

2. Andrijevs'kyj, V., 1974. 'Mykola Mihnovs'kyj (Narys suspil'no–politychnoi' biografii)' (Mykola Mikhnovsky (Essay on social and political biography)), *Izvol'nyj shljah (London)*, Ch.4.

3. Vynnychenko, V., 1920. 'Vidrodzhennja nacii' (Istorija ukrai'ns'koi' revoljucii' [marec' 1917 r. – gruden' 1919 r.] (The Revival of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [Daisies of 1917 – December 1919])), Ch. III, Kyi'v; Viden'.

4. Vysloc'kyj, I., 1940. 'Get'man Pavlo Skoropad'skyj (Hetman Pavlo Skoropadsky)', Toronto.

5. 'Vidrodzhennja (Renaissance)', 1918, 15 grudnja.

6. Gaj–Nyzhnyk, P., 2004. 'Невидомі телеграми послів V. Lypyn'skogo та F. Shtejngelja до eks–ministra zakordonnyh sprav Ukrai'ns'koi' Derzhavy D. Doroshenka pid chas jogo perebuwannja v Shvejcarii' (lystopad 1918 r.) (Unknown telegrams of Ambassadors V. Lypynsky and F. Shteynhel to the ex–minister of foreign affairs of the Ukrainian State D. Doroshenko during his stay in Switzerland (November 1918)), *Kyi'vs'ka starovyna*, №2.

7. Gaj–Nyzhnyk, PP., 2011. 'Povalennja Get'manatu P. Skoropad'skogo: pidgotovka ta zdzijsnennja (1918 r.) (Overthrow Hetmanate P. Skoropadsky: Preparation and Implementation (1918))', *Gileja*, Vyp.47 (№5); Vyp.48 (№6); Vyp.52 (Specvypusk).

8. Gaj–Nyzhnyk, PP., 2018. 'Ukrai'ns'ka dyplomatiya v Nimechchyni u 1918 roci: zasnuvannja i dijalt'nist' Posal'stva UNR ta Ukrai'ns'koi' Derzhavy v Berlini (Ukrainian diplomacy in Germany in 1918: foundation and activities of the Embassy of the UPR and the Ukrainian State in Berlin)', *Gileja*, Vyp.128 (№1).

9. Gaj–Nyzhnyk, P., 2016. 'Fedir Shtejngel' – mecenat, gromads'ko–politychnyj dijach, posol Ukrai'ns'koi' Derzhavy v Nimechchyni (Fedor Steinhel – philanthropist, public figure, ambassador of the Ukrainian State in Germany)', *Dyplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti*, K.

10. ГА РФ, Ф.5787, Оп.1, Спр.6.

11. Dackiv, I., 2009. 'Dyplomatiya ukrai'ns'kyh derzhavnyh utvoren' u zahysti nacional'nyh interesiv 1917–1923 rr. (Diplomacy of Ukrainian state entities in the defense of national interests 1917–1923)', Ternopil'.

12. Denikin, AI., 1930. 'Getmanstvo i Direktorija na Ukraine (Hetmanate and Directory in Ukraine)', *Revoljucija na Ukraine po memuarum belyh*, М.; Л.

13. 'Dyrektorija, Rada Narodnyh Ministriv Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliky: Zbirnyk dokumentiv i materialiv (Directory, U of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic: Collection of documents and materials)', 2006, Т.2, К.

14. Doroshenko, D., 1920–1921. 'Deshho pro zakordonnu polityku Ukrai'ns'koi' Derzhavy v 1918 roci (Somewhat about the foreign policy of the Ukrainian state in 1918)', *Hliborobs'ka Ukrai'na (Viden')*, Zb. II, III i IV.

15. Doroshenko, D., 1978. 'Zakordonna polityka Ukrai'ns'koi' Derzhavy u 1918 r. (Foreign policy of the Ukrainian State in 1918)', *U 60–richchja vidnovlennja get'manstva*, Toronto.

16. Doroshenko, D., 2002. 'Istorija Ukrai'ny, 1917–1923 (History of Ukraine, 1917–1923)', Т.ІІ, К.: *Tempora*.

17. Doroshenko, D., 1969. 'Moi' spomyny pro nedavnje mynule (1914–1920) (My memories of the recent past (1914–1920))', Mjunhen.

18. 'Zadanija pravitel'stva (Government assignments)', 1918., *Golos# Києва*, 15 nojabrja.

19. 'Zapis' iz dnevnika byvshego tovarishha general'nogo sekretarja Ukrainskoj derzhavy N. M. Mogiljanskogo za 16 nojabrja 1919 g, 10 fevralja 1920 g. [9–10 fevralja 1920 g.] (An entry from the diary of the former comrade general secretary of the Ukrainian state N. M. Mogilyansky on November 16, 1919, February 10, 1920 [February 9–10, 1920]), 2014, *Getman P. P. Skoropadskij. Ukraina na perelome. 1918 god: Sbornik dokumentov*, M.: Politicheskaja jenciklopedija.

20. IR NBUV, F.44, №473.

21. 'Istorija ukrai'ns'koi' dyplomatii': pershi kroky na mizhnarodnij areni (1917–1924 rr.). Dokumenty i materialy (History of Ukrainian diplomacy: first steps in the international arena (1917–1924 biennium). Documents and materials)', 2010, K.

22. Kuchabs'kyj, V., 1969. 'Korpus Sichovyh Stril'civ: Vojeno–istorychnyj narys (Corps of Sich Rifleman: Military–historical essay)', Chykago.

23. Korostovec, I., 1973. 'Peregovory v Jassah v 1918 roci (Negotiations in Iasi in 1918)', *Soluha P. Dogovir z Moskvoju proty get'mana Pavla Skoropads'kogo*, Chikago.

24. 'Krah germanskoj okkupacii na Ukraine (Po materialah okkupantov) (The collapse of the German occupation in Ukraine (According to the occupants))', 1936, M.

25. Lejhtenbergskij, GN., 1921. 'Vospominanija ob «Ukraine». 1917–1918 (Memories of «Ukraine». 1917–1918)', Berlin.

26. 'Luch# (Luch)' (Sumy), 1918, №131, 21 nojabrja.

27. Matvijenko, VM., 2002. 'Ukrai'ns'ka dyplomacija 1917–1921 rokiv: na terenah postimpers'koi' Rosii' (Ukrainian diplomacy of 1917–1921: on the territory of post–imperial Russia)', K.

28. 'Myr (Peace)', 1918, 15 grudnja.

29. Nagajevs'kyj, I., 1994. 'Istorija Ukrai'ns'koi' derzhavy XX stolittja (History of the Ukrainian state of the twentieth century)', K.: *Ukrai'ns'kyj pys'mennyk*.

30. 'Nash put' (Our way)', 1918, 15 grudnja.

31. 'Nova Rada (New Council)', 1918, 12 lystopada (29 zhovtnja).

32. 'Nova Rada (New Council)', 1918, 24 lystopada.

33. 'Pridneprovskij kraj (Dnieper region)', 1918, №6611.

34. 'Revoljucija na Ukraine po memuarom belyh (The revolution in Ukraine according to the memoirs of white)', 1930, M.; L.

35. Skoropads'kyj, P., 1995. 'Spogady (kinec' 1917 – gruden' 1918) (Memoirs (end of 1917 – December 1918))', Kyi'v; Filadel'fija.

36. 'Ukrai'na (Ukraine)', 1919, 15–16 lystopada.

37. CDAVO Ukrai'ny, F.1064, Op.1, Spr.7.

38. Tam samo, F.1064, Op.1, Spr.92.

39. Tam samo, F.1115, Op.1, Spr.4.

40. Tam samo, F.1125, Op.1, Spr.3.

41. Tam samo, F.1429, Op.5, Spr.6.

42. Tam samo, F.3563, Op.1, Spr.118.

43. Tam samo, F.3696, Op.1, Spr.38.

44. Tam samo, F.3766, Op.1, Spr.99.

45. Tam samo, F.3766, Op.2, Spr.8.

46. Tam samo, F.3809, Op.1, Spr.16.

47. Tam samo, F.3866, Op.1, Spr.228.

48. Tam samo, F.4547, Op.1, Spr.2.

49. Shapoval, M., 1928. 'Velyka revoljucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programa (The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program)', Praga.

50. Shapoval, M., 1958. 'Get'manshhyna i Dyrektorija (Spogady) (Hetmanate and the Directory (Memoirs))', Novyj Jork.

51. Shemet, S., 1924–1925. 'Mykola Mihnovs'kyj (Posmertna zgakda) (Mykola Mikhnovsky (Death Note))', *Hliborobs'ka Ukrai'na*, Kn.V, Viden'.

52. Shkil'nyk, M., 1971. 'Ukrai'na u borot'bi za derzhavnist' v 1917–1921 rokah. Spomyny i rozdumy (Ukraine in the struggle for statehood in 1917–1921. Memories and meditations)', Toronto.

53. 'Juzhnoe slovo (Southern word)', 1918, №51, 14 dekabrja.

54. 'Gazette de Lousanne', 1918, №287, 15 octobre.

55. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA), Bd.523, Liasse XLVII/12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar, August, 1918, Z.7611.

* * *

УДК 323.21

**ДУХОВНО–МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ
МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ
(ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ)**

*SPIRITUAL AND MORAL PRINCIPLES
OF MODERNIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY
(HISTORICAL BASIS)*

Ігнатко В.,

кандидат юридичних наук, здобувач,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail:
zhzhkot@gmail.com

Ignatko V.,

Candidate of Law, Applicant, National Pedagogical
Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail:
zhzhkot@gmail.com

Історичні зміни, що здійснюються в українському соціумі, потребують оновлення не тільки економіко–політичних чи соціокультурних реалій, але й моральних засад життєдіяльності. Стара, радянська система моралі, міцно укорінена від колишнього СРСР, викорінюється досить повільно й суперечливо. Виховані на засадах «Морального кодексу...» старші покоління аж ніяк не поспішають викреслювати її із свого життєвого обігу. Зрозуміло, в тій системі моралі не все було облудливим. Однак, за своєю суттю і спрямованістю вона була хибною, а відтак – шкідливою для людини і суспільства. Долаючи велику моральну ілюзію колишнього тоталітарного суспільства, українське суспільство має створити власну систему моральних цінностей. Засадничими речами, при цьому, є з одного боку, повернення до моральних традицій, притаманних українському народу з давніх часів, з другого – запозичення моральних норм і правил, за якими живуть цивілізаційно успішні народи Європи і світу. Зупинимось на розгляді цих питань більш детально.

Ключові слова: людина, культура, мораль, право, духовність, виховання.

Historical changes that are being made in the Ukrainian society require an update not only of the economic-political or socio-cultural realities, but also of the moral principles of life. The old, Soviet system of morality, firmly rooted from the former USSR, is eradicated quite slowly and controversially. Born on the principles of the «Moral Code...», the older generations are in no hurry to shave it out of their life cycle. Of course, in that system of morality, not everything was misleading. However, in its essence and direction, it was false, and hence harmful to man and society. Overcoming the great moral illusion of a former totalitarian society, Ukrainian society must create its own system of moral values. At the same time, the basic things are, on the one hand, the return to the moral traditions inherent in the Ukrainian people from the earliest times, on the other – the borrowing of moral norms and rules on which the civilized and successful peoples of Europe and the world live. Let's dwell on the consideration of these issues in more detail.

Keywords: person, culture, morality, law, spirituality, education.

Даючи загальну характеристику моральних традицій українського люду та їх значення для модернізації сучасного українського соціуму, зазначимо, що в Україні здавна сформувалися високі вимоги до морального ставлення людини до себе порядність, чесність, справедливість, працелюбність, совісність, відвертість, щирість, гідність, честь, дотримання даного слова, вірність (громадянська, товариська і подружня); до інших людей повага до старших, свого роду, своєї Батьківщини, своєї історії, тактовність, толерантність, гостинність, щедрість; щодо праці повага, любов до вільної праці, чесна праця, цінування праці, побожне ставлення до землі, природи, хліба [1]. Більшість перелічених вище ідей, ідеалів, поглядів, норм поведінки,

що збагачені тисячолітнім досвідом мудрості нашого народу, беруть початок у християнській моралі, адже українці як нація формувались в лоні християнської церкви, яка визначала орієнтири духовного розвитку особистості. Як відомо, християнська мораль відрізняється від багатьох інших релігійних концепцій своїм внутрішнім характером: її моральні норми поширюються, передусім, на поведінку людини і її внутрішні почуття, ідеї та думки тощо – на внутрішній світ загалом.

Прийнявши християнство з Візантії, Володимир Великий відкрив дорогу для широкого впливу високої культури на різні сфери життя народу. Аскетизм, жертвність, співчутлива любов та інші християнські чесноти збагатили моральні ідеали наших предків [2, с. 209]. Основою християнської моралі, що є керівництвом на всі випадки життя як тисячу років тому, так й сьогодні, вважається любов як основа всього християнського життя та моральності. Любов у християнстві – це передусім любов до ближнього, активне альтруїстичне самозречення на користь інших та на рівні поведінки, і в мотиваційному плані. «Істинна сутність любові полягає в тому, щоб відмовитись від свідомості самого себе, забути себе в іншому «Я», проте в цьому самому безсезненні та забуванні вперше опанувати самого себе» [3, с. 107]. До християнських вічних вартостей (ідеалів), окрім любові, відносять доброту, справедливість, правду, гідність, чесність, красу, сумління тощо [4, с. 101]. Найвищий вияв моральності людини, ідеал людського існування є її Боже творіння і наближення людини до своєї божественної сутності. У зв'язку з тим, що кожна людина має своє неземне призначення, вона повинна наполегливо, упродовж усього життя, працювати над своїм духовним самовдосконаленням [5].

При цьому особливими рисами власне української релігійності впродовж століть виступали обрядовість (родильні, весільні, поховальні й поминальні обряди, що досі складають багаточисельний і багатифункціональний обрядовий комплекс), двовірність (поєднання християнства з язичницькими віруваннями), звеличення жінки–матері, відсутність фанатизму, толерантність до інших релігій. Окрім того, простонародна релігійність українців була зорієнтована на утвердження соціальної рівності і справедливості; до позитивних рис належало почуття власної гідності, свобода, лицарський дух [6].

Християнські та моральні традиції знаходять відбиття у специфічних рисах ментальності українського народу. Загальноприйнятим стало твердження І. В. Бичка та А. К. Бичко про те, що риси ментальності українського народу виявляють себе у спрямованості на внутрішній, емоційно–чуттєвий світ людини, у якому панує не холодний раціональний розрахунок «голови, а жагучий поклик серця». Саме тому говорять про кордоцентризм української ментальності; особистісний підхід до тлумачення реальності, що утверджує гармонійне розмаїття буття, та ще

одну рису української світоглядно-філософської ментальності – антеїзм, у якому розкривається така особливість, як зрощення, злиття людини з природою, ненькою-землею [7, с. 121].

Власне кордоцентризм, який трактують як «примат емоційності над раціональністю, почуттів над логікою, серця над розумом» [8, с. 313–314], «надання серцю, почуттю переваги над розумом» [9, с. 62], «розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею» [10, с. 418], називають архетипом української культури, українською національною філософією, що обумовлює етичну поведінку української людини. Перевагу серця над розумом чи головою Я. Гнатюк пояснює як першість етичного елементу перед логіко-метафізичним. Серце, відповідно інтерпретаціям українських філософських творів зазначеного вище дослідника, є уособленням принципу свободи, а розум – необхідності. Саме в серці укорінена релігійна віра. Віра в Бога – це шлях до свободи, оскільки Бог не скутий необхідністю й для нього все можливо, а відповідно все можливо й для віруючої людини. Розум же – слуга необхідності, й тому людина, яка покладається на нього, знає лише несвободу, рабство, а саме раціональне пізнання множить тільки кількість ланцюгів, котрими людина прикута до буття. Власне тому, зазначає Я. Гнатюк, характерну для українського кордоцентризму перевагу серця над розумом варто інтерпретувати як перевагу свободи над необхідністю. Таким чином, в українському кордоцентризмі найбільш яскраво виражена волелюбність українського народу, його прагнення до правди і свободи [11, с. 169].

Окрім того, емоційне, сентиментальне сприйняття навколишнього світу через «серце» робить любов визначною морально-етичною цінністю українців. Наприклад, більш раціональні європейці орієнтовані значною мірою на обов'язок, а любов ними сприймається лише як мінливе суб'єктивне почуття. Для українців же ця цінність має всеохоплюючий, вселенський характер, що передбачає любов до людини як такої [12, с. 154].

У злитті людини з природою, ненькою-землею визначну роль відіграла фізична праця, праця на землі як форма забезпечення повноцінного життя, обов'язок і внутрішня потреба. «Справжнє життя – у праці», «праця – душа всього життя» говорить народна мудрість. Тому дитину змалку привчали до самообслуговування, спільної праці з батьками [13]. Народні традиції, свята, обряди, легенди, притчі та твори українських письменників вчать бачити, оцінювати, прислухатися, спостерігати красу рідної природи, демонструючи, що бережне ставлення до всього живого – споконвічна традиція українського народу [14, с. 106]. Споконвічно гріхом вважалося знущання з тварин, вирубування, ламання без усякої потреби дерев, засмічення криниць і водоймищ тощо.

Окрім того, саму моральність віруючої людини як здатність особистості до внутрішнього, аутентичного вибору добра та заперечення зла

також називають рисою української ментальності. А стрижень моральності – совість, яка і є внутрішньою, духовною схильністю до добра [5] – виступає центральною темою у легендах, притчах, творах українських письменників, де висвітлені національні моральні ідеали. «Бог усе бачить, все чує й у, все знає», – цим гаслом немовби твердженням мобілізувалася совість віруючої людини, як наймогутніший засіб самоконтролю за її суспільною поведінкою. своїми помислами в вчинках [5, с. 175].

Важливим джерелом моральних традицій українського народу є українська родина із своїми традиціями шанування предків, авторитету батьків, спільною працею тощо. В українських родинах панував дух гостинності та милосердя, підтримуваний звичаєм пожертви бідним, старим та божим людям – юродивим за «царство небесне» померлих та здоров'я живих.

Змалку наші пращури вчили дітей ставати на захист бік Добра на противагу злу. Релігійна проповідь милосердя просякнута ідеєю співчутливості, любові до ближнього й благочестя. Тому на великі християнські свята заможні родини допомагали бідним грошима, одягом та продуктами, середняки ділилися, а той, хто не спроможний був на багаті дари – давав горщиком меду або паляничею. Дари посилалися також ув'язненим, хворим і, сиротам у притулки. І зустрічали благодійники свято з чистим сумлінням, бо над оселею їхньою було благословення Боже [5, с. 175].

Змалечку дітей привчали запросити гостя (а кожна людина, що зайшла під час трапези до хати вважалась посланою Богом) до столу, нагодувати та ще й наділити чимось у дорогу, коли то були подорожні. Вчили ділитися тільки своїм. Праця являлась основним юридичним чинником в питанні спадкоємства, при розподілі батьківського майна не вважались ні родинні зв'язки, ні віковий ценз, ні стать такою мірою, як спільна праця в господарстві. Навіть наймити могли отримати певну долю спадщини, з врахуванням часу, затраченого ними на примноження майна господаря та їх старанності [15, с. 106].

Отже, через колицкову пісню, казку, гру, обов'язкову домашню й польову працю, традиції та звичаї із колиски закладалися в дитячу душу шанобливе ставлення до батьків, наслідування їхніх правил життя і поведінки, коректність стосунків, працелюбність, безмежна любов до рідної землі, готовність до подвигів, до того, щоб самовіддано боротися за свободу [15, с. 131].

Однак головним призначенням родини споконвічно було народження та виховання дітей. Причому останнє для наших предків було святим обов'язком батьків. Згідно з нормами народної і християнської моралі батьки відповідали перед власною совістю, Богом і народом за долю, вихованість, моральну зрілість своїх дітей. Дбаючи про їхнє майбутнє, батьки усвідомлювали, що передумовою успішного виховання є духовний зв'язок між поколіннями, тому ревно плекали в родинному середовищі

такі моральні чесноти, як повага до старших, милосердя, щирість, працьовитість, багатство духу [там же, с. 130].

Звеличення жінки–матері в релігійній традиції зумовлювала найвищу роль саме матері у вихованні дітей. Поруч з божественним культом Землі, Сонця, Неба та Води серед нашого народу, зазначає О. Бутенко, живе віками культ Матері, як носія життя та високої краси. Розмаїта календарна обрядовість звеличує святий образ Матері, яка продовжує і увічне життя на планеті, символізує рідну землю, Батьківщину. Тому українська етнопедagogіка порівнює матір з сонцем, теплом, добром, золотом («Рідної матері слівце – як літнєє сонце») [16, с. 54].

У численних етнографічних джерелах, у працях психологів і педагогів знаходимо підтвердження особливого становища жінки–матері в родині. Жінка, впливаючи на всебічний розвиток дітей, споконвіків була берегинею домашнього вогнища, продовжувачкою роду, ростила і виховувала дітей, навчала домашньому господарству дочок, готувала їх виконувати майбутні обов'язки жінки і матері. Матір наділяється такими людськими якостями, як любов, доброта, мудрість, відчуття краси, чесність, справедливість, совісність, покаяння і прощення, сердечність, душевність, милосердя, терпіння, інтелігентність, працьовитість тощо. Лише жінка–мати, від якої залежить духовно–моральна основа життя родини, здатна створити в оселі атмосферу душевного спокою та захищеності кожного члена сім'ї («Якщо палає домашній вогонь, значить у домі є хазяйка, жінка, мати», «Якби світом правила матері, ніколи не було б ні воєн, ні зрад, ні нещастя») [там же, с. 51].

Отже, ліризм, лагідність, чутливість, душевність, висока моральність у нашому характері, зазначає В. Гончарук, йдуть від впливу жінки–матері. Саме тут знаходяться витoki «кордоцентричності» української вдачі [4, с. 100], приходять до висновку дослідниці. Більш того, разом із щирою любов'ю матері приходять до кожної людини світле почуття патріотизму – любові до матері неньки – України, зазначає Л. Чумак, Обидва ці поняття органічно пов'язані між собою в душі та серці кожної чесноі людини [16, с. 105].

Маємо констатувати, що моральні традиції українського народу зазнали істотних деформацій в часи СРСР, коли духовність суспільства була позбавлена вищих ціннісних сенсів і загальнолюдської гуманістичної спрямованості, набула ознак тоталітарної ідеології, у якій мораль поставала лише крізь призму її класового характеру. Збереження культурно–історичної моральної традиції українства за радянських часів відбулося переважно завдяки матеріальним елементам культури – здобуткам літератури та мистецтва, хоча українці до останнього часу були значною мірою позбавлені своєї національної традиції як через замовчування, так і через не друкування «небажаних» творів, заборону на згадування імен письменників, нелояльних до влади, цілих літературних напрямів і викривленим

трактуванням друкованих творів письменників–класиків. Твори Олеса Бердника, Олеса Гончара, Володимира Дрозда, Павла Загребельного, Василя Земляка, Ліни Костенко, Степана Пушика, Василя Симоненка, Василя Стуса, Григора Тютюнника, Бориса Харчука, Валерія Шевчука та сотень інших представників покоління 60–70–х рр. вже за радянських часів набули статусу «сакральних», активізуючи духовний світ читача в умовах, коли священні тексти релігійних конфесій були недоступні. Назви цих творів – «Собор», «Диво», «Дім на горі», «Майдан», «Берег чекань», «Батьківські пороги», «Покуть», «Галицька брама» та інші – це уречевлені варіанти символу обмеженого, кінцевого простору, світлого і приємного, що протистоїть чужому та сумнівному оточенню [17, с. 45–46].

Здобуття Україною незалежності підняло знову питання про загальнолюдські моральні цінності, відродження релігійних традицій та духовний розвиток особистості. Широкий доступ до інформації про різні релігії та духовні практики дає змогу людині порівнювати і вибирати те, що найбільше відповідає її духовним запитам. Попри значну кількість різних віровизнань християнство в Україні залишається домінуючою релігією – релігією, яка від часу заснування голосить про цінність кожної людини і присутність Бога у кожному з нас, навчає, що тільки вчинки любові та милосердя мають вартість у перспективі вічності [2, с. 203].

Однак, сьогодні в Україні вплив релігії на становлення моралі нового типу є суперечливим і навіть парадоксальним. Часто можна побачити, що повернення суспільства до релігійних ідеалів і цінностей виражається скоріше в зовнішніх, показових, атрибутах: українці беруть участь у різних релігійних ритуалах, починаючи з хрещення дитини і закінчуючи запрошенням священників для відспівування померлих, активніше ходять на службу на свята, здійснюють обряди освячення свого житла, бізнесу і матеріальних цінностей: будинків, авто тощо – натомість виражені в релігійних заповідях вічні загальнолюдські цінності любові, поваги до інших, шанобливого ставлення до старших не так активно входять у повсякденне життя.

Разом з тим, саме з християнством пов'язуються надії духовного відродження нації через поєднання багатой духовної спадщини минулого зі скерованістю у майбутнє. Нині нам потрібне творення нового із зняттям життєдайного позитиву з віками сформованого раніше [2, с. 205]. Протиімати злу всередині себе (не осуджувати, не обманювати, не нарікати на всіх і все) – це «програма–мінімум» для християнина, а якщо ця програма виявиться назовні у тих сферах, в яких перебуваємо щодня, через вчинки милосердя, прощення, служіння – це буде крок вперед на шляху до зміни нашого суспільства [там же, с. 211–212]. Батьки та усі інші суб'єкти морального виховання, мають спрямувати свої зусилля на формування високоморальної, добропорядної, чесноі та гідної особистості, що здатна поважати старших,

виявляти доброзичливість, співчуття та милосердя у кращих традиціях українського народу.

Незалежність відкрила наші кордони, – і це незаперечний плюс: маємо можливість вільного доступу до здобутків західної цивілізації. Але у сфері моралі західне суспільство переживає нині далеко не найкращі часи. Тому нам слід мудро «фільтрувати» все, що звідти надходить: переймати позитивний досвід і відкидати негативний [там же, с. 209].

Список використаних джерел

1. Отрешко, В., 2014. 'Формування моралі українського суспільства в умовах сучасної глобалізації', *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія*, Вип.31, с.21–25. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_31_5.
2. Липка, ОР., 2012. 'Відповідь християнства на моральний занепад українського суспільства', *Наукової записки. Сер.: Історичне релігієзнавство*, Вип.6, с.201–213.
3. Гегель, ІВФ., 1958. 'Сочинения', М.–Л, Т. XIV.
4. Гончарук, В., 2009. 'Християнська мораль та її виховний потенціал', *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, №28, с.98–102.
5. Карпюк, ЮА., 2012. 'Християнська мораль як засіб утвердження абсолютної цінності людини', *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Грязнов І. О. Сер.: Психологічні науки*, Вип.3. [online] Доступно: <http://www.nbuv.gov>.
6. Колодний, А., Бодак, В., 1997. 'Християнські вияви духовності українця', *Український християнський обряд*, К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, с.4–14.
7. Білан, Т., 2012. 'Модель людини в інтеракціях культурно-філософської традиції', *Серія «Філософія»*, Вип.11, с.118–126.
8. Стражний, АС., 2008. 'Український менталітет', К.: *Ізд-во Подоліна*, 384 с.
9. Петрушенко, ВЛ., 2009. 'Філософія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття', Львів: *Магнолія–2006*, 148 с.
10. Кремін, ВГ., Лїльн, ВВ., 2005. 'Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник', К.: *Книга*, 528 с.
11. Гнатюк, ЯС., 2010. 'Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: Монографія', Івано-Франківськ: *Симфонія форте*, 184 с.
12. Борінштейн, СР., Юркевич, ЮС., 2014. 'Трансформація аксіосфери сучасного українського суспільства', *Наукове пізнання: методологія та технологія*, №1 (32), с.150–155.
13. Бабенко, НБ., 2013. 'Українські народні традиції, свята та обряди як прояви сімейної культури', *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, №2, с.62–67. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_18.
14. Драчук, ЛІ., 2008. 'Звичаї та традиції українців у повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять» як засіб формування духовного багатства світу школярів', *Література та культура Полісся*, Вип.43, с.103–107.
15. Фурдичко, АО., 2015. 'Культура моральних відносин в українській сім'ї', *Вісник Маріупільського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, Вип.9, с.174–180.
16. Чумак, Л., 2010. 'Родинне виховання як засіб соціалізації особистості', *Молодь і ринок*, №9 (68), с.103–107.
17. Клепар, М., 2015. 'Народна мудрість про українські родинні традиції у вихованні дітей', *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, Вип.135, с.129–131.
18. Бутенко, О., 2009. 'Родина та її роль у вихованні шанобливого ставлення до матері', *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, Ч.2, с.48–54.
19. Вашкевич, ВМ., 2013. 'Культурно історична традиція та історична свідомість', *Національна та історична пам'ять*, Вип.8, с.41–51.

References

1. Otreshko, V., 2014. 'Formuvannja morali ukrai'ns'kogo suspil'stva v umovah suchasnoi' globalizacii' (Formation of

the morals of Ukrainian society in the conditions of modern globalization)', *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser.: Filozofija, pedagogika, psihologija*, Vyp.31, s.21–25. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_31_5.

2. Lypka, OR., 2012. 'Vidpovid' hrystyjanstva na moral'nyj zaneпад ukrai'ns'kogo suspil'stva (The Answer of Christianity to the Moral Decline of Ukrainian Society)', *Naukovi zapysky. Ser.: Istorychne religijeznavstvo*, Vyp.6, s.201–213.
3. Gegel', IVF., 1958. 'Sochinenija (Writings)', M.–L, T. XIV.
4. Goncharuk, V., 2009. 'Hrystyjans'ka moral' ta i'i' vyhovnyj potencial (Christian morality and its educational potential)', *Psyhologo-pedagogichni problemy sil's'koi' shkoly*, №28, s.98–102.
5. Karpjuk, JuA., 2012. 'Hrystyjans'ka moral' jak zasib utverdzhenja absoljutnoi' cinnosti ljudyjny (Christian morality as a means of asserting the absolute value of man)', *Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny: elektron. nauk. fah. vyd. / gol. red. Grjaznov I. O. Ser.: Psyhologichni nauky*, Vyp.3. [online] Dostupno: <http://www.nbuv.gov>.
6. Kolodnyj, A., Bodak, V., 1997. 'Hrystyjans'ki vyjavy duhovnosti ukrai'ncja (Christian manifestations of Ukrainian spirituality)', *Ukrai'ns'kyj hrystyjans'kyj obrjad*, K.: *Viddilennja religijeznavstva Instytutu filozofii' NAN Ukrai'ny*, s.4–14.
7. Bilan, T., 2012. 'Model' ljudyjny v interakcijah kul'turno-filosofs'koi' tradycii' (The human model in the interactions of the cultural and philosophical tradition)', *Serija «Filozofija»*, Vyp.11, s.118–126.
8. Strazhnyj, AS., 2008. 'Ukrainskij mentalitet (Ukrainian mentality)', K.: *Izd-vo Podolina*, 384 s.
9. Petrusenko, VL., 2009. 'Filozofija: Korotkyj navchal'nyj slovnyk: terminy i ponjattja (Philosophy: a short educational dictionary: terms and concepts)', L'viv: *Magnolija–2006*, 148 s.
10. Kremin', VG., L'ї'n, VV., 2005. 'Filozofija: myslyteli, idej, koncepcii': pidruchnyk (Philosophy: thinkers, ideas, concepts: textbook)', K.: *Knyga*, 528 s.
11. Gnatjuk, JaS., 2010. 'Ukrai'ns'kyj kordocentryzm u konflikti mifologij ta interpretacij: Monografija (Ukrainian Cordocentrism in the Conflict of Mythologies and Interpretations: Monograph)', Ivano-Frankivs'k: *Symfonija forte*, 184 s.
12. Borinshtejn, JeR., Jurkevych, JuS., 2014. 'Transformacija aksiosfery suchasnoho ukrai'ns'kogo suspil'stva (Transformation of the axioms of modern Ukrainian society)', *Naukove piznannja: metodologija ta tehnologija*, №1 (32), s.150–155.
13. Babenko, NB., 2013. 'Ukrai'ns'ki narodni tradycii', svjata ta obrjady jak projavy simejnoi' kul'tury (Ukrainian folk traditions, holidays and ceremonies as manifestations of family culture)', *Visnyk Nacional'noi' akademii' kerivnyh kadriv kul'tury i mystectv*, №2, s.62–67. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_18.
14. Drachuk, LI., 2008. 'Zvychai' ta tradycii' ukrai'nciv u povisti Myhajla Stel'maha «Gusy-lebedi letjat'» jak zasib formuvannja duhovnoho bagatstva svitu shkolarjiv (Traditions and customs of Ukrainians in the story of Mikhail Stelmakh «Goose-swans fly» as a means of forming the spiritual wealth of the world of schoolchildren)', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.43, s.103–107.
15. Furdychko, AO., 2015. 'Kul'tura moral'nyh vidnosyn v ukrai'ns'kij sim'i' (The culture of moral relations in the Ukrainian family)', *Visnyk Mariupil's'kogo derzhavnogo universytetu. Serija: Filozofija, kul'turologija, sociologija*, Vyp.9, s.174–180.
16. Chumak, L., 2010. 'Rodynne vyhovannja jak zasib socializacii' osobystosti (Family education as a means of socialization of the individual)', *Molod' i rynek*, №9 (68), s.103–107.
17. Klepar, M., 2015. 'Narodna mudrist' pro ukrai'ns'ki rodynni tradycii' u vyhovanni ditej (People's wisdom about Ukrainian family traditions in bringing up children)', *Naukovi zapysky. Serija: Pedagogichni nauky*, Vyp.135, s.129–131.
18. Butenko, O., 2009. 'Rodyna ta i'i' rol' u vyhovanni shanoblyvogo stavlennja do materi (Homeland and her role in bringing up a respectful attitude towards the mother)', *Zbirnyk naukovykh prac' Umans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu*, Ch.2, s.48–54.
19. Vashkevych, VM., 2013. 'Kul'turno istorychna tradycja ta istorychna svidomist' (Cultural historical tradition and historical consciousness)', *Nacional'na ta istorychna pam'jat'*, Vyp.8, s.41–51.

* * *

УДК 323.15(477.87=154.141):342.725(477)

**ДИЛЕМА ЗАХИСТУ МОВНИХ ПРАВ
УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ
ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРИЙНЯТТЯ
НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОСВІТУ»**

**DILEMMA OF LINGUISTIC RIGHTS PROTECTION
OF THE HUNGARIAN ETHNIC COMMUNITY OF
TRANS-CARPATIA IN THE CONTEXT
OF ADOPTION OF THE NEW LAW OF UKRAINE
«ON EDUCATION»**

Зан М. П.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет
(Ужгород, Україна), e-mail: mykhaylo.zan@uzhnu.
edu.ua, ORCID: orcid.org/0000-0001-8967-0083

Zan M. P.,

PhD in History, Associate Professor, Associate
Professor of the department of political science and
public administration, Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine), e-mail: mykhaylo.zan@uzhnu.
edu.ua, ORCID: orcid.org/0000-0001-8967-0083

Проаналізовано актуальні проблеми, які пов'язані з захистом мовних прав угорської етнічної громади Закарпатської області в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту». Автор визначає об'єктивні передумови формування «лінгвістичної автаркії», серед яких – ліберальне законодавство щодо мовних прав національних меншин, довготривале ігнорування з боку держави проблеми навчально-методичного забезпечення білінгвального навчання, відсутність широкого діалогу центральної влади з угорськомовною громадськістю Закарпаття.

Зазначається, що прийняття нового Закону України «Про освіту» спричинило бурхливу дискусію в українському суспільстві, викликало дипломатичні непорозуміння між Угорщиною та Україною. Не напередодні, а вже після прийняття Закону відбувається дискусія щодо перспектив реформування змісту угорськомовної освіти. Через тривалий «втрачений час» складається досить складний формат взаємодії угорськомовної громадськості та освітніх державних інституцій, зокрема Міністерства освіти і науки України.

Автор констатує, що для оптимального врегулювання мовної проблеми на Закарпатті необхідним є: 1) продовження консультацій між представниками влади та громадянського суспільства; 2) розробка державного стандарту вивчення української мови в угорськомовних навчальних закладах для трьох рівнів шкільної освіти; 3) впровадження білінгвальної освітньої методики через залучення молодих фахівців; 4) забезпечення тривалого (10–12 років) перехідного періоду в школах з угорською мовою викладання із повноцінними бюджетними асигнуваннями задля забезпечення реалізації Концепції «Нова українська школа».

Ключові слова: угорці, етнічна громада, національна меншина, Закарпаття, мовні права, Закон України «Про освіту».

In the article are analysed the actual problems that are related to the protection of linguistic rights of the Hungarian ethnic community of Transcarpathian region in the context of adoption of the new Law of Ukraine «On Education». The author defines the objective preconditions of «linguistic autarky», including liberal legislation concerning the language rights of national minorities, the long-term neglect by the state of the methodological provision problem of bilingual education and the lack of a broad dialogue between Government and the Hungarian-speaking community of Transcarpathia.

It is noted that the adoption of the new Law of Ukraine «On Education» led to a heated debate in Ukrainian society, caused diplomatic misunderstandings between Hungary and Ukraine. Not before, but after the adoption of the Law, there is a discussion about the prospects of reforming the content of Hungarian-language education. Due to the long «lost time» a rather complex format of interaction between the Hungarian-speaking public and educational state institutions, in particular the Ministry of Education and Science of Ukraine, is developing.

The author states that in order to optimally resolve the language problem in Transcarpathia, it is necessary: 1) prolongation of consultations between

representatives of the authorities and civil society; 2) development of the state standard for study of the Ukrainian language in Hungarian-language educational institutions for three levels of school education; 3) improvement of bilingual educational method through the involvement of young professionals; 4) provision of a long (10–12 years) transitional period in Hungarian language teaching schools with full budget allocations for implementation of the Concept «New Ukrainian School».

Keywords: Hungarians, ethnic community, national minority, Transcarpathia, linguistic rights, the Law of Ukraine «On Education».

Прийняття 5 вересня 2017 року Верховною Радою України нового Закону України «Про освіту» започаткувало бурхливу дискусію як в українському суспільстві, так і поза межами України. Найбільш чутливою виявилася ст.7, яка регламентує мовний дизайн освітньо-виховного процесу. З різкою критикою нового законодавства через порушення мовних прав національних меншин, які зафіксовані в Конституції та міжнародних зобов'язаннях України, виступили такі держави як Російська Федерація, Греція, Польща, Болгарія, Молдова, Румунія. Однак найбільшим критиком виступила сусідня Угорщина, яка вже на кінець вересня 2017 року через Міністерство закордонних справ (міністр Петер Сярто) заявила про блокування всіх кроків України у напрямку євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблематика захисту мовних прав угорської національної меншини в контексті нового Закону України «Про освіту» вже започаткувала появу ряду фахових політологічних оцінок у засобах масової інформації та науковій літературі. Так, прогнозуючи подальший розвиток подій, аналітик Д. Тужанський ще в кінці вересня 2017 року констатував, що Закон України є лише «вершиною айсбергу дуже чутливих тем» українсько-угорських дипломатичних відносин [9]. У своїх публікаціях дослідник чітко визначає ризики реалізації мовної статті Закону «Про освіту» та надає рекомендації офіційній владі щодо усунення з порядку денного «сокири мовної війни» між Будапештом і Києвом [13; 15].

У своїй науковій статті В. Марковський та В. Шевченко проаналізували правові колізії, що виникають між правовими приписами Закону України «Про засади державної мовної політики» (стаття 20 «Мова освіти») та Закону України «Про освіту» (стаття 7 «Мова освіти») [10]. Політичне підґрунтя на дипломатичній арені Центрально-Східної Європи довкола суперечок щодо мовної статті Закону України розглядає у своїй публікації Н. Тарасенко [14].

У контексті реалізації стратегії «м'якої» анексії Закарпаття з боку Угорщини аналізує мовну проблематику як індикатор українсько-угорських відносин філолог П. Гриценко [3]. Він зокрема констатує, що в сучасних умовах Закон України «Про освіту» став «лакмусом виявлення реальних намірів угорських політиків», які зводяться до «реновації давніх ідей мадяризації в нових геополітичних умовах» [3, с. 36, 37].

Метою нашої наукової розвідки є спроба з'ясувати особливості деструктивної дилеми реформування угорськомовної освіти, яка актуалізувалася з прийняттям нового Закону

України «Про освіту». В рамках поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: 1) висвітлити передумови «лінвістичної автаркії» угорської етнічної громади Закарпатської області; 2) проаналізувати діаметрально протилежні дискурси перспектив реформування угорськомовної освіти з боку держави (Міністерство освіти і науки України) та громадянського суспільства (угорськомовна громадськість Закарпатської області); 3) окреслити шляхи врегулювання проблеми оптимального захисту мовних прав угорців Закарпаття в контексті реформування мовної політики України.

Насамперед необхідно зауважити, що угорська мова належить до фіно–угорської гілки уральської мовної сім'ї. У порівнянні зі слов'янськими мовами (російською, білоруською і словацькою), доволі включеними до регіонального мультикультурного середовища носіями німецької, єврейської та ромської мовно–культурних ідентичностей, навіть з румуномовним населенням Закарпаття, представники угорської меншини презентують доволі самобутній менталітет, стереотипи етнічної поведінки, конфесійну ідентичність, політичну культуру, які об'єктивним чином гальмують їхню інтеграцію в український соціум. Більша частина угорськомовного населення Закарпаття утворює своєрідні анклавні, які живуть у практично рідномовному просторі, орієнтуються виключно на інтереси та цінності своєї громади, етнічної групи, угорської нації загалом. Ще за часів Радянського Союзу в Закарпатській області функціонували загальноосвітні школи з угорською мовою навчання. Фактично мовно–освітня політика в незалежній Україні продовжила континуїтет цієї радянської традиції «вирішення національного питання». Поряд із цим, якщо російську мову угорці опановували в СРСР краще, то українська є досить важкою для засвоєння середньостатистичного представника цієї меншини. Це засвідчує практика повсякденного спілкування в інтеретнічному середовищі Закарпаття.

Досить низьким є рівень володіння державною мовою у сільській місцевості Закарпаття, де компактно проживають угорці. Це вже декілька років поспіль засвідчили результати зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО), які необхідні для вступу до вищих навчальних закладів України. Через однотипні стандарти для всіх випускників шкіл понад 60% угорськомовних учнів не складають тестування з української мови. Відтак із кожним роком збільшується й відтік учнівської та студентської молоді для отримання освіти, а згодом і працевлаштування за кордоном, зокрема в Угорщині.

Опитані нами в листопаді – грудні 2017 року представники угорськомовної громадськості краю справедливо констатують безпосередні причини слабкої включеності в україномовний освітньо–культурний простір, які пов'язують з байдужістю державних освітніх інституцій. Насамперед серед проблем угорськомовні експерти називають відсутність фахового кадрового потенціалу,

освітніх програм і методичних рекомендацій, які би адекватно, з урахуванням особливостей угорської мови, сприяли вивченню державної мови угорськомовними учнями. До цього часу для угорців, як і для представників інших національних меншин, централізовано перекладали тільки однотипні підручники для загальноосвітніх шкіл України. У багатьох випадках їх не вистачало. Водночас системно українсько–угорською білінгвальною шкільною методикою, за винятком деяких наукових проектів Центру гунгарології Ужгородського національного університету, практично в Україні не займалися.

Принагідно зазначимо, що тільки з 2018–2019 навчального року на філологічному факультеті Ужгородського національного університету започатковано підготовку фахівців за освітньою програмою «Українська мова і література в закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин». Насамперед йдеться про вчителів української мови та літератури для шкіл із угорською та румунською мовами навчання. Студенти, крім методики викладання української мови, опановуватимуть власне практичний курс угорської / румунської мови та етнокультурні особливості угорського / румунського етносу. Безперечно, що враховуючи поліетнічність закарпатського регіону, подібну ініціативу варто було запроваджувати принаймні два десятиліття тому, а не після міждержавного скандалу через ст.7 «Мова освіти» нового Закону України.

На наш погляд, вже з перших років незалежності Україна репрезентує ліберальну модель отримання освіти для представників національних меншин. У порівнянні з найближчими сусідами – державами Центрально–Східної Європи – вона забезпечила фактично весь цикл освітньо–виховного процесу рідною мовою. Від дитячого садка до завершення середньої освіти та можливості отримати вищу освіту. До прикладу, в м. Берегово з 1996 року діє Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, а з 2008–2009 навчального року в Ужгородському національному університеті відповідно до міжурядової угоди розпочав роботу гуманітарно–природничий факультет з угорською мовою навчання (тепер має назву «українсько–угорський навчально–науковий інститут» – М. 3.).

Ліберальна модель освіти для представників національних меншин впроваджувалася на найвищому інституційному рівні етнополітики держави через імплементацію норм прийнятого в 1990–х роках законодавства. Зокрема, в Законі України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року закріплювалися права національних меншин (або груп «громадян України, які не є українцями за національністю» – ст.3) на широку національно–культурну автономію (ст.6). Згідно Закону держава гарантує вживати заходів «для підготовки педагогічних, культурно–просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів» (ст.7) [6]. Відповідно до ст.11 Закону України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999

року загальноосвітні школи мають створюватися «з урахуванням соціально–економічної та демографічної ситуації, а також відповідно до культурно–освітніх, соціально–економічних, національних і мовних потреб територіальної громади та/або суспільства» [4].

Прийнятий з порушенням норм регламенту 5 червня 2012 року й скасований парламентом у лютому 2014 року Закон України «Про засади державної мовної політики» у ст.20 «Мова освіти» передбачив забезпечення права отримання освіти, крім державної української, 18–ма регіональними мовами або мовами меншин через широку «мережу дошкільних дитячих установ, загальних середніх, позашкільних, професійно–технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів» [5].

На жаль, законопроекти в етнополітичній сфері України приймаються без належного попереднього обговорення з громадськістю, урахування запитів представників національних меншин і вироблення конструктивної й виваженої позиції у спірних питаннях. У 2012 році це стосувалося прийняття скандального Закону України «Про засади державної мовної політики» [5], а в 2017 році – Закону «Про освіту» [7]. Якщо тоді знехтували інтересами домінуючого україномовного населення країни, то зараз, без належних підготовчих заходів, нівелювали позицію компактних національних меншин, особливо угорської громади Закарпаття.

Наголосимо, що тривале зволікання із приведенням українського законодавства до європейських норм сформувало фактично автономне співіснування держави та громадянського суспільства. У випадку з угорською громадою Закарпаття це призвело до створення й функціонування майже самоврядної угорськомовної системи виховання та освіти від дитячого садка до університету, угорськомовних засобів масової інформації, мережі понад десятка громадських організацій з обласним статусом, двох політичних партій угорців України, зрештою – до виникнення феномену біпатрида, який репрезентований десятками тисяч угорськомовних закарпатців.

Як відомо, угорців Закарпаття активно підтримує Угорщина, реалізуючи різноманітні проекти соціально–економічного та соціогуманітарного плану. В результаті за часи незалежності України сформувалася власна етнічна еліта, лідери, які формують громадську думку переважної частини угорськомовного населення Закарпаття. Маючи надійну підтримку Угорщини, угорська громадськість прагне надалі зберігати вигідне status quo, а не формувати modus vivendi з новаторськими реформами постмайданної влади. Саме тому напередодні й після прийняття нового Закону «Про освіту» та навіть після оприлюднення висновку Венеціанської комісії щодо регулювання використання мов у Законі (8 грудня 2017 року), угорські громадські організації заявляють про звуження мовно–освітніх прав меншини [12].

Угорська громадськість Закарпаття та державні інституції з залученням наукових експертів, які

майже не знайомі зі специфікою регіону, надалі відстоюють різновекторні позиції в реформуванні освітньої галузі. Про це засвідчує нещодавнє виїзне засідання Експертної ради Міністерства культури України з питань етнополітики в м. Берегово 19 грудня 2017 року, на якому дискусії перейшли у звинувачення та образи [16].

Позиція влади, зокрема Міністерства освіти та науки України, щодо нагальності впровадження ст.7 зводиться до наступного: 1) закон не суперечить законодавству та міжнародним зобов'язанням України (досить дискусійне питання – М. 3.); 2) необхідно виправити низькі результати ЗНО з української мови серед угорськомовних випускників; 3) прийнятий закон є рамковим і потребує деталізації в підзаконних актах, до розробки яких вже залучаються представники національних меншин [15]. Однак, на наш погляд, доволі алогічним є факт, коли більш ніж через три місяці після прийняття Закону «Про освіту» Міністерство освіти і науки заявляє про перспективи впровадження трьох моделей навчання для національних меншин. Перша – білінгвальна з 1 по 12 клас для представників корінних народів (до прикладу, україно–кримськотатарська). Друга – для представників національних меншин, які репрезентують держави Європейського Союзу. В рамках цієї моделі – варіант А – для слов'яномовних меншин (навчання рідною мовою у дитсадку та початковій школи, а з 5 класу – поступове збільшення кількості предметів українською мовою; стосується поляків, словаків, болгар). Варіант Б – для представників неслов'яномовних меншин (румунів та угорців). Він передбачає більш поступовий перехід на викладання предметів українською мовою у старших класах. Третя модель розрахована для росіян та білорусів (перехід виключно на українську мову з 5 класу) [11].

Щодо окресленої вище ідеї профільного Міністерства, яка має бути зафіксованою у новому Законі України «Про загальну середню освіту», виникають принаймні три запитання: 1) чому про ці моделі не інформували громадськість національних меншин на етапі попереднього обговорення законопроекту? 2) що саме означає поступовий перехід на викладання українською у старших класах для румуномовних та угорськомовних учнів (який відсоток предметів; про які конкретно предмети йдеться)? 3) як названі зміни відобразяться на кадровому забезпеченні шкіл з мовами викладання національних меншин? Очевидно, що всі деталі диференціації освіти мовами національних меншин знаходяться поки в стані розробки методичних рекомендацій.

Таким чином, проблема полягає у відсутності належної методики викладання української мови як іноземної для шкіл з угорською мовою навчання. Діти, в першу чергу йдеться про сільську місцевість, знаходяться у практично стовідсотковому угорськомовному середовищі: з батьками, рідними, близькими спілкуються виключно угорською, дитячі садки – угорськомовні.

У школі стикаються з труднощами у вивченні мови, батьки ж не можуть допомогти, адже, як правило, вчили в школі й краще опанували російську мову. Можливо, якби з перших років незалежності України чітко запрацювала білінгвальна методика опанування термінології рідною і державною українською мовами, то, без сумніву, ситуація була б зовсім іншою.

Необхідно зазначити, що Угорщина реально фінансує ряд освітніх проектів для угорськомовних дітей та молоді Закарпаття. Зокрема виплачуються соціальні пільги батькам, які віддають дітей до шкіл з угорською мовою навчання. У школах використовуються додаткові дидактичні матеріали, зокрема підручники з Угорщини для кращого засвоєння матеріалу окремих предметів, у першу чергу рідної мови та літератури. Поряд із цим в освітньо-виховному процесі використовуються державні загальноосвітні програми, зокрема перекладені підручники українських авторів. Втім угорськомовна громадськість вкотре наголошує про нестачу підручників для шкіл із угорською мовою навчання. Зокрема у зверненні позачергової загальної конференції Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства з приводу прийняття нового Закону України «Про освіту» констатується: «На початок 2017/2018 навчального року в угорськомовних школах не вистачало 28 057 підручників, з них 3 383 – підручників української мови та літератури. За 25 років не випускались робочі зошити угорською мовою з навчальних предметів, за державні кошти не видавались українсько-угорські/угорсько-українські учнівські словники. Але найприкріше те, що катастрофічно не вистачає букварів, з яких мають вчитися читати учні перших класів. Зазвичай батьки змушені робити ксерокопії, оскільки держава з року в рік не забезпечує новими підручниками школи, а кожні чотири роки випускає таку кількість підручників, скільки дітей пішло до першого класу в тому році» [8].

Надзвичайно проблемним із 2006 року є питання відсутності диференційованого підходу при проведенні ЗНО якості знань випускників угорськомовних шкіл із української мови та літератури. Варто погодитись із угорськомовними педагогами і в тому, що «диференційований підхід до ЗНО було би доцільно запровадити для всіх випускників, адже на Закарпатті у 2017 році з 234 шкіл з українською мовою навчання у 108 школах 30% випускників не склали ЗНО з української мови та літератури» [8]. До прикладу, ряд запитань про наголоси в українських словах не співпадають навіть із закарпатськими говірками української мови (одні й ті ж українські слова на Закарпатті наголошують не так, як на батьківщині літературної мови українців), не говорячи про подібні труднощі для угорців чи румунів.

Представники угорськомовної громадськості Закарпаття, зокрема ректор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II І. Орос справедливо, на наш погляд, зазначає про нагальність розробки стандартів вивчення

української мови для угорськомовних шкіл: до 4 класу – на рівні А1, до закінчення 9 класу – А2, на завершення середньої школи – В1, адже це реальна мета, яку можна досягти [1].

Ще на етапі обговорення законопроекту громадськими активістами угорців Закарпаття (навесні 2017 року) було зібрано понад 64 тис. підписів проти звуження освітніх прав меншини. Під час відвідин Ужгородського національного університету міністром закордонних справ України П. Клімкіним директор українсько-угорського навчально-наукового інституту О. Шпенік зокрема зазначив, що за підсумками дослідження наприкінці вересня 2017 року, 70% угорськомовних учителів Закарпаття зізналися, що після прийняття нового Закону «Про освіту» готові викладати в Угорщині, а близько половини батьків – віддати дітей до шкіл сусідньої держави [2].

Висновки. Отже, впродовж більш як двадцяти семи років незалежності України в результаті імплементації окресленої ліберальної моделі мовної політики в освітній галузі у середовищі переважної більшості представників угорської етнічної громади Закарпатської області маємо досить низький рівень володіння державною українською мовою. Водночас проблематика реформування угорськомовної освіти на Закарпатті має багатоплановий характер. Як мовилось вище, угорськомовність Закарпаття має як примордіальну, так інструментальну складові. Через складність у вивченні української мови, відсутність білінгвальних методик її опанування, байдужість української влади до врегулювання проблеми впродовж багатьох років, гуманітарну підтримку угорців із боку Угорщини, досить кардинальні рішення нинішньої влади у середовищі угорськомовної громадськості Закарпаття сформувався загалом негативне ставлення до ст.7 нового Закону України «Про освіту».

Задля врегулювання проблеми оптимального захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпатської області насамперед необхідно:

- 1) з боку органів державної влади при розробці директивних документів у мовно-освітній сфері підтримувати діалог із фахівцями-освітянами з числа угорськомовної громадськості Закарпаття, зокрема угорських національно-культурних товариств і Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II;

- 2) розробити державний стандарт вивчення української мови для угорськомовних шкіл у розрізі трьох рівнів шкільної освіти;

- 3) активізувати процес білінгвальної освітньої методики через залучення молодих фахівців;

- 4) забезпечити тривалий (10–12 років) перехідний період у школах з угорською мовою викладання із обов'язковим виділенням у державному бюджеті коштів, які необхідні для навчально-методичного забезпечення Концепції «Нова українська школа».

Загалом необхідно збагнути, що для уникнення подібних конфліктних ситуацій надалі необхідно формувати виважений, науково обґрунтований

підхід у окресленій вище делікатній сфері міжетнічних відносин. Адже, як у випадку з подвійним громадянством, мовно-освітнє питання на Закарпатті може стати додатковим викликом національній безпеці у теперішній надзвичайно складній геополітичній точці бифуркації для України.

Список використаних джерел

1. Біклян, Х., 2018. 'Заступник міністра освіти України приїхав до Берегова, щоб обговорити освітній закон з місцевою громадою', *Карпатський об'єктив*, 29 березня, с.2.
2. Брайлян, О., 2017. 'Погляд науковців УжНУ та МЗС', *Погляд*, 27 грудня, с.3.
3. Гриценко, ПЮ., 2018. 'Мова як індикатор українсько-угорських відносин сьогодні', *Стратегічні пріоритети*, №1 (46), с.28–39.
4. 'Закон України «Про загальну середню освіту»'. [online] Доступно: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> [17.10.2018].
5. 'Закон України «Про засади державної мовної політики»'. [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [17.10.2018].
6. 'Закон України «Про національні меншини в Україні»'. [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [17.10.2018].
7. 'Закон України «Про освіту»'. [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [17.10.2018].
8. 'Звернення позачергової загальної конференції Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства з приводу прийняття 5-го вересня 2017 року нового Закону України «Про освіту»'. [online] Доступно: <http://www.karpatalja.ma/novini/zvernennya-zakarpatського-ugorskomovного-pedagog%D1%96chnого-tovaristva-z-privodu-prijnyattya-novogo-zakonu-ukraini-pro-osv%D1%96tu/> [12.10.2018].
9. Когутич, Т., 2017. 'Дмитро Тужанський, політолог, аналітик з угорського питання на Закарпатті. Закон про освіту – лише вершина айсберга дуже чутливих тем. Найскладніше – попереду'. [online] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2313732-dmitro-tuzanskiy-politolog-analitik-z-ugorskogo-pitanna-na-zakarpati.html> [24.10.2018].
10. Марковський, В., Шевченко, В., 2017. 'Проблеми та перспективи реалізації статті 7 про мову освіти Закону України «Про освіту»', *Вісник Конституційного Суду України*, №6, с.51–63.
11. 'Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин'. [online] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> [12.10.2018].
12. 'Позиція організацій угорців України стосовно висновку Венеціанської комісії щодо регулювання використання мов у Законі України «Про освіту»', 2017, *Карпатський об'єктив*, 21 грудня, с.4.
13. Сидоренко, С., Тужанський, Д., 2018. 'Сокира мовної війни: Угорщина та Україна не мають втратити шанс на перемир'я'. [online] Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/> [24.10.2018].
14. Тарасенко, Н., 2017. 'Політичне підґрунтя суперечок навколо українського Закону «Про освіту»', *Україна: події, факти, коментарі*, №19, с.24–42.
15. Тужанський, Д., 2017. 'Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього Закону'. [online] Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/> [24.10.2018].
16. Фатула, Р., 2017. 'У Берегові експерти Мінкультури обговорили Концепцію державної етнополітичної політики з представниками нацменшин', *Карпатський об'єктив*, 28 грудня, с.4.

References

1. Biklian, Kh., 2018. 'Zastupnyk ministra osvity Ukrainy prykhav do Berehova, shchob obhovoryty osvittii zakon z mistsevoiu hromadoiu (The Deputy Minister of Education of Ukraine came to Berehovo to discuss the educational law with the local community)', *Karpatyskyi obiektyv*, 29 bereznia, s.2.

2. Brailian, O., 2017. 'Pohliad naukovtsiv UzhNU ta MZS (The opinion of UzhNU scientists and the Ministry of Foreign Affairs)', *Pohliad*, 27 hrudnia, s.3.

3. Hrytsenko, Plu., 2018. 'Mova yak indyikator ukraïnsko-uhorskykh vidnosyn sohodennia (Language as an indicator of current Ukrainian–Hungarian relations)', *Stratehichni priorytety*, №1 (46), s.28–39.

4. 'Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu osvitu» (The Law of Ukraine «On General Secondary Education»'. Available from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> [17.10.2018].

5. 'Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky» (The Law of Ukraine «On the Principles of State Language Policy»'. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [17.10.2018].

6. 'Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny v Ukraini» (The Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine»'. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [17.10.2018].

7. 'Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (The Law of Ukraine «On Education»'. Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [17.10.2018].

8. 'Zvernennia pozacherhovoï zahalnoi konferentsii Zakarpatskoho uhorskomovnoho pedahohichnoho tovarystva z pryvodu pryiniattia 5-ho veresnia 2017 roku novoho Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» (Appeal of the extraordinary general conference of the Transcarpathian Hungarian Pedagogical Association on the adoption on September 5, 2017 of the new Law of Ukraine «On Education»'. Available from: <http://www.karpatalja.ma/novini/zvernennya-zakarpatського-ugorskomovного-pedagog%D1%96chnого-tovaristva-z-privodu-prijnyattya-novogo-zakonu-ukraini-pro-osv%D1%96tu/> [12.10.2018].

9. Kohutysh, T., 2017. 'Dmytro Tuzhanskyi, politoloh, analitik z uhorskoho pytannia na Zakarpatti. Zakon pro osvitu – lyshe vershyna aisberha duzhe chutlyvykh tem. Naiskladnishe – poperedu (Dmytro Tuzhanskyi, political scientist, analyst on the Hungarian issue in Transcarpathia. The law on education is just the tip of the iceberg of very sensitive topics. The hardest thing is ahead)'. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2313732-dmitro-tuzanskiy-politolog-analitik-z-ugorskogo-pitanna-na-zakarpati.html> [24.10.2018].

10. Markovskiy, V., Shevchenko, V., 2017. 'Problemy ta perspektivy realizatsii statii 7 pro movu osvity Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» (Problems and prospects of the implementation of Article 7 on the language of education of the Law of Ukraine «On Education»', *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy*, №6, s.51–63.

11. 'Minosvity rozrobilo try modeli navchannia dlia natsmenshyn (The Ministry of Education has developed three models of education for national minorities)'. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> [12.10.2018].

12. 'Pozytsiia orhanizatsii uhortsiv Ukrainy stosovno vysnovku Venetsianskoi komisii shchodo rehuliuвання vykorystannia mov u Zakoni Ukrainy «Pro osvitu» (The position of organizations of Hungarians of Ukraine regarding the conclusion of the Venice Commission on the regulation of the use of languages in the Law of Ukraine «On Education»', 2017, *Karpatyskyi obiektyv*, 21 hrudnia, s.4.

13. Sydorenko, S., Tuzhanskyi, D., 2018. 'Sokyra movnoi viiny: Uhorshchyna ta Ukraina ne maiut vtratyt shans na peremyria (The ax of the language war: Hungary and Ukraine should not miss the chance of a truce)'. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/> [24.10.2018].

14. Tarasenko, N., 2017. 'Politychne pidgruntia superechok navkolo ukraïnskoho Zakonu «Pro osvitu» (The political background to the disputes concerning the Ukrainian Law «On Education»', *Ukraina: podii, fakty, komentari*, №19, s.24–42.

15. Tuzhanskyi, D., 2017. 'Movnyi konflikt z Yevropoiu: yak diiaty Kyievu, shchob zberehty normy osvittnoho Zakonu (Linguistic conflict with Europe: how to act in Kyiv to keep the norms of the educational Law)'. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/> [24.10.2018].

16. Fatula, R., 2017. 'U Berehovi eksperty Minkultury obhovoryly Kontseptsiiu derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky z predstavnykamy natsmenshyn (In Berehovo, experts of the Ministry of Culture discussed the Concept of State Ethnic Policy with Representatives of National Minorities)', *Karpatyskyi obiektyv*, 28 hrudnia, s.4.

* * *

УДК 323.21

**ГРОМАДЯНСЬКЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ
ЯК ДІАЛОГОВИЙ МЕХАНІЗМ В
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ****CIVIL CONSULTING AS A DIALOGUE
MECHANISM IN THE EURO-INTEGRATION
PROCESSES OF UKRAINE****Костенко А. М.,**

кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Чернівці, Україна); доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету (Суми, Україна), e-mail: kostenkopr@ukr.net

Kostenko A. M.,

candidate of political sciences, associate professor, doctoral student of the Department of Political Science and Public Administration of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine); assistant professor of the Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies of Sumy State University (Sumy, Ukraine), e-mail: kostenkopr@ukr.net

Проаналізовано безпосередні (конференції, семінари, форуми, громадські слухання, круглі столи, збори, зустрічі з громадськістю, робота громадських приймальень, теле- або радіодобати, дискусії, інтернет-конференції) та опосередковані (соціологічні дослідження та спостереження, створення «телефонних гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у ЗМІ для визначення позицій різних соціальних груп, опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян) форми консультування з громадськістю. Виявлено, що при організації і проведенні консультацій органи влади віддають перевагу опосередкованим, а не прямим формам консультацій. При цьому електронні консультації є неефективними, оскільки якщо пропозиції в рамках електронних консультацій і подаються громадськістю, то більшість з них не враховується. Роль представників інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів в ініціюванні консультацій є невисокою, хоча можливість ініціювання консультацій окремими інститутами громадянського суспільства прямо передбачена законодавством.

Ключові слова: громадськість, консультування, вивчення громадської думки, громадські слухання, електронне консультування, громадські приймальні.

The article analyzes direct (conferences, seminars, forums, public hearings, round tables, TV or radio debates, discussions, Internet conferences) and indirect (sociological research and observation, monitoring of comments, reviews, interviews) forms of public consultation. It was found that when organizing and conducting consultations, the authorities prefer the indirect, rather than direct, forms of consultation. At the same time, electronic consultations are ineffective, since if proposals are made in the framework of electronic consultations and are submitted by the public, then most of them are not taken into account. The role of representatives of civil society institutions and other actors in initiating consultations is low, although the possibility of initiating consultations by individual civil society institutions is explicitly envisaged by law.

Keywords: public, counseling, public opinion polling, public hearings, e-counseling, public reception.

Постановка проблеми. Одним із інструментів побудови ефективної політики є впровадження практики консультацій влади з громадою щодо політичних рішень і дій. В законодавстві створені умови для застосування консультативних механізмів. Проте на практиці владою такі механізми часто ігноруються. Налагодження діалогу між владними інституціями та громадськістю є

ключовою умовою посилення рівня довіри громадян до владних інститутів, підвищення ступеня прозорості, прогнозованості, обґрунтованості рішень. В такому контексті консультування з громадськістю спрямоване на залучення соціально активної частини населення на добровільних засадах до участі у суспільно-політичному житті, а отже попередження громадського обурення та конфронтації влади. Така діяльність визнає рівноправне становище громадськості у стосунках з владою при формулюванні проблем, пропонуванні політичних альтернатив та налагодженні політичного діалогу, хоча відповідальність за кінцеві рішення залишається за владними структурами.

У більшості європейських країн спостерігається тенденція до розширення участі громадян у громадських консультаціях як на центральному, так і місцевому рівнях та передбачається комплексний аналіз позицій зацікавлених сторін. Тоді як в Україні консультації з громадськістю – це часто набір окремих заходів (як правило, разових) з публічного обговорення проектів тих чи інших нормативно-правових актів, тобто, фактично визначених варіантів вирішення певної проблеми.

Аналіз останніх джерел. Дослідження процесів становлення громадянського суспільства вітчизняною наукою нині відбувається у фарватері політичних наук. Ці процеси вітчизняні вчені також розглядають переважно у контексті демократизації (О. Бабкіна, О. Власюк, О. Гарань, В. Горбатенко, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Телешун, Г. Щедрова, В. Якушик). Крім того останнім часом з'явилася велика кількість робіт, які стосуються окремих аспектів інституціоналізації громадянського суспільства: роль і характер конститутіоналізму (В. Погорілко, О. Скрипнюк), співвідношення державної влади і органів самоорганізації населення (І. Кресіна, А. Коваленко, В. Цветков), вплив типу виборчої системи (В. Когигоренко), роль зовнішньополітичних факторів (О. Дергачов, О. Ковальова).

Так, дослідник В. Кравчук аналізує теоретико-практичні аспекти фактичного здійснення консультування з громадськістю та робить висновок про існування проблеми хаотичності застосування на практиці визначених законодавством форматів проведення публічних громадських обговорень [7]. Питання громадської експертизи та громадського моніторингу діяльності органів влади вивчали В. Купрій та Л. Паливода [1], С. Панцир та А. Крупник аналізували взаємодію влади і громадськості через механізм громадських рад [8].

Як бачимо в українській політичній думці недостатньо уваги приділено питанню оцінки ефективності механізмів консультування з громадськістю та аналізу практики використання таких механізмів в нашій державі.

Формулювання цілей статті постановка завдань. Мета статті: проаналізувати організаційні особливості проведення безпосередніх та опосередкованих форм консультацій з громадськістю та визначити переваги та недоліки кожної з форм.

Виклад основного матеріалу. Громадські консультації – це процес комунікацій між органами державної влади та громадянами, за допомогою якого обидві сторони стають поінформованими про різні перспективи та пропозиції державних рішень і які надають можливість громадянам впливати на зміст цих рішень. Цей процес також можна розглядати як постійний діалог між різними зацікавленими сторонами, спрямований на отримання всієї необхідної інформації, оцінку наявних варіантів політики й наслідків впровадження кожного з них, забезпечення об'єктивної зваженої перспективи для кожної зацікавленої сторони [10].

В науковій літературі виокремлюють дві групи форм проведення консультацій з громадськістю – безпосередня та опосередкована. До безпосередніх форм консультування з громадськістю відносять: конференції, семінари, форуми, громадські слухання, круглі столи, збори, зустрічі з громадськістю, робота громадських приймалень, теле– або радіодебати, дискусії, інтернет–конференції, тощо. Опосередкованими формами консультацій з громадськістю є соціологічні дослідження та спостереження, створення «телефонних гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у ЗМІ для визначення позицій різних соціальних груп, опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян, тощо.

В Україні при організації і проведенні консультацій з громадськістю органи державної та місцевої влади часто віддають перевагу саме опосередкованим, а не прямим формам консультацій. Адже підготовка і проведення безпосередніх консультацій – клопітка та тривала процедура, яка вимагає значних організаційних зусиль. Основним нормативно–правовим актом, який регулює механізм проведення консультацій з громадськістю в Україні, є Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [9].

Спробуємо розібратися в організаційних особливостях проведення безпосередніх та опосередкованих формах консультацій з громадськістю та визначити переваги та недоліки кожної з форм.

Однією з поширених безпосередніх форм консультацій з громадськістю є публічне громадське обговорення, які проходить у вигляді конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей з громадськістю. Зазначені інструменти консультування передбачають збори представників організацій, груп для обговорення та роз'яснення певних питань. В ході роботи презентуються найбільш актуальні громадські проекти та різноманітні громадські ініціативи. Крім того можуть передбачатися неформальна частина спілкування. Участь у таких заходах повністю залежить від ініціативи громадян, а інформація питання для обговорення є відповіддю на громадський запит.

До переваг таких форм консультацій є налагодження «прямого» діалогу між представниками

влади та громадськості, під час якого кожна зі сторін має можливість безпосередньо почути всі точки зору, навести свої аргументи та спробувати знайти консенсус. Серед недоліків таких «живих» дискусій є необхідність залучення професійних модераторів, які здатні налагодити ефективну комунікацію між сторонами. Крім того, проведення таких консультацій передбачає значні затрати людських, фінансових та часових ресурсів.

Громадські слухання є, мабуть, найдавнішим та найефективнішим засобом залучення громадськості до процесу управління державою. У багатьох містах вони стали дуже популярною формою спілкування влади та населення, дієвим інструментом залучення громадськості до вирішення нагальних проблем. Так, протягом лютого 2014 – червня 2015 відбулося 12 парламентських слухань, присвячених таким темам: перспективи запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України; роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнічнонаціональної політики єдності в Україні; обороноздатність України у XXI столітті; стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково–технічної сфери держави; законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні; а також – Загальноукраїнський круглий стіл національної єдності [6, с. 13]. Також за цей період було проведено 15 слухань у комітетах з найбільш актуальних соціально–економічних та правових питань. Загалом можна стверджувати, що механізм парламентських та комітетських слухань працює, свідченням чого є десятки успішно проведених заходів. Прикладом успішної співпраці є проведення Комітетом євроінтеграції 3 травня 2015 року слухань на тему «Посилення ролі євро регіонів у здійсненні транскордонної співпраці України». Участь у слуханнях взяли народні депутати, представники євро регіонів «Карпати–Україна», «Буг», «Дністер», «Верхній Прут», «Нижній Дунай», «Слобожанщина», представники місцевих органів влади, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та інфраструктури, МЗС, Урядового офісу з питань європейської інтеграції, Українська школа політичних студій, науковці та партнери з Німеччини. За результатами комітетських слухань було розроблено проект рекомендацій Верховній Раді України, Кабінету Міністрів, органам центральної і місцевої влади, керівництву самих євро регіонів. Крім того, учасники слухань рекомендували провести парламентські слухання на ту ж тему: «Посилення ролі євро регіонів у здійсненні транскордонного співробітництва».

Проте, незважаючи на значну кількість проведених комітетських слухань, регулярно їх проводять не більше третини комітетів, в той час як решта або не організують комітетські слухання взагалі, або не наповнюють веб–сайти оновленою інформацією. Це свідчить про недостатню відкритість парламентських комітетів.

Значну роль у формуванні й поширенні громадської думки відіграють засоби масової

інформації, тож теле– або радіо дебати, Ітернет–конференції, електронні консультації є ще одним сучасним інструментом консультування з громадськістю. Середній споживач інформації, згідно статистики, проводить перед телевізором і слухає радіо приблизно 4 години щоденно. Формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, а з іншого – впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей [3, с. 79].

Сьогодні найбільш поширеним інструментом консультування є електронне. Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані розміщувати нормативні документи та проекти рішень на своїх сайтах та надавати можливість для подачі пропозицій до них. Перевагами зазначеного механізму є те, що він передбачає отримання відкритої відповіді на важливі питання. Документи також можуть розсилатися потенційно зацікавленим особам (зазвичай, представникам активних громадських груп чи інших організацій), при цьому вони повинні встигнути надати свої коментарі до попередньо встановленої кінцевої дати. Недоліками ж зазначеного інструменту є низький рівень зацікавленості з боку громадськості працювати системно над документами та складність сайтів органів влади для пошуку інформації.

Поширеними формами громадського консультування є інструменти вивчення громадської думки шляхом соціологічних опитувань та спостереження. Соціологічні дослідження є висококонтрольованим способом отримання відповіді (державою від громадян) на конкретне питання і з великої вибірки. При цьому достатньо легко його провести, дотримуючись конкретних алгоритмів чи замовивши дослідження у професіоналів. Поряд з цим до недоліків відносять те, що відповіді мають закритий характер або є обмеженими. А влада немає особистісного контакту із громадянами, тому можливим є виникнення суб'єктивізму у формулюванні питань чи програми досліджень.

З метою отримання безпосередніх коментарів, відгуків чи скарг від громадян влада створює телефонні «гарячі лінії», проводить моніторинг коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації. Така робота дозволяє визначити позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін, а також отримати відповідь на конкретне питання. Зазначені інструменти вимагають від влади вміння відокремити факти від коментарів.

Опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки дозволять зібрати корисні управлінські ідеї, або вказати на необхідні зміни в політиці. З розвитком інформаційно–комунікаційних технологій набули поширення електронні поштові скриньки – адреси електронної пошти, на які громадяни можуть абсолютно вільно надсилати коментарі з певних проблем, проектів, політик тощо. Поряд з цим є ризик отримання недостовірної інформації; труднощі у визначенні масштабів охоплення

проблемою; відображає позицію лише окремої частини суспільства.

Як бачимо кожен із зазначених механізмів консультування з громадськістю має ряд своїх переваг та недоліків. Тому органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно комбінувати механізми для отримання повної та об'єктивної інформації.

У практичній площині вибору належного формату заходів публічних громадських обговорень, їх організації існують деякі складнощі. Наприклад, у діяльності органів виконавчої влади найбільш часто консультації з громадськістю, з–поміж усіх передбачених форматів, організуються засобами електронного консультування. Проте їх ефективність є дуже низькою, зокрема щодо обговорення проектів концепцій, планів дій, концептуальних положень проектів нових нормативно–правових актів, які у разі їх прийняття можуть мати істотний вплив на відповідну сферу суспільних відносин [11, с. 71]. Тому подібні питання доцільно обговорювати в іншому форматі, зокрема засідань конференцій, круглих столів, у яких беруть участь експерти з цих питань.

Також є випадки підміни органами державної влади консультацій з громадськістю іншими публічними заходами, що не мають на меті отримання зворотного зв'язку, а проводяться лише для підготовки формальної звітності та створення видимості ефективної роботи. До таких заходів належать прес–конференції, брифінги, презентації, тренінги, семінари, що інколи помилково сприймаються як проведення публічного громадського обговорення.

Практика проведення консультацій з громадськістю показує, що залучення громадян до обговорення державної чи місцевої політики позитивно впливає на якість рішень і є вигідним як для органів влади, так і для громадськості.

Державні інституції України різного рівня впроваджують механізм консультування з громадськістю. Так, на урядовому порталі розміщено посилання на орієнтовні плани консультацій з громадськістю на сайтах органів виконавчої влади [12]. Крім того у 2016 р. запрацював портал громадського обговорення законопроектів, розроблений за ініціативи Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України та за підтримки Програми USAID ПАДА. Його завдання – залучати громадян до законотворчого процесу через ознайомлення, коментування та висловлення зауважень і пропозицій до законопроектів, які запропоновані для обговорення в режимі онлайн [5].

Протягом 2016 р. були створені відповідні сервіси для електронних петицій на офіційних веб–сайтах Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України [4].

Проведений ученими НІСД моніторинг офіційних веб–сайтів міністерств засвідчив високий рівень впровадження на рівні е–консультацій таких інструментів електронної участі, як електронні звернення, соціальні мережі та форми для зворотного зв'язку із громадянами [2]. Водночас меншою мірою міністерства вдаються до проведення

електронних консультацій з громадськістю: відповідні рубрики на своїх веб-сайтах мають 2/3 міністерств. Міністерства переважно не оприлюднюють або ж публікують вибірково та не в повному обсязі звіти за результатами проведених електронних консультацій з громадськістю.

Низький рівень впровадження міністерствами таких інструментів електронної участі, як онлайн-опитування (їх проводять тільки чверть міністерств) та онлайн-форуми (відповідна рубрика є на веб-сайті лише одного міністерства). Достатньо пасивно органами центральної влади використовується й інструмент телефонних «гарячих ліній».

Таким чином, доводиться констатувати, що навіть попри розширення механізмів консультування з громадськістю експерти зазначають про формалізовану «суб'єктність» громадської, брак контролю й підзвітності. Та ефективний взаємодії органів публічного управління з громадськістю заважають інерція з боку державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та службовців органів місцевого самоврядування, імітація ними діалогу з інституціями громадянського суспільства.

Висновок. При організації і проведенні консультацій органи виконавчої влади віддають перевагу опосередкованим, а не прямим формам консультацій. При цьому електронні консультації є неефективними, оскільки якщо пропозиції в рамках електронних консультацій і подаються громадськістю, то більшість з них не враховується.

Роль представників інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів в ініціюванні консультацій є невисокою, хоча можливість ініціювання консультацій окремими інститутами громадянського суспільства прямо передбачена законодавством.

Інформаційне наповнення веб-сайтів багатьох центральних та місцевих органів виконавчої влади є недостатнім. Роль веб-сайтів органів виконавчої влади та ЗМІ в інформуванні громадської про проведення консультацій є другорядною. Адаже окремі категорії питань, які в обов'язковому порядку повинні виноситись на консультації з громадськістю, на практиці на консультації не виносяться. Це стосується, зокрема, звітів про витрачання бюджетних коштів. Інші категорії питань виносяться на консультації не в усіх випадках.

Список використаних джерел

1. Купрій, В., Паливода, В., 2011. 'Громадської експертиза та громадський моніторинг у діяльності органів влади', К.: *Макрос*, с.62.
2. Дзига, ТВ. 'Розвиток механізмів електронної участі в Україні', *НІСД*. [online] Доступно: http://www.niss.gov.ua/content/articles/fi/les/elektr_uchast-ea01e.pdf
3. Дзюба, МТ., 2008. 'Роль засобів масової інформації в формуванні громадської думки', *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*, Київ, с.77–81.
4. 'Електронні петиції', *Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка*, [online] Доступно: <https://petition.president.gov.ua/>; 'Електронні петиції', *Верховна Рада України*. [online] Доступно: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/>; 'Електронні петиції', *Кабінет Міністрів України*. [online] Доступно: <https://petition.kmu.gov.ua/>
5. 'Запрацював портал громадського обговорення законопроектів'. [online] Доступно: <http://www.prostir.ua/>

<http://www.prostir.ua/?news=zapratsyuvav-portal-hromadskoho-obhovorennya-zakonoproektiv>

6. Заславський, О., 2015. 'Участь громадської у законодавчому процесі', *Часопис «Парламент»*, №3, с.2–41.

7. Кравчук, ВМ., 2015. 'Ефективність консультацій з громадськістю як інструменту народовладдя', *Часопис Київського університету права*, №2, с.15–19.

8. Панцир, С., Крупник, А., 2008. 'Взаємодія влади і громадської через механізм громадських рад: стан і перспективи', за ред. Г. Усатенко, К.: *Фонд «Європа XXI»*, 92 с.

9. 'Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики'. [online] Доступно: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

10. 'Посібник щодо проведення публічних консультацій', 2004, К.: *Київська типографія*, 69 с. [online] Доступно: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/manual_on_public_consultations_icps.pdf

11. 'Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадської та влади. Фінальний аналітичний звіт', 2012, за ред. К. С. Ковриженко; *Всеукр. громад. організація «Комітет виборців України»*, К.: *КВУ*.

12. 'Урядовий портал'. [online] Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskisty/oriyentovni-plani-konsultacij-z-gromadskisty-na-sajtah-organiv-vikonavchoyi-vladi>

References

1. Kuprij, V., Palyvoda, V., 2011. 'Gromads'koi' ekspertyza ta gromads'kyj monitoryng u dijal'nosti organiv vlady (Public examination and public monitoring of the activities of the authorities)', K.: *Makros*, s.62.
2. Dzhyga, TV. 'Rozvytok mehanizmv elektronnoi' uchasti v Ukraini (Development of electronic participation mechanisms in Ukraine)', *NISD*. [online] Dostupno: http://www.niss.gov.ua/content/articles/fi/les/elektr_uchast-ea01e.pdf
3. Dzjuba, MT., 2008. 'Rol' zasobiv masovoi' informacii v formuvanni gromads'koi' dumky (The role of the media in shaping public opinion)', *Suchasni informacijni tehnologii u sferi bezpeky ta oborony*, Kyi'v, s.77–81.
4. 'Elektronni petycii' (Electronic petitions)', *Oficijne internet-predstavnytvo Prezidenta Ukraini P. Poroshenka*, [online] Dostupno: <https://petition.president.gov.ua/>; 'Elektronni petycii' (Electronic petitions)', *Verhovna Rada Ukraini*. [online] Dostupno: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/>; 'Elektronni petycii' (Electronic petitions)', *Kabinet Ministriv Ukraini*. [online] Dostupno: <https://petition.kmu.gov.ua/>
5. 'Zpracjuvav portal gromads'kogo obgovorenja zakonoproektiv (The portal of public debates on bills has started to work)'. [online] Dostupno: <http://www.prostir.ua/?news=zapratsyuvav-portal-hromadskoho-obhovorennya-zakonoproektiv>
6. Zaslavs'kyj, O., 2015. 'Uchast' gromads'kosti u zakonodavchomu procesi (Public participation in the legislative process)', *Chasopys «Parlament»*, №3, s.2–41.
7. Kravchuk, VM., 2015. 'Efektyvnist' konsul'tacij z gromads'kistju jak instrumentu narodovladdja (Effectiveness of public consultations as an instrument of democracy)', *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava*, №2, s.15–19.
8. Pancyr, S., Krupnyk, A., 2008. 'Vzajemodija vlady i gromads'kosti cherez mehanizm gromads'kyh rad: stan i perspektivy (Interaction of the authorities and the public through the mechanism of public councils: the state and prospects)', za red. G. Usatenko, K.: *Fond «Jevropa XXI»*, 92 s.
9. 'Porjadok provedennja konsul'tacij z gromads'kistju z pytan' formuvannja ta realizacii' derzhavnoi' polityky (Procedure for conducting public consultations on the issues of formation and implementation of state policy)'. [online] Dostupno: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>
10. 'Posibnyk shhodo provedennja publicnyh konsul'tacij (Guide for conducting public consultations)', 2004, K.: *Kyi'vs'ka typografija*, 69 s. [online] Dostupno: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/manual_on_public_consultations_icps.pdf
11. 'Udoskonallennja konsul'tacij z gromads'kistju. Propozycii' gromads'kosti ta vlady. Final'nyj analitychnyj zvit (Improvement of public consultations. Proposals by the public and the authorities. Final analytical report)', 2012, za red. K. S. Kovryzhenko; *Vseukr. громад. організація «Комітет виборців України»*, К.: *КВУ*.
12. 'Urdajovyj portal (Government portal)'. [online] Dostupno: <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskisty/oriyentovni-plani-konsultacij-z-gromadskisty-na-sajtah-organiv-vikonavchoyi-vladi>

УДК 327:316 (ІСП.4)

**ІСПАНСЬКИЙ
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ***SPANISH FOREIGN POLICY MENTALITY***Матлай Л. С.,**

кандидат історичних наук, асистент
кафедри політології та міжнародних відносин,
Національний університет «Львівська
політехніка» (Львів, Україна), e-mail:
liubava_matlaj@yahoo.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-8938-3949>

Matlay L. S.,

PhD, Political Science and International Relations
Department, National University Lviv Polytechnic (Lviv,
Ukraine), e-mail: liubava_matlaj@yahoo.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-8938-3949>

Зазначається, що на формування сучасного зовнішньополітичного менталітету іспанців вплинули географічні відкриття, велика колоніальна імперія, втрата її статусу, періоди I та II Республік, диктатури М. Прімо де Рівери та Ф. Франко, післяфранкістська трансформація політичної систем, поновлення монархії. Констатується, що впродовж всієї історії Іспанії, особливо в минулому та теперішньому століттях, процес державного будівництва характеризувався постійною боротьбою між силами, які виступають за сильну централізовану державу і тими, хто підтримує децентралізацію. Робиться висновок, що зовнішньополітичний курс сучасної парламентської монархії залежить від укоріненних у свідомості іберійців принципів монархізму і католицизму, спільних уявлень про зовнішній світ.

Ключові слова: Іспанія, зовнішня політика, менталітет, світосприйняття, національна ідентифікація.

It is noted that the formation of the modern foreign policy mentality of the Spaniards was influenced by geographical discoveries, the great colonial empire, the loss of its status, the periods of the 1st and 2nd republics, the dictatorships of M. Primo de Rivera and F. Franco, the post-Franconian transformation of political systems, the renewal of the monarchy. It is noted that throughout the history of Spain, especially in the past and present centuries, the state-building process was characterized by a constant struggle between forces that favor a strong centralized state and those who support decentralization. It concludes that the foreign policy course of the modern parliamentary monarchy depends on the principles of monarchism and Catholicism, common ideas about the external world entrenched in the minds of the Bvereans.

Keywords: Spain, foreign policy, mentality, world perception, national identity.

Для реалізації зовнішньополітичних курсів держав важливе значення має геополітична ідентичність, національна самоідентифікація та менталітет. У сучасних умовах втілення зовнішньої політики країни – це не просто сукупність дій, здійснених державним утворенням в певній географічній обстановці, а результат сприйняття власної ідентичності та національно-державних інтересів. Спільна ідентичність допомагає окреслити зовнішні цілі країни, забезпечити засоби та волю втілити їх. І, навпаки, відсутність власної національної самоідентифікації позбавляє державу незалежної зовнішньої політики та міжнародної співпраці. Повноцінні та сталі міжнародні зв'язки допомагають національним країнам визначити своє місце у світовій системі, характер та ступінь контактів з іншими. Тема актуалізується також необхідністю покращення сучасної системи

міжнародних відносин, удосконалення механізмів їх гармонізації.

Історіографія вивчення менталітету широка та ґрунтовна. З філософської спрямованості його досліджували Г.–В. Гегель, І. Гердер, Р. Емерсон, І. Кант, Е. Кассіпер, Л. Леві-Брюль, М. Мосс, Й. Хейзінг, О. Шпенглер, Д. Юм та інші. Взаємодію політичних та психологічних чинників у житті різних етносів охарактеризували Ф. Грінстайн, Р. Крісті, М. Херманн. У працях З. Фрейда та К.–Г. Юнга розглянуто національний менталітет як похідний від колективного несвідомого та культури. Наукові розвідки українських вчених загалом присвячено національній ментальності, менталітету, їх типології, генезі та трансформації. Однак, попри значну кількість праць з даної проблематики в межах політології, філософії, психології тощо, бракує досліджень політичного та зовнішньополітичного менталітету громадян України і закордонних держав.

Мета даної наукової розвідки – визначити особливості зовнішньополітичного менталітету іспанців; виявити, як в процесі історичного розвитку сформувалися спільні уявлення про світ, власне позиціонування на міжнародній арені.

Дослідники менталітету вказують на відсутність єдиної трактовки поняття, систематизації існуючих концепцій та підходів. Енциклопедія історії України характеризує менталітет (від лат. mens (mentis) – розум, мислення, душевний склад) як сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тої або іншої культурної спільноти [2]. Менталітет не є статичним, він змінюється під впливом історичного та культурного розвитку суспільства, глобалізаційних процесів та наповнюється новим змістом. Політичний менталітет є похідним від національного.

Варто підкреслити, що проблематика зовнішньополітичного менталітету лишається малодослідженою. Одними із перших на пострадянському просторі її спробували обґрунтувати російські дослідники С. Чугров, Д. Кузнецов, Н. Косолапов та інші. Професор С. Чугров визначає зовнішньополітичний менталітет як частину глибинної колективної самосвідомості та самовідчуття членів спільноти, що включає в себе властиве їм колективне несвідоме у вигляді специфічних архетипів та природжених образів і виражається в особливому політичному світосприйнятті, заснованому на довготривалих, стійких самоідентифікаціях по відношенню до інших соціокультурних та національно-етнічних груп; це частина самосвідомості та самовідчуття відноситься до проблематики міжнародних відносин і, зокрема, до політичної самоідентифікації щодо навколишнього світу [4, с. 56]. Дослідник зазначає, що позиціонування нації по відношенню до зовнішнього світу має вирішальне значення для її самоідентифікації і формування системи ціннісних орієнтацій, допомагає усвідомити сприйняття та оцінку нацією зовнішньополітичних процесів,

необхідних для забезпечення її єдності на основі спільних цінностей, норм та стандартів поведінки, стереотипів свідомості [4, с. 57].

Інший російський політолог Н. Косолапов оперує поняттям «зовнішньополітична свідомість». На думку вченого, вона є сукупністю існуючих в конкретний історичний момент уявлень людей щодо питань зовнішньої політики країн та міжнародних відносин, міжнародного життя та світового розвитку, взяту в єдності всіх форм вираження цих уявлень у їх історичній еволюції, в діалектичній цілісності всіх існуючих (у тому числі і протидіючих) шкіл і тенденцій, в її взаємозв'язку і взаємодії з реальною суспільною практикою та з іншими компонентами системи громадської свідомості, у всьому різноманітті її соціальної основи [1, с. 220].

Розуміння національних проблем, національної ідентичності та менталітету потребує розгляду історичних причин, які пояснюють різноманітні факти, відходять від романтичних поглядів на національний дух до колективних реалій, що склалися в історичному співіснуванні різних народів та регіонів.

Зазначимо, що периферійне півострівне положення Іспанії по відношенню до Північно-Західної Європи, географічна близькість до Африки і Близького Сходу по-різному впливали на розвиток іберійської держави та світогляд іспанців. Країна розмежовує дві цивілізації – європейську і мусульманську (спільно з Великобританією у Гібралтарській протоці (Утрехтський договір 1713 року) та Францією у Марокко (франко-британська угода 1904 року)).

Особливості історичного розвитку Іспанії характеризуються глибоко укоріненими в народну свідомість принципами монархізму та католицизму, які стали символами національної та політичної єдності держави, її позицій на міжнародній арені. В іспанській історіографії усталена думка, що питання про державну політичну одиницю вирішено католицькими монархами [11]. Історичною особливістю формування та розвитку державності Іспанії стали саме засади збірного характеру нації. З об'єднанням королівств Кастилії та Арагону їх монархами Ізабелю та Фердинандом у 1492 році, іспанці стали позиціонувати себе представниками однієї із наймогутніших держав світу. Звернемося до ґрунтовного огляду праць відомого іспанського письменника, мислителя першої половини XVII століття Б. Грасіана, здійсненого науковцем Мадридського університету Комплутенсе М. Баллестером Родрігесом. Професор Баллестер вказує на типову для того часу віру Грасіана (і більшості іспанців) в абсолютну монархію як довершену форму правління, відсутність визнання принципу національного суверенітету [6]. Гарсіан ідеалізує постать короля Фердинанда II, який завершив об'єднання Іспанії та заклав основи світової імперії шляхом проведення активної зовнішньої політики; наголошує на важливій історичній ролі католицької монархії.

Починаючи з XVI століття іспанська монархія проектувала зовнішні дії за допомогою морської потуги, відправляючи на освоєння нового континенту тисячі конкістадорів та релігійних місіонерів. Атлантична проєкція Іспанії була успішною на протязі трьох століть. Утім, країна втратила свої останні колонії і статус великої колоніальної імперії в результаті іспансько-американського конфлікту 1898 року. Відтоді колишня сильна монархічна держава приймає форми національного лібералізму, стає політично неспроможною та політично незацікавленою до залучення нації в нову систему міжнародних відносин. Іспанський міжнародний статус було зведено до невеликої потужності, розташованої на європейській периферії.

Відомий іберійський політолог Х. Рамос Коростіса вважає, що іноземці в минулому культивували забагато негативних стереотипів в їх баченні іспанського характеру [8]. Він зазначає, що у XVIII столітті в умовах ефективного відновлення, відродилася впевненість іспанців в здатності до трансформації країни та можливості економічного зростання. Однак, негативний образ Іспанії, побудований насамперед французьким Просвітництвом, буде поширюватися Європою. Вигадані і реальні негативні риси іспанського характеру – лінь, фанатизм, зарозумілість тощо розглядалися в якості основного елемента передбачуваної млявості країни. Тільки британські мандрівники частково переглянули негативні стереотипи, більше критикуючи абсолютистський деспотизм влади та релігійну нетерпимість.

Ідеї іспанського націотворення розробили відомі іберійські філософи-інтелектуали – Х. Ортега-і-Гасет, А. Мачадо, М. де Унамуно та інші, які сконструювали кастильський центристський міф, згідно з яким творення іспанської нації відбувалося довкола важливого центру – Кастилії.

Професор Х. Альварес-Хунко у своїй ґрунтовній праці «Іспанська ідентичність в епоху націй» висуває тезу про те, що Іспанія у XIX столітті не характеризувалася посиленням націоналізму через прихильність до католицького консерватизму. Для прикладу вчений наводить факти: сільське населення Андалусії та Кастилії ідентифікувало себе за регіональними та конфесійними критеріями, тоді як національні були вторинними [4]. Пробудження національних настроїв розпочалося лише у 1808 році з повстанням проти наполеонівської Франції. Конституційне правління в Іспанії стартувало з прийняттям 18 березня 1812 р. першої Конституції держави (Кадиської) Установчими Кортесами, створеними у 1808 р. Конституція стала підґрунтям обмеження повноважень короля національним парламентом, трансформації суверенітету короля в суверенітет нації.

Наприкінці XIX століття в Іспанії була втілена ідея розмежування влади. Після зречення від престолу представника Савойської династії короля Амадео I, в країні посилювався республіканський рух та дістали підтримку суспільства вимоги

скасування монархії. Іспанські кортеси 11 лютого 1873 року проголосили формою правління нації федеративну демократичну республіку та приступили до розробки нової конституції. Утім, період I Республіки проіснував недовго – у січні 1874 року військові монархісти в Мадриді створили уряд, очолюваний Ф. Серрано та розпустили парламент. Наприкінці XIX століття процес творення єдиної іспанської нації призводить до появи каталонського та баскського сепаратистського руху, диктатури М. Прімо де Рівера.

Період Другої Республіки у цій піренейській державі тривав з 1931 року до 1939 року. Короля Альфонсо XIII було позбавлено престолу, проголошено конституцію. Згодом, у результаті заколоту правих націоналістичних сил, до влади прийшов диктатор Ф. Франко.

Впродовж всієї історії Іспанії, особливо в минулому та теперішньому століттях, процес державного будівництва характеризується постійною боротьбою між силами, які виступають за сильну централізовану державу і тими, хто підтримує децентралізацію й автономізацію. На наш погляд, цілком слушними видаються висновки дослідника Л. Мороте, який наголошував на існування в державі суміші негативних сепаратистських інстинктів і позитивного почуття та прагнення незалежності [13, с. 87–91]. Такі довготривалі протилежні тенденції автономії і централізму неодноразово призводили до насильства, громадянських воєн та соціальних конфліктів в іспанському суспільстві.

За диктатури Ф. Франко досягнуто крайньої централізації держави, закріплено роль кастильської ідентичності, репресовано регіональні мови та культуру. Лише з кінця 1950 років франкістський уряд розпочав економічну модернізацію та пошук шляхів виходу із міжнародної ізоляції, частково відмовившись від жорстких репресій, які характеризували післявоєнні роки та відкрили простір для підпільної культурної та політичної активності в Країні Басків та Каталонії, спрямованих на припинення диктатури та відновлення некастильської національної ідентичності.

Впродовж XX століття Іспанія була позбавлена єдності у зовнішніх діях та стала другорядною державою у світовій політиці. Довгий час франкістська країна вирізнялася «принизливим неприйняттям демократичної та розвиненої Європи. Це презирство, в поєднанні з економічною і соціальною відсталістю, феномен еміграції та інших недемократичних елементів внутрішньої політики, у кінцевому підсумку, створили колективний комплекс неповноцінності» [16]. Угоди зі Сполученими Штатами Америки розумілися як погана альтернатива включенню у західні інституції, символ пониження режиму та відторгнення Європи. Іспанський філософ М. Сайсар писав про аполітичний менталітет жителів тогочасної держави, їх політичний скептицизм і зневіру, та з жалем констатував: «...

наша ментальність не визнає жодної іншої форми правління, ніж палицю» [17].

У післяфранкістський період постало питання про регіональні автономії та створення політичних і адміністративних механізмів децентралізації. Структура сучасної іспанської держави стала наслідком конституційного процесу, який призвів до ухвалення Конституції 1978 року, яка проголосила країну парламентською монархією, і законодавчого процесу 1979–1983 рр., відколи укладено Статут Автономій, створено 17 автономних співтовариств [3].

В останню чверть XX століття, відповідно до міркувань іспанського науковця Х. Муньєса, залишалися суттєвими відмінності між католиками і не католиками, правими та лівими. Згодом релігійні відмінності ослабли, натомість, ідеологічні розбіжності посилювалися. Аналізуючи національну ідентичність, вчений розрізняє два її типи – традиційну та конституційну [14]. Перша базується на таких елементах, як іспанська мова, історія країни, інша – на емоційній ідентифікації з національними символами (прапор і гімн). У післяфранкістський період Конституція 1978 року відіграла вирішальну роль в якості нового національного міфу, а конституційна ідентичність впродовж багатьох років залишалася успішною, оскільки більшість іспанського суспільства приймала її.

Іспанський теоретик Х. Коста використовує ідею психології народів та існування колективного розуму як інтерпретаційний елемент складної національної дійсності. Характеризуючи «іспанську душу», вчений Коста підкреслює її соціальну ригідність і скам'яніння, догматизм, інертність, жорсткість, нееластичність, нездатність до прогресу і змін, яка чіпляється за старе, як моллюск [9, с. 160].

Дві основні ознаки іспанців – перевагу пристрасті над волею і заміну принципу справедливості почуттям дружби і любові, що призводить до кумівства і паразитизму правлячої еліти, виділяє Р. Пікавея Масьєс [15, с. 148].

Характеризуючи дієвість націй, Х. Карпінтеро підсумовує, що англійський інтерес до дії передбачає силу, емпіризм, утилітаризм, а також лицемірство; французький – супроводжується переважанням всеосяжного бачення, централізму; іспанський – це пристрасть і життя, віталізм, домінуюча перевага спонтанності, протиріч, певних відносин месіанства, а також заздрості [7, с. 190].

Зовнішньополітичний менталітет іспанців тягнє до взаємовигідних політичних, економічних, культурних, соціальних зв'язків з державами Латинської Америки, Магрибу, Середземноморського регіону. Особливо важливою залишається культурна взаємодія, яка здатна подолати короткострокові політичні розколи та різні економічні інтереси, стати додатковим інструментом підвищення маневреності країни на міжнародній арені [10]. У сфері зовнішньої політики країна ще не змогла повноцінно скористатися

своїм геополітичним потенціалом та «м'якою силою», але спроможна підвищити міжнародний статус, завдячуючи високому рівню соціально-економічного розвитку, зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній діяльності та глобальному статусу іспанської мови, якою розмовляють майже у 20 державах.

Провідний іспанський політолог І. Моліна впевнений, що у багатосторонній сфері Іспанія може відігравати важливу роль у вирішенні глобальних проблем, тому що її міжнародна ідентичність не викликає ні ворожості, ні відторгнення, а у двосторонніх та регіональних відносинах краще використовувати стратегічні альянси через різні комбінації [12]. Іспанія відіграє важливу роль як член Європейського Союзу. Сучасна зовнішня політика країни керується популяризацією цінностей та інтересів іспанського суспільства – толерантного, мультикультурного, плюралістичного, відкритого.

Таким чином, зовнішня політика сучасної парламентської монархії характеризується власними національними особливостями і залежить від укорінених у свідомості іберійців спільних уявлень про зовнішній світ та свою державу. На зовнішньополітичний менталітет іспанців вплинули монархічний устрій та католицькі традиції, регіональні відмінності.

Список використаних джерел

1. Богатуров, АД., & Косолапов, НА., & Хрусталева, МА., 2002. 'Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений', М.: *НОФМО*, 390 с. // Bogaturov, AD., & Kosolapov, NA., & Hrustaleva, MA., 2002. 'Ocherki teorii i metodologii politicheskogo analiza mezhdunarodnyh otnoshenij (Essays on the Theory and Methodology of Political Analysis of International Relations)', М.: *NOFMO*, 390 s.
2. Галушко, КЮ., 2009. 'Ментальність, менталітет', *Енциклопедія історії України: Т.6: Ла–Ми, Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В–во «Наукова думка»*, 790 с.: іл. // Galushko, K.Ju., 2009. 'Mental'nist', mentalitet (Mentality, mentality)', *Encyklopedija istorii 'Ukrainy: T.6: La–Mi, Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii 'Ukrainy, K.: V–vo «Naukova dumka»*, 790 s.: il. [online] Доступно: <http://www.history.org.ua/?termin>
3. Матлай, ЛС., 2017. 'Характеристика установчої та конституційних легіслатур Іспанії (1977–2017)', *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*, №5, с.39–43. // Matlaj, LS., 2017. 'Harakterystyka ustanovchoi ta konstitucijnyh legislatur Ispanii' (1977–2017) (Characteristics of the Constituent and Constitutional Legislatures of Spain (1977–2017))', *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*, №5, s.39–43.
4. Чугров, СВ., 2007. 'Понятие внешнеполитического менталитета и методология его изучения', *Политические исследования*, №4, с.46–65. // Chugrov, SV., 2007. 'Ponjatie vshnepoliticheskogo mentaliteta i metodologija ego izuchenija (The concept of foreign policy mentality and the methodology of its study)', *Politicheskie issledovanija*, №4, s.46–65.
5. Álvarez-Junco, J., 2011. 'Spanish Identity in the Age of Nations', Manchester: *Manchester University Press*, 432 p.
6. Ballester Roriques, M., 2005. 'El concepto de nazioneen Baltasar Gracian', *Conceptos. Revistade Investigacion Graciana*, 2, p.11–23.
7. Carpintero, H., 2001. 'La Psicología y el «Problema de Espana»'. Unacuestion de Psicología Social', *Psicothema*, Vol.13, n.2, p.180–192.
8. Corostiza Ramos, JL., 2010. 'Caracter Nacional y decadencia en el pensamiento Espanol', *Revista Bibliografica de Geografia y Ciencias Sociales, Universidad de Barcelona*, vol. XV, n.860.
9. Costa, J., 1973. 'Prólogo en Oligarquía y Caciquismo, Colectivismo Agrario y otros escritos', 2ª ed. Madrid: *Alianza*, p.157–169.
10. Gomez-Escalonilla, D., 1991. 'Percepciones y estrategias culturales españolas hacia América Latina durante la Segunda Guerra Mundial', *Estudios Interdisciplinarios de America Latina y el Caribe*, Vol.2, №2, №4, The Sverdlin Institute for Latin American History and Culture, Tel Aviv University. <http://www7.tau.ac.il/ojs/index.php/eial/article/view/1277/1303>
11. Fernandez Lorenzo, MA., 2018. 'La identidad nacional española'. https://www.elespanol.com/blog_del_suscriptor/opinion/20180925/identidad-nacional-espanola/340785921_7.html
12. Molina, I., 2014. 'Executive Summary and Conclusions of the Elcano Report Towards the strategic renewal of Spain's for eign policy'. <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/975c72804322889791d3b51e161fae70/EEE0-2014-Molina-Towards-strategic-renewal-Spain-foreign-policy.pdf?MOD=AJPERES&CACHID=975c72804322889791d3b51e161fae70>
13. Morote, L., 2010. 'La Moral de la Derrota', *Nabu Press*, 800 p.
14. Muñoz, J. 'La construcción política de la identidad española: del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?.' https://www.eldiario.es/agendapublica/blog/construccion-identidad-nacionalcatolicismo-patriotismo-democratico_6_99100092.html
15. Picavea Macias, R., 1992. 'El problema nacional', Madrid: *Fundación Banco Exterior*.
16. Portero, F., 2000. 'La política exterior. Un ensayo interpretativo. Ponencia presentada Congreso 'Las claves del siglo XX'. Grupo de Estudios Estrategicos. <http://www.gees.org/articulos/la-politica-exterior-un-ensayo-interpretativo>
17. Saizar, M., 1966. 'La mentalidad española y la democracia Cuadernos de Ruedo Ibérico', París, №4, diciembre-enero, p.84–86.

* * *

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гіоане І. М. Особливі детермінанти політичного вибору	7
Єршомін М. Б. Концептуальні засади дослідження аудіовізуальної складової міжнародних політичних комунікацій	14
Дубовик Н. А., Кирилюк Н. А. Ретроспектива дослідження поняття «імідж»: американський, європейський та вітчизняний досвід	18
Римаренко С. Теоретичні засади етнополітології	22
Сич О. М. Революційна складова доктрини націоналізму	25
Слюсаренко І. Ю. Загрози міжнародній безпеці в нових геополітичних умовах	30
Барбарук Т. І. Коптська церква як елемент збереження національної ідентичності	35
Гай–Нижник П. П. Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії	40
Ігнатко В. Духовно–моральні засади модернізації українського соціуму (історичне підґрунтя)	58
Зан М. П. Дилема захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпаття в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту»	62
Костенко А. М. Громадянське консультування як діалоговий механізм в євроінтеграційних процесах України	67
Матлай Л. С. Іспанський зовнішньополітичний менталітет	71

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Gioane I. M. Special determinants of political choice	7
Yeremin M. B. Conceptual foundations for the study of the audiovisual component of international political communications	14
Dubovik N. A., Kirilyuk N. A. Retrospective study of the concept «image»: American, European and national experience	18
Rymarenko S. Theoretical foundations of ethnopolitics	22
Sych O. M. Revolutionary component of the nationalism doctrine	25
Sliusarenko I. Yu. Threats of international security in new geopolitical conditions	30
Barbaruk T. I. Coptic Church as an element of preservation of national identity	35
Hai-Nyzhnyk P. P. Diploma of the Federation of 1918: a forced tactical step to save the Ukrainian State or a prudent strategy to restore a united Russia	40
Ignatko V. Spiritual and moral principles of modernization of Ukrainian society (historical basis)	58
Zan M. P. Dilemma of linguistic rights protection of the Hungarian ethnic community of Transcarpathia in the context of adoption of the new Law of Ukraine «On Education»	62
Kostenko A. M. Civil consulting as a dialogue mechanism in the euro-integration processes of Ukraine	67
Matlay L. S. Spanish foreign policy mentality	71

Правила оформлення та подання рукопису до наукового видання «ГІЛЕЯ: НАУКОВИЙ ВІСНИК: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ»

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Мова написання рукопису: статті подаються мовою оригіналу: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, польська, чеська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції gileya.org.ua@gmail.com у форматі «Автор – Назва статті.doc».

4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки збірник є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор статті та рецензенти.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису – 20–24 тис.** знаків (як виняток, не більше **40 тис.** знаків), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
- **формат аркуша – А4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «книжна»; **інтервал між рядками – 1,5 пт**;
- **рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт.** Положення об'єкта – «в тексті»;
- **рисунки**, створені у вбудованому у Microsoft Word редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;
- **рисунки та таблиці** не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **ім'я, по-батькові, прізвище** автора (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень); **e-mail; ORCID** (<http://orcid.org/>).
- **назва статті та анотація** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами. Анотація повинна бути структурованою, містити мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки;
- **ключові слова** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами;
- **Список використаних джерел.** Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки)** – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
- **References.** Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

9. Рукопис статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія завіреною печаткою. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

10. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

11. Відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (без скорочень), службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail, відділення Нової пошти.

